

Tartalom

Bevezető.....	4
Most újra itt a lehetőség előttünk, hogy ebből a változából is a lehető legkevesebb szenvedéssel jöjjünk ki	5
Nő az állam jelentősége.....	7
Az alapvető attitűdök nem változnak	8
Inkább apróbb változásokat várok	9
Az újból megugró adósságállományokat valahogy le kell építeni	10
A vírus sok mindent megoldott az emberek helyett.....	10
Elkezdjük életünket úgy rendezni, hogy egy következő járvány „kényelmesebb” legyen.....	12
Semmit sem tudunk	13
Az európai és amerikai hanyatlás vonala tovább nyílik	14
Több ügyeskedés is megjelenik a piacon	15
Újraélesztéskor: az első 5 perc sanszos, utána csökkennek az esélyek	15
Az emberi kapcsolatok intimitása átalakul	16
Nem fordulópont, hanem gyorsítópont.....	17
Nőnek a bizonytalanságok és visszájára fordulhat a globalizáció	18
Színről-színre látunk	21
Minden megy tovább, mintha mi sem történt volna	22
MMT, Egészségügy, Rawls	22
Elsöpörni a saját mindenhatóságunkba vetett hitet.....	22
Óriási erők és pénzek mennek majd a mostani helyzet utólagos értelmezésébe	24
Talán felértékelődik az önellátás.....	25
Az élet visszatér a normális kerékvágásba néhány eltéréssel	25
Ez a sok elég volt-e	26
Más a helyzete annak, akinek megszűnt az állása	27
„Vissza a jövőbe”	28
A járvány hatásai polarizáltak lesznek	30
Alapítvány? Birodalom? Robot?.....	31
A háborús hasonlat aránytalan	39

Kisebb változások persze lehetnek	41
Megfigyelő állam, bezárkózás, felértékelődő képességek	42
Átrendeződés az emberi viszonyokban	43
Egy túlfőtt kimozdulás vágy lesz.....	44
Több láb, több állam, több kockázat	44
Aggodalmakat eloszlatni képes megoldások.....	46
Hullámzó intenzitású egészségügyi védekezés.....	47
Jól jön a járvány a nagytőkének	48
Nagyobb dugók.....	50
Markánsan különböző dolgok egymás mellett.....	50
A legnagyobb félelmem az emberek magatartás változásától van	53
Nagyon hosszú idő lesz újra létrehozni a munkahelyeket.....	53
Tanulni akkor tudunk, ha elhagyjuk a kialakult rutinjainkat	56
Ez a probléma kívülről jött	57
Banán helyett almát	58
A válság utáni erőviszonyokat nem ezeknek a napoknak a történései fogják meghatározni, hanem a válság utolsó szakasza	60
Mindenki próbál alkalmazkodni.....	63
Hogyan fog az élet megváltozni a vírus után?	64
Rendkívüli időket élünk. Milyen lesz az életünk a visszazökkenés után?	67
Az összegyűrt papír sosem lesz már teljesen sima.....	68
A meglévő rendszert erősítjük tovább.....	69
Kockázatelemzés, Világhatalmi átrendeződés, Z generáció	70
„Most vagy soha” helyzet alakult ki	75
Most megint egy döccenő van	80
Felértékelődik a biztonság	81
Mi lesz utána? – A szövegek áttekintése	83

Bevezető

A következő levelet küldtük el a magyar szellemi, üzleti és állami világ néhány fontos szereplőjének 2020. április 7-én:

Arról szeretnénk írni, az Összképben, hogy milyen lesz a járvány után a világ.

Szerinted miben lesz más és miben lesz pont ugyanolyan az életünk, amikor visszazökken minden a normális kerékvágásba?

Van, akit megtépáz a leállás, van, akit nem. Van, aki ugyanonnan folytatja, ahol a járvány miatt abbahagyta. Van, akinek mást kell csinálnia, vagy ugyanazt - csak máshogyan.

A gondolkozásunk is változni fog. Más lesz fontos, mástól fogunk félni, máshogyan fogjuk szervezni az életünket.

Persze az is lehet, hogy nem változik semmi, hiszen pár hónap félelemmel teli leállás miatt képességeink, világlátásunk, kapcsolataink nem nagyon változnak.

Kérlek, ha van időd és kedved, küldj erről vázlatosan 2-3 gondolatot, érzést, hivatkozást: szerinted mi lesz másmilyen?

Ha tudod, küldd el válaszod április 14. (Kedd) estig.

A válaszokat az [Összhang rovat](#) szabályai szerint anonim módon kezeljük (Hogy miért? Egyrészt nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy kinek mi a hivatalos álláspontja. Másrészt jobb, ha az érvek gondolatok értelmezésénél nem zavar minket a nyilatkozó pozíciója, vagy az illetőről alkotott véleményünk. Egyszerűen ne az alany legyen a fontos, hanem az állítás.).

52-en küldtek választ felkérésünkre - Köszönjük!

Az összeállítás a beérkezett válaszokat mutatja be. Az írások sorrendje független azok témájától, szerzőjétől – egyszerűen megtartottuk a beérkezési sorrendet. A szövegeken csak annyit változtatunk, hogy kivettük belőlük a válaszadó személyére utaló elemeket. A gondolatokat az Összkép Magazin *MI lesz utána? – Elemzők, tudósok és vezetők a koronavírus utáni világról* című cikke összegzi, böngészi.

Most újra itt a lehetőség előttünk, hogy ebből a változásból is a lehető legkevesebb szenvedéssel jöjjünk ki

1. Az eddig is megfigyelhető trend, hogy egyre szabályozottabbá vált a világunk, most új lendületet kap, olyan területekre is kiterjed, ahol eddig (még) inkább a szabad versenyes kapitalizmus volt jelen. Bár már ez sem igaz, mert akár globális monopóliumok, oligopol helyzetek sokasága volt jelen majd minden területen (amelyek persze - érthetően - szabályozást váltottak ki) - vagy egyenesen kartellek. De azért a technológiai fejlődés lehetőséget biztosított új termékek, új szolgáltatások kialakítására és akár globálisan meghatározó vállalatok felépülésére - ilyen az egész tech sztori tulajdonképpen, de ez vezetett a Tesla megjelenéséhez (meg némi direkt és még több indirekt állami támogatás), vagy pl. az Amazon, az Alibaba meghatározó játékosá válásához. Szerintem ez a válság azt (is) hozza magával következményként, hogy a diszruptív logikája a kapitalizmusnak még inkább hátraszorul, az állami és globális nagyvállalati szabályozások előretörése következtében.
2. Fentiek jegyében az iparban stratégiaileg kerül átgondolásra az egész supply chain management. Az eddigiekben (a kizárólag) a hatékonyság maximalizálására és a komparatív előnyök minél teljesebb kihasználására való törekvést felváltja/alapvetően módosítja egy, az összes részegységből, alkatrészből egy biztonságos készletszintet tartani óhajtó/előíró rendszer. Kicsit ahhoz tudnám hasonlítani ezt, mint ahogy a jelentős mennyiségű földgázt felhasználó országok esetében gáztároló kapacitásokat tartanak fenn a rendszer kritikus biztonsági igénye miatt. Ennek a tartalék kapacitás fenntartásának a költségeit pedig törvényszerűen valamiféle állami szabályozással terítik rá a piaci szereplőkre. Ezt önmagukban is megtennék majd a globális nagyvállalatok, ám ezt ki fogják kényszeríteni valamifajta államközi egyezményekkel is.
3. Vagy egy másik példa: a low cost airline-oknak ha nincs is vége (bár sokukkal ez fog történni, meglehet minddel), de mind a kereslet fog visszaszorulni egy időszakra - az emberek félnek majd utazni, bár ez csak egy ideig hat majd -, ám még inkább arra számítok, hogy ezen a területen sokkal keményebb regulációra kell számítani. (Amin nem is szabad csodálkozni). Európában pl. még további erőfeszítéseket tesznek majd a nagy sebességű vasutak fejlesztésére, és szabályozási eszközökkel meg a fapados légitársaságok versenyelőnyét jelentősen csökkentik majd. Ebből következően az emberek kevesebbet utaznak majd nagy távolságra, azon belül pedig többet ülnek majd vonatra.
4. Mindezen folyamatok egy jelentős inflációs hullámot indukálnak. Ezek a jelenségek természetesen nem egyenletesen érintik az egyes országokat, régiókat, ágazatokat. Időbeni

le-, ill. egész pontosan: felfutásuk is különbözőképpen megy majd végbe. Ebből következően a különböző devizák kereslet/kínálati görbéi nagyon magas volatilitást alakítanak majd ki - egyfajta valuta háborús környezet alakulhat ki. Ez (is) a végét jelenti a független jegybankok mítoszának.

5. A másik ide vezető jelenség az elképesztő méretű (bár a jelen helyzetben nagyobb részt elkerülhetetlen, vagy egyenesen szükséges) fiskális költekezés, amelyet végső soron természetesen jegybanki pénzből állítanak elő. A fejlett világot ráadásul egy olyan állapotban "kapta el" ez a válság, amikor a nagy jegybankok már így is kifizetett mérlegekkel rendelkeztek. A jegybankok a kormányok ellenőrzése/befolyása alá kerülnek - még ott is, ahol eddig legalább látszólagosan fenntartották/fennmaradt ez a helyzet. A nemzetközi kötvénypiac (is) emiatt tulajdonképpen monetáris politikai (és az eddigi gondolatmenetből következően: ez végső soron politikát jelent) zónává válik, kevésbé maradhat "szabad piaci" játszótér.
6. Ezen mega-folyamatokon belül persze nagy kérdés, hogy mi lesz az ECB-vel és az eurozónával? Az biztos, hogy a jelenlegi formájában nem tud és nem fog fennmaradni. Leginkább egy, a jelenlegi euro zóna országaira kiterjedő közös adószedés és ebből következően valamiféle közös kormányzati struktúra képzelhető el - különben szétesik az eurozóna, mivel kiesnek/kilépnek belőle az egyes országok. Olaszországot nem lehet megmenteni Görögország múltkori megmentéséhez hasonlóan - 10-szer akkora (volt) a GDP-je, mint a helléneknek. Hogy csak egyet említsek a sorakozó feladatok közül.

Nem folytatom - szerintem a mostani kormánynak legalább akkora feladat jutott ki, mint az Antall kormánynak egykoron. Végül is szerencsésnek mondhatjuk magunkat (mint generáció), hogy két ilyen alapvető változást, mint a rendszerváltást és ezt a mostanit (nem tudom mi lesz a neve majd a történelemlétkönyvekben) is már felnőtt emberekként érthettük meg. Előttünk nagyapáinknak adódott valami hasonló helyzet a két világháborúval, az borzalmas szenvedésekkel járt. Most újra itt a lehetőség előttünk, hogy ebből a változásból is a lehető legkevesebb szenvedéssel jöjjünk ki - és ezúttal próbáljunk meg a nyertesek táborába tartozni/kerülni:).

Nő az állam jelentősége

1. Az állam szerepe sokkal fontosabb lesz, három tekintetben is:
 - a. Rendkívül fontos tanulsága a mostani válságnak, hogy ráirányította a figyelmet az állami döntéshozók felelősségére, az állam által fenntartott intézmények jelentőségére. Az egyéni egészség és a közösségi biztonság garantálói most szinte kizárólag állami szereplők lettek. Akár a kórházi dolgozókra, akár az óvintézkedéseket elrendelő politikusokra, akár az idősek ellátását szervező önkormányzatokra, vagy éppen a határzárakat ellenőrző rendőrökre gondolunk, és a sor hosszan folytatható. Ahogy a járványt kísérő gazdasági válság mérséklésében is állami beavatkozásokat vár el a társadalom. Ennek pozitív következménye lehet szerintem, hogy a politika felértékelődik. A 21. század első két évtizedében annyival erősebbnek, vonzóbbnak, és nagyobb valós befolyással kecsegtetőnek tűnt a piaci vagy a tudományos szférában érvényesülni, hogy a nyugati világban a politikát az elit nárcisztikus showmanek kommunikációs bravúrjaira hagyta - ebben a folyamatban a sajtónak és a nyilvánosság szerkezetváltozásának, illetve sok más tényezőnek is volt szerepe persze. Az egészségügyi fenyegetettség tudatosítani fogja a közszolgáltatások szervezésének jelentőségét, és azt, hogy a piaci megoldások hatékonysága vészhelyzetek esetén mennyire korlátozott. Ez fontosabbá, érdekesebbé teszi a közügyeket.
 - b. A válság nyomán az állami szerepvállalás a gazdaságban rég nem látott mértékű lehet. Több nyugati országban az alapjövedelem koncepcióját idéző támogatási rendszert vezettek be, holott az ötlet "békeidőben" inkább csak radikális baloldali program volt. Az állam tulajdonosként, hitelezőként is megjelenik most egy sor ágazatban, és ezt jelentősen segítik az állami támogatásokat korlátozó EU-s szabályok lazításai is. Az állam megmenthet vagy csődbe vihet egy-egy döntéssel teljes iparágakat és konkrét vállalatokat is, és ez szintén a politika fontosságát, jelentőségét erősíti majd.
 - c. A kormányzatok gyorsan erősödő befolyása veszélyt is jelenthet ott, ahol a demokratikus intézményrendszer gyenge, illetve ahol autoriter törekvések jelennek meg. Hatékonyságra hivatkozva központosítási törekvéseket tapasztalhatunk ezekben az országokban. A magánérdekek még jobban érvényesíthetők lesznek a közpolitikai szintéren, és ezek eltéríthetnek, vagy még távolabb sodorhatnak egyes országokat a joguralom rendszerétől.

2. A vagyon és a hatalom koncentrációja

- a. A járványt kísérő válság az egyébként is növekvő vagyoni különbségeket még inkább kiélezi. Az 1-2-3 hónapos jövedelemkiesések a tartalékkal alig, de némi vagyonnal rendelkező középrétegeket arra kényszeríti, hogy eladják ingatlanjaikat, cégeiket, egyéb javaikat, míg a komolyabb tartalékkal rendelkezők élve a kínálat telítettségével olcsón gyarapíthatják vagyonukat. Nagy kérdés, hogy az egyes államok mennyire lesznek képesek ezt a folyamatot lassítani, például hitelmoratóriumok előírásával, és egyéb támogatásokkal. Ahol ezek a programok nem lesznek hatékonyak, ott latin-amerikai irányt vehet a társadalmak szerkezete, ami hosszabb távon óriási feszültségekhez vezethet, illetve a kistulajdonosi réteg gyengülésével a politika radikalizálódik majd, mert a mérsékelt megoldások mindig azoknak a legvonzóbb, akiknek van veszténivalójuk.
- b. Hasonló jelenség szerintem nem csak az egyes társadalmakon belül, de az országok között is megjelenik majd, és a gyengébb gazdaságú államok sokat veszítenek érdekérvényesítő képességükből. Egy konkrét példa: az energiaárakra igen érzékeny, és erején felül fegyverkező Oroszország nem fogja bírni azt a nagyhatalmi versenyt, amelyben az elmúlt években látványos eredményeket ért el. 2015 óta két kisebb háborút finanszíroz az orosz állam (Szíria és Ukrajna), de a gazdasági válságban ezt nem fogja bírni, és visszatérhet abba a középhatalmi státusba, amelyben a 21. század fordulóját megélte. Ugyanígy az olajmonarchiák számára is nagyobb lesz a megrázkódtatás, mint a Nyugatnak, és szerintem az exportjától igen függő Kína is rosszabbul jár, mint azok az országok, ahol a belső kereslet jelentősége nagyobb. A válságkezelés nyomán rendkívüli kedvezményeket kapnak a "hazai megoldások", és ezért a globális cégek motiváltak lehetnek kiszervezett egységeik "hazahozására".

Az alapvető attitűdök nem változnak

Prológus: Az élesztő-hiányra készülve nekiálltam kovászt készíteni (korábban soha). Kipróbáltam, egy hétig maszatoltam a konyhában, de sikerült. A gyerek egy hét után véletlenül összetörte a befőttésüveget. Közben lett újra élesztő. Azt hiszem, soha többet nem próbálkozom kovással.

1. Alapvető attitűdök nem változnak, ahhoz rövid az idő (jelen állás szerint!), az eszközhasználat és a kockázatértékelés viszont változik. Az egyik tartósan, a másik átmenetileg. Így tehát összességében azt gondolom, hogy a korábbi paradigmában működik majd tovább a gazdaság, csak a súlyozás változik a világot leíró „képletekben”.

2. Az eszközhasználat alatt a digitalizáció terjedésére gondolok és ez a tartósabb hatás. Aki kipróbált új megoldásokat (webshop, honlap készítése, telephelyekkel kapcsolattartás video chate-en, távmunka, a könyvelés által nyomtatott leporellók helyett fintech megoldások használata stb.) annak nagy része ezt továbbra is használni fogja. Ez nem csak a vállalkozások körében, hanem az állami megoldásoknál is terjed és tovább erősödik (digitális aláírás, postázás visszaszorulása, régen előkészített digitális megoldások határozottabb/bátrabb bevezetése stb.). Legfontosabb hatása ennek talán a „robotok elveszik a munkánkat” trend felerősödése lesz, ami visszafordíthatatlanná válik (gyárak automatizálnak, nagyvállalatok távmunkában alkalmaznak kevesebb embert, kevesebb irodát bérelnek, a digitális térből kiszoruló a munkaerőpiacról is kiszorulnak, az állami is a digitális térbe tereli a folyamatokat stb.).
3. A kockázátértékelés úgy változik, ahogy WTC támadása után a biztonsági kockázatok kezelése (ellenőrzések mindenhol), a pénzügyi válság után a pénzügyi rendszer stabilitására való törekvés megjelenése. A járványok kirobbanásának kockázatai beépülnek a telephelyválasztó-modellekbe, a beszállítói láncok kialakításába, a készlet-gazdálkodásba és az államok is több pénzt költenek az előrejelző és védelmi rendszerekre (akár a hazai lélegeztetőgép-gyártás fokozására). Idővel aztán ezek a költségek és vállalatirányítási szempontok újra „leépülnek”, azaz nem maradnak tartósak (ahogy a terrorfenyegetettség-érzet csökkenésével nőttek újra az utazások stb.) Tehát a lokális megoldások felerősödésére (a globalizációval szemben) nem számítok.

Inkább apróbb változásokat várok

Nyilván egyelőre csak találgatjuk, hogy mi lehet a járvány hatása, így amit írok, az is csak találgatás.

Én azt gondolom, hogy a mostani helyzet a nyugati társadalmakat a legérzékenyebb pontján találta el, így kellene fog két-három év a felejtéshez. De két-három év után nagyjából azt várom, hogy visszaáll minden a régibe.

Inkább apróbb változásokat várok. Felgyorsulhat a digitalizáció, és általában az otthoni munkavégzés nagyobb teret kaphat.

A most munkaképes korú embereknél szerintem az eddigieknél sokkal erősebb lesz a megtakarítási hajlandóság. Ez talán tartósabban velünk maradhat, hogy aki tud, az legalább 2-3 hónapnyi tartalékot fel fog halmozni. Az egyéb változások viszont szerintem inkább rövid távúak. Utazás, a szociális élet jellege mind-mind olyan, ami inkább anyagi kényszer miatt lesz más rövid távon, nem pedig viselkedésbeli változás miatt.

Az újból megugró adósságállományokat valahogy le kell építeni

A politikai oldaláról talán kevesebbet beszélünk ennek a veszélyhelyzetnek. Előfordulhat, hogy a gazdasági visszaesés/a válság vagy a járvány félrekezelése együttesen felerősíti a populista hangokat a világban. Pár évvel ezelőtt már volt egy ilyen hullám, akkor az elhalt. Most újra előjöhet a nacionalizmus, a populizmus, hiszen nagyon sokat a globalizált világban látják a vírus elterjedésének okát és annak gazdasági hatásait is ahhoz kötik. Szóval ez lehet talán a legfontosabb politikai változás. Habár most mindenki arról beszél, hogy miféle mentőcsomagokat kell bevezetni a gazdaságok életben tartására, ennek hosszú távú következményeiről gyakran elfeledkezünk. Az újból megugró adósságállományokat valahogy le kell építeni, vagyis előállhat egy hasonló helyzet, mint 2008-2009-es válság után, amelyet 2012-ben egy adósságválság követett. Könnyen lehet, hogy a 2020-as koronavírus válságot 2023-ban egy adósságválság követ.

Egy felgyorsított digitális átállásnak lehetünk tanúi. Most jövünk rá csak igazán, hogy a 21. században élünk, annak minden technikai vívmányával együtt. Nem kell hosszú órákat repkedni egy-egy találkozó megszervezéséhez, csak azért, hogy beszéljünk. Valóban, a fizikai kézfogás elmarad és jó hangulatú üzleti vacsora sem jár mellé, de a mindennapi üzleti ügyeket online is lehet intézni. Ez jó hír a környezet számára és azok számára is, akik eddig nagyon sokat ingáztak (akár országon belül, akár országok között), hiszen a szintet lépő digitalizációval a családra is több idő juthat. Ha nagyon optimista akarok lenni, akkor ezzel a járvánnyal hosszútávon akár nyerhetünk is gazdasági, társadalmi és környezeti szempontokból is.

A vírus sok mindent megoldott az emberek helyett

Általában ha elmegy az ember a jóshoz, vagy az asztrológushoz olyat szeretne hallani, ami jó.

Van úgy, hogy addig keresgéli a jóvendőmondót, míg jót nem fog tőle hallani.

Alapból az ember törekszik arra, hogy optimistán (tisztelet a kivételnek) lássa, látassa a saját jövőjét és hinni kell abban, hogy a cél amerre tart az egy jó, jobb világ, élet, stáció lesz.

Magam sem vagyok kivétel, én is hiszem, hogy jobb lesz.

Sajnos a most körülvevő világ és a kialakult folyamatok nem ezt támasztják alá és reális elemzés alapján is komoly változások elé fogunk nézni.

Kicsi ország lévén nyitottak vagyunk mindenre gyorsan begyűrűzik a rossz is és a jó is. Most azt kell látni, hogy a globalizáció kapott egy olyan gellert, és más irányba történő kényszerrel, aminek akár még a visszafordulás is lehet a vége. A járványhelyzet az emberek, országok, piacok bezártságához fognak vezetni és lehet, hogy már nem az lesz a legelső szempont, hogy a világpiacon piacképes terméket, szolgáltatást állítsak elő, hanem az, hogy önellátó legyen minden nemzetgazdaság és ennek megteremtését követően nyisson újra az egyéb érvényesülés irányába.

Nagyon örülnék annak, ha a pénz nem értéktelenedne el és megmaradna az értékmérő és fizető eszköz funkciója. Azonban, ha ez mégis megtörténik, akkor számíthatunk arra, hogy az előállított

termékek, különösen az élelmezéssel kapcsolatosak, fognak minden tekintetben árualapot, értékek képviselni. Országunk földrajzi adottságai hála Istennek minden szempontból megfelelőek az élelmiszer önellátás feltételeinek megteremtéséhez, már csak a gondolkodásunkat kellene erre átállítani.

Ha ez a forgatókönyv fog bekövetkezni, akkor minden létező tevékenység ezen folyamatok alárendeltjeként fog definiálódni. Csökkenhet a nagyüzemi mezőgazdaság és a monokultúras növénytermesztés (nem is lenne baj abba hagyni a föld mértéktelen kizsigelését ezen keresztül) túlsúlya, és fejlődhetnének a háztáji gazdaságok, különösen a vidéki viszonylatokban. Ez erősíthetné a belső piacok fejlődését és a magyar háztáji kisgazdaságok láthatnák el a lokális és helyi igényeket, akár a nagyvárosokat is. Elképzelhető az is, hogy nem feltétlenül lenne ekkora választék a szupermarketek polcain (nem is lenne baj, hiszen közel 30-40%-a kukába kerül) és minimálisra csökkenne az import áru, import élelmiszer.

A családi kisgazdaságok ennek megfelelően a szakképzést is más irányba terelhetné és erősödhetne ezek gépesítése, precíziós termesztés irányába történő elmozdulás. A kisállat tenyésztés vonatkozásában szintén egy járható út lenne a magyar vidék kihasználása, háztáji gazdálkodások fejlesztése. A nagyvárosi lét immáron nem hön áhított cél, hanem csak egy státusz lenne és a vidéki élet is szóba jöhető alternatívaként jöhetne szóba, ami valljuk be eleddig csak utópia volt. Elég csak ránézni az egyre jobban elnéptelenedő vidéki kistelepülésekre.

Azt gondolom, hogy eltávolodtunk a természettől és nem szerencsés ezt tovább feszíteni. Manapság egy gyerek nem tudja, hogy mi az, hogy tojás és hogyan készül, csak annyit tud, hogy az áruház melyik polcán található.

Akár ez lesz az irány, akár nem az biztos, hogy a jelenlegi helyzet megtanított arra bennünket, legalábbis remélem, hogy nem feltétlenül a GDP folyamatos növekedése, az EURO árfolyama, a tőzsdék indexei, vagy éppen high tech technológiák ész nélküli majmolása lehet csak az ember célja és nem tekinthet az életfeltételek alapjaira (étel, ital, levegő, víz, termőföld, egészség), hogy azok bármikor bárhol megvásárolhatóak. A vírus sok mindent megoldott az emberek helyett. Egyetlen ember, egyetlen egy szervezet, egy ország sem volt képes annyit tenni a földanya pusztulásának megállításáért, mint a vírus. Magától értetődik, hogy nagyon veszélyes és káros azon mellékhatása, hogy ez emberéleteket követelő folyamat, és senki sem kívánta, kívánja, hogy ez így kerüljön rendezésre, de az emberiség közel 100 utolsó évében megmutatta, hogy nem képes határt szabni tevékenységének, haszonszerző viselkedésének.

Ahogy az elején is mondtam nagyon kicsi ország vagyunk és igazából nem alakítói, hanem részesei vagyunk ennek a helyzetnek. Ha a nagyhatalmak, nagy szomszédjaink és gazdasági partnereink a korábbi útra fognak térni, akkor kicsi esélyét látom annak, hogy mi attól eltérő útra térjünk. Ha a világgazdaság alakítói levonják a tanulságokat és konzekvenciákat, akkor minden bizonnyal mások lesznek a jövő prioritásai.

Annyira a vírushelyzet elején járunk, hogy most még csak jövődőlésnek se tekinthető az írásom. Akik eleddig nyilatkoztak víruskérdésben egy volt a közös véleményük, nevezetesen az, hogy nem

gondolták, hogy idáig fog fajulni, és legmerészebb álmukban sem gondolták azt, hogy ez lesz és nem is értenek egyet korábbi esélylatolgatásaikkal.

Tehát jómagam sem szeretnék ebbe a hibába kerülni. Esélyt latolgattam, de a változtatás jogát erősen fenntartom.

Elkezdjük életünket úgy rendezni, hogy egy következő járvány „kényelmesebb” legyen

Az alapgondolatom, hogy

- megszokunk technológiákat, amelyek egyébként lassabban terjedtek volna el
- a járvány végén még jó pár évig félni fogunk
- elkezdjük életünket úgy rendezni, hogy egy következő járvány „kényelmesebb” legyen.

Ágazati változások:

Az on-line piacterek és a kiszállítás térhódításával szinte biztosan más világ jön el a kiskereskedelembe. Ha a válság elég hosszan velünk marad, hogy megerősödjenek olyan új vagy már eddig is létező on-line piacterek, ahol vásárolhatunk és az emberek is rászoknak, hogy a hétvégi nagybevásárlást is este az ágyból csinálják meg, akkor a kiskereskedelem nagyon átalakulhat. Ennek komoly következménye lesz még a logisztikai üzletágra és az ingatlanpiacra is.

Lesznek olyan személyes kontaktust igénylő üzletágak, elsősorban turizmus, vendéglátás, fesztiválok, ahol nagyon lassan, de vissza fog állni az élet. Feltehetően sokkal lassabban, mint ahogy kihirdetik a járvány végét és beoltják a lakosságot. Az emberek felejtenek, de az első 1-2 évben még nagyon óvatosak lesznek, de az emberek előbb utóbb felejtenek. Az első években feltehetően több lesz a hazai és környékbeli utazás, mint az egzotikus távol keleti, de idővel ez a hatás elmúlhat, ha nem jön újabb járvány.

Az üzleti turizmust nagyon átalakíthatja ez a járvány. Tömegek szoknak hozzá az on-line meetinghez. Konferenciák szerveződnek on-line. Ez szerintem ennek a piacnak az átalakulását fogja hozni.

A termelésláncok optimalizálásába új kockázati tényezőként fog bekerülni a sérülékenység. Lesznek átrendeződések, de hogy egy egy termelési láncba 1-2 gigafactory leállása blokkolni tudja a termelést azt valószínűleg felszámolják.

Ha ebben az időszakban sokan vállnak kényszervállalkozóvá, elsősorban a kiszállításban, akkor az teremthet egy új vállalkozói szektort is, kérdés mihez kezd ezzel a kormányzat, tud-e nekik segíteni igazi vállalkozókká válni.

Érdekesen fog hatni a közszolgáltatásokra:

- A közösségi közlekedést már írtam
- Az oktatás terén is új lesz, hogy hirtelen lesz egy közös tudás tanárban-diákban, hogy hogyan használják jobban a digitális eszközöket. Ez egy elég konzervatív szektor, de szerintem nagyban hozzájárulhat az oktatási szektorban az innováció felpörgéséhez.
- Az egészségügy társadalmi felértékelődésére a politikának mindenképpen lépnie kell, akkor is, ha ez az egyik legbonyolultabb technológiájú ezért kormányzati kudarcokkal leginkább tűzdelt ágazat.
- Nagyon meg fog nőni az orvosi lobbire ezen szektor átszervezésében.
- Kérdéses, hogy az egyébként jelenleg kapacitáshiánnyal küzdő idősellátás iránti keresletre hogyan hat majd, hogy ezek a járványokban legveszélyeztetettebb üzemek.
- A GDPR szabályok felülvizsgálatára biztosan komoly hatással lesz ez a járvány.

Városfejlesztési változások:

Átalakulhatnak a városi közlekedési szokások is, megszokássá válhatnak mostani protokollok. Részben a mikromobilitási eszközök térhódítása (bicikli, robogó, roller) ettől független cél is, ahol most szépen kiépülnek infrastruktúrák, de lehet, hogy más területeken meg nagyon nem a kívánt irányba fog mozdulni a lakosság. A tömegközlekedésre való visszaállás nem fog ugyanolyan gyorsan eljönni, ahogy a járvány végét kihirdetik. Félni fognak az emberek eleinte a zsúfolt járműveken.

Az emberek elkezdnek készülni a következő járványra, ezért

- felértékelődhetnek a belvárosi terek: A foghíjtelkek parkosításának sokkal nagyobb lesz a támogatottsága/elvárása, az utcák „szélesítésének” és ezáltal a parkoló autók eltakarításának az utcákról egyébként is meglévő célját felgyorsíthatja az újabb járványra való készülés.
- A kertes házakba való kimenekülés mellé egy újabb érv fog születni, megnehezítve a városok városias sűrítési célját és tovább szétterítve az agglomerációba az embereket.

Semmit sem tudunk

Fogalmam sincs milyen lesz majd, az biztos, hogy a home office és más atipikus foglalkoztatási formák jóval elterjedtebbek lesznek, viszont rengetegen elveszítik munkahelyüket, jövedelmüket, ha megváltozik a világ, egyrészt jó lehet a környezetre, azonban ennek ára globálisan több tízmillió munkanélküli, nekik ez nem lesz vigasz. De az is lehet, hogy amint vége, azok, akik megtartották jövedelmüket, kiéhezten vetik magukat a bulikba, utazásba, fogyasztásba stb. Szóval semmit sem tudunk.

Az európai és amerikai hanyatlás vonala tovább nyílik

A – ma még nem látható hosszúságú - járvány után a világ nagy ellátási láncai még jobban függenek majd Kínától, amely szinte mindent jobban, fejlettebben, rugalmasabban és olcsóbban termel majd, mint a többiek. Azért majd lesznek józan kompromisszumok is; a kínaiak a termelés egy részét Afrikába telepítik (ez már most is zajlik) rövidítve ezzel az Európába befutó ellátási láncokat. Az önellátó nemzetgazdaságok visszaépítésnek rövid – és végtelenül reakciós – kísérletei hónapok alatt befulladásnak. Kelet-Ázsia technológiai fölénye tovább növekszik.

Az európai és amerikai hanyatlás vonala tovább nyílik. A szabadságszerető, nyitott, töredezett és gyenge Európa – paradox módon – feltámadhat még, ma még nem látható módon. Ebben biztosan szerepe lesz az európai agyagnak, az egészen különleges és kifinomult gondolkodásmódunknak. Kérdés, hogy az Unió bürokratikus keretei akadály vagy támasz lesz ebben a fokozatos újjászületésben.

Az Egyesült Államok fokozódó belső problémáira rövidtávon befeszüléssel, „veszettséggel”, külső agresszióval válaszol majd. Az EU és Eurázsia óvatos együttműködése elég lesz ahhoz, hogy ezt elfogadható keretek között tartsa a világban.

Az európai társadalmakon belül tovább fokozódik a polarizáció. A koronavírusból érintetlenül kikerülő digitális középosztály a járvány alatti fogadalmait próbálja majd megvalósítani (család, zöld és környezettudatos életmód, a hívságok és a felesleges zakatolás kiiktatása) erős posztmodern moralizálással kísérve. Körükben tovább folytatódik a digitalizáció, és a személyes kapcsolatoknak az „örömgazdaságban” hagynak majd teret. Az alsó-középosztály életkereteinek és tartalékainak romjai alól tér vissza a munkába. Az ő kezelésükben lesznek igazán nagy különbségek az Unió tagállamai között. A teljes restaurációtól (back to work) a tanulságokra építő széleskörű tanulás és fejlesztésig minden megjelenik majd a szakpolitikai palettán. Két ágazat sorskérdéseket kényszerül majd feltenni a járvány utáni működéséről: sem az oktatás sem pedig az egészségügy nem nyelhet el ezután ezermilliárdokat a korábbi működési modell visszaállításával. Az egészségügyben külön problémát jelenthet, hogy az 5G-re épülő, teljesen átrendezett szerkezetű és költségvetésű digitális egészségügyre megint a Huawei-nek lesz kész megoldása (technológiája), ami az euroatlanti körökben újabb frusztrációt kelt majd, hosszú években mérhető tusakodással és kínlódással.

Magyarország a korábbi minták szerint folytatja majd: a szakpolitikai döntéshozók a legmerevebb restaurációt („munkahelyek megvédése”) viszik tovább, a vállalatokat segítő állami intézményrendszer évtizedes lemaradása nem csökken, az Uniós forrásokból építkező dinamikus fejlesztéspolitikusok pedig – projektalapon – „pályázatokkal” fejlesztik majd a munkavállalókat. A leszakadtak kezelése nagy változatosságot mutat majd, de meghatározó európai modell nem lesz. Ezen a területen Magyarország jó helyzetben van. A hazai szociális gazdaság hihetetlen tartalékokkal bír még, de ezek felszabadítása és továbbfejlesztése XXI. századi menedzsereket kívánna - amire most

még kevés az esély. Önálló társadalmi csoporttá válnak az idősek, akikre – a válságban lévő szociális és nyugdíjrendszereket kiegészítve – digitális „öregipar” épül fel.

Több ügyeskedés is megjelenik a piacon

Amit én látok az az, hogy a KKV-k digitalizációját nagyban segíti ez a válság és úgy tűnik, hogy azok a digitális megoldások, amiket most bevezettek (pl. bankkártya terminálok, project management softwarek, stb.) nem fognak eltűnni, ezért egy jobb, hatékonyabb digitalizációs szintről indulunk újra.

- Szerintem lesz egy bizalmi törés a nemzetközi beszállítói hálózatokban, sokan rájöttek ki vagyunk téve más kontinensek beszállítóinak, ami az üzletmenetet akadályozhatja. A beszállítói láncok rövidülni fognak, újraszerveződnek. Fel fog értékelődni a helyi termelés.
- Sokan rájönnek, hogy lehet otthonról is hatékonyan, vagy sok mindent költséghatékonyabban szervezni (aki most életben marad az meg fogja őrizni a produktivitás új receptjeit).
- Alapjaiban fognak iparágak megváltozni, innovatív gondolkodással sok új belépési pont lesz a kiesők helyére. Ez lehetőség.
- Lesz negatív hatás is (ez más most is látszik akár Kínában). Akik életben maradtak nagyon ki vannak éhezve a bevételre és a profitra, mindenáron értékesíteni szeretnének vagy bevételhez jutni, ami azt eredményezi, hogy negatívan hat az üzleti magatartásokra és morálra, illetve több ügyeskedés is megjelenik a piacon...

Újraélesztéskor: az első 5 perc sanszos, utána csökkennek az esélyek

1. Alaphelyzet: vajon mi lesz a vége? Ezt ma még nem tudjuk. Középre pozicionálom magam, nem vagyok túlzottan pesszimista, vagyis a járvány- okozta lék nagy, folyik a víz befelé, nem mindegy, hogy meddig, de –gondolom én- a kormány nyár végére összeszedi a bátorságát, és beindítja a verklit. Ha nem, akkor az a veszély leselkedik ránk, mint az újraélesztéskor: az első 5 perc sanszos, utána csökkennek az esélyek. Persze, minek csökken az esélye? Annak, hogy súlyos magatartási zavarok nélkül kezdetünk újra működni. A széleskörű, hosszan fenntartott beavatkozás életveszélyes. Összefoglalva: kevesebb, mint félévet beavatkozást látok, utána a lélegeztető gép átveszi a tüdőt mozgató izmok szerepét. És nem lényegtelen, hogy télen jön-e újabb válság, mert azt már nem bírjuk ilyen generózan kezelni (már, amennyiben a kormány bejelentései megvalósulnak).
2. A gazdaságban átrendeződések várhatók, kérdés, hogy a jobbak, vagy a csókosabbak nyernek?

3. Abszolút fontosnak látom a válság társadalmi kezelését, de ami ennél is fontosabb: a tanulságok feldolgozását. A legkisebb ütésre fenntarthatatlanná válik a munkahely: ez buborék, nem gazdasági csoda. Vagyis adni kell átmenetileg, alaposan átgondolva a szociálistpolitikát, de emellett, ösztönözni a megtakarításokat (nem elvenni, mint a nyugdíjalapoknál). Mindez szociális (pl. betegségély, nyugdíj) célú megtakarítást igényel, mégpedig a dolgozók és a foglalkoztató vállalatok részéről egyaránt. Ősi eszközök, de mintha nem léteznének. Nagyon az ízlésem ellen való a szürkegazdaság kiterjedtsége, ennek kezelésére pár éves fehérítő programot lehetne kitalálni, különben még egy csapás (vagy már ez is elég), és a nyomor indokolatlan szintre emelkedik, a hiányzó nyugdíjról nem beszélve. Nem lehet vállalkozás-barátkozni úgy, hogy pár órára bejelentett emberek százezrei élnek állandó szociális veszélyben.
4. A nagy szervezetek, hálózatok: terhelési próba alatt az egészségügy, a rendvédelem, más szervezetek is. Ha most nem elemzik, hogyan szerepeltek, akkor óriási esélyt hagy ki a kormányzat.
5. Oktatás: öntelt központi irányítás helyett verseny, teljesítmény, és az diákanyag szélesebb körű merítése. Alighanem lesz ilyen modell is (talán éppen a Corvinus), ha kibírják munkával és szorgalommal, de ez eddig még sohasem fordult elő. Én azért kívánom.

Az emberi kapcsolatok intimitása átalakul

Jól látszik, hogy az egyetemi oktatás egy része (nagy létszámú előadások) simán kiválthatóak lennének digitális formában. Látszik azonban az is, hogy a másik része (kiscsoportos szemináriumok és gyakorlati tárgyak, mint tárgyalás vagy termelés szimuláció) viszont egyáltalán nem hatékony vagy egyenesen megoldhatatlan a digitális térben. A hallgatók motivációja, koncentrációja meg se közelíti a prezenciális oktatás szintjét. Mindezek mellett rávilágít a számonkérés gyengeségére is egyes tárgyakból: a tárgyi tudás ellenőrzése online formában nagyon nehézkes, inkább a tárgyi tudásra épülő, problémamegoldó (open-book) számonkérés irányába mozdultam el, illetve egy-egy aktuális nemzetközi kérdés multidiszciplináris jellegű elemzését kérem majd a skype-on folytatandó szóbeli vizsgák során. Magánélet terén pozitív, hogy sokkal több időt tudok a párommal tölteni, negatív viszont, hogy aktív kültéri vagy kulturális programok helyett azonban sajnos otthon. Itt az újítás, hogy a társasági életünket online borozás/sörözés/"narancslevezés" keretében éljük a barátainkkal, van hogy órákig beszélgetve velük. A szabadidő elütése az esti séta vagy kerékpározás mellett elkezdtem az elmúlt években felgyülemlett könyveimet olvasni.

Összességében az emberi kapcsolatok intimitása átalakul kicsit és az is biztos, hogy sokaknak kell a saját munka-módszereiket átalakítani (rövidtávon) akár gyökeresen is. Az oktatás esetében

mindenképp. Hosszútávon azonban nem minden (most kényszerű) újítást kell megtartani, csak azt, amely hatékonynak és eredményesnek bizonyul.

A világgazdaság tekintetében sajnos egy elég mély visszaesésre számítok az EU és USA tekintetében mindenképp, de ide lehet venni Latin-Amerikát is bátran. Azzal a különbséggel, hogy ott emberek millió fognak nyomorban sínylődni és szó szerint éhen halni (ha esetleg a vírus elkerüli őket) a szociális és egészségügyi ellátórendszer hiányából vagy hiányosságaiából adódóan. Ott nem lesz bértámogatás, de ha lenne se használna, hiszen a foglalkoztatás jelentős része „informális”, értsd mindenki azt árul az utcán szolgáltatás, vagy amit legyárt otthon, esetleg „beszerez” valahonnan. Ezeknek az emberek a kijárási tilalom idején semmi bevétele nem lesz, tartalékaik pedig nincsenek. Az EU-ban és az USA-ban is sok millió olyan család él, akiknek minimális tartalékaik vannak és egy hónapot se fognak kibírni jövedelem nélkül. Ez pedig szociális robbanáshoz fog vezetni, ha nem kezelik nagyon gyorsan a kormányok. A várhatóan munkájukat végleg elvesztő emberek (turizmus és vendéglátás, bizonyos személyes, fizikai kontaktust igénylő szolgáltatások: fodrász, borbély, masszázs, kozmetika stb.) átképzésének megszervezése gyorsan és online formában komoly kihívás. A hatékonysági kérdések felvetése mellett ráadásul időigényes is lesz.

Nem fordulópont, hanem gyorsítópont

A minap olvastam a Handelsblatt volt (magyar származású) főszerkesztőjének a reggeli hírlevelét, onnan is ollózok gondolatokat, megvallom a korrektség kedvéért (Gabor Steingart)

- Nem fordulópont, hanem gyorsítópont: a mélyben már elindult, vagy akár már a felszínen is látható trendek begyorsulása, olyan, mint tegnapelőtt egy előnézet a jövőre
- Gazdaságilag globalizáltabb (ez nem feltétlenül az árucseré mértéke, de a szolgáltatások, kapcsolatrendszerek)
- Politikailag töredezetebb
- Technológiailag digitalizáltabb
 - Olimpia versus E-sport
 - Amazon versus plázák
 - Videokonferencia versus utazásos konferencia
 - Digitális tananyag versus iskolabajárás
 - Az Apple többet ér, mint a DAX
- A magyar gazdaság lovainak jelentős része egy relatíve leértékelődő szegmenshez van kötve (európai feldolgozóipar, autóipar). Utólag sem triviális, hogy ez választás, vagy kiadódás volt.
- A nyelvi bezártságunk miatt sok nemzetközi integrációban eleve hátrányosabb helyzetből indulunk (szláv nyelvcsalád, volt gyarmatok angol oktatási nyelve). Könnyebb volt a kezünkkel, mint a kommunikációjukkal értéket teremtő emberek a nemzetközi hálózatokba integrálni.

Nőnek a bizonytalanságok és visszájára fordulhat a globalizáció

1. Általános

- a. Még nem látott a korona vírus hatásainak léptékéhez hasonlót az írott történelem, ezért csak találgatások vannak.
- b. Még az sem világos, hogy lesz-e második hulláma a járválynak a túl korai korlátozás feloldások miatt (pl. Kínában bizonyos helyeken váratlanul bezártak mozik, turisztikai központok), vagy mostantól minden évben vissza fog-e térni, ami permanensen visszatérő korlátozásokkal fog-e járni.
- c. Az biztos látszik, hogy még a nyugati világon sem teljesen értették meg a járvány jelentőségét. Például az USA dél-keleti részén az emberek relatíve sokat utaznak máig. Nem véletlen, hogy New York után New Orleans és Louisiana államok az új gócpontok.

2. Gazdaság

- a. Természetes kamatlábak járványokat követően negatív irányba csökkentek, míg háborúkat követően pozitív irányba.
- b. Vélhetően a reziliencia felé fog elmozdulni a globális értéklánc menedzsment, a jelenlegi hatékonyság mindenekelőtt logika helyett. Ez alacsonyabb profitabilitást is jelenteni fog.
- c. Ha visszafordul az értékláncok globalizációja, akkor a periféria országok, amelyekbe esetlegesen magasabb hozzáadott érték volt kiszervezve sérülni fognak – de csak időszakosan, hiszen ezek alapjai lehetnek az újjáépítésnek. Azok a periférikus országok, amelyek alacsonyabb hozzáadott értéket generáltak, vélhetően kevésbé lesznek lecserélve, hiszen őket bármikor le lehet cserélni. Ha viszont jelentős lesz a „de-globalizáció”, akkor ezek az országok hosszabb távon komolyan sérülhetnek.
 - i. Nearshoring – ez a magyar / CEE cégeknek jó a válság végén
 - ii. Beszállítói diverzifikáció – ez a magyar / CEE cégeknek jó a válság végén
 - iii. Redundáns termelés a reziliencia okán (a Just-In-Time, az extrém kifeszítettség helyett a némi ráhagyás, többlettermelés) – ez a magyar / CEE cégeknek jó a válság végén
- d. Különböző országok máshogy küzdenek meg a járvánnyal és annak potenciális kockázataival. Általában arról ábrándozik minden ország, hogy V alakú lesz a gazdasági lefolyása a járválynak, azaz éles visszaesést éles felfutás fogja követni. De egyelőre semmi nem mutatja, hogy ez megalapozott lenne. Más prognózisok U alakú görbét vetítenek előre, ahol nincs kifejezett alja a krízisnek, de a fellendülés sem lesz azonnal látható. A legpesszimistább prognózisok L alakú görbét mutatnak, ami azt jelenti, hogy a recesszió hosszan velünk marad. Véleményünk szerint versenyképesebb lehet rövid távon a túlélésre fókuszálás, illetve középtávon a hosszabb recesszióra való felkészülés.

3. Politika

- a. Vélhetően gyorsulni fog a polarizáció a politikai szekértáborok között, mind nemzeti, mind nemzetközi szintén.
- b. Átalakulhatnak a nemzetközi erőviszonyok. Ha sokáig fennmaradnak a korlátozások, akkor a kőolajra alapuló gazdasági politikai súlya vélhetően csökkenni fog (Szaúd-Arábia, Oroszország).
- c. Globális Fegyveres konfliktussá vélhetően nem eszkalálódik a jelen helyzet figyelembe véve a világgazdasági szereplők jelentős egymásra utaltságát, de lokális viszonyok felborulhatnak a kölcsönös bezárkózásnak, szövetségek leértékelődésének és a növekvő xenofóbiának köszönhetően.
- d. Amikor a jelentősebb országok kilábalnak a krízisből és beindítják a gazdaságukat, azok a fejlődő országok, ahol a krízis még nem csengett le hitel visszafizetési nehézségekkel szembesülhetnek, aminek a következménye államcsődök is lehetnek ezen országok között.

4. Az előzőekben felsorolt változásokhoz mérhetőnek tartjuk azokat a változásokat is, melyek esetlegesen az emberi viselkedésekben figyelhetők majd meg. Ez a válság nagyon személyes tapasztalat: korra, nemre, felekezetre, bőrszínre tekintet nélkül érint meg mindenkit. Mint ahogy a Prezi egyik alapítója fogalmazott a Forbes online hasábjain: ha magunk egyesével többé-kevésbé érintetlenül is ússzuk meg az eseményeket, „sok mélyen átélhető drámát hordoz egy ilyen válság, például több barátunk el fogja veszíteni egy időre a munkáját”, illetve adott esetben többen is meghalnak körülöttünk. Emiatt gondolják sokan, hogy talán a koronavírus körüli események után semmi sem lesz ugyanolyan – és talán jobbá, élhetőbbé válik a világ az újrakezdés után. Mik lehetnek a változások? Megint a Prezi egyik alapítójának gondolatait kölcsön véve: „a kényszeres utazásoknál, pénzköltéseknél sokkal fontosabbá válhat, hogy intelligensen fektessünk egy bizonytalanabb jövőbe. Még az is előfordulhat, hogy miután hónapokig bezárva élünk a családdunkkal, jobb emberek leszünk, átértékeljük, hogy mi fontos igazán az életben. Nézze csak meg: az emberek érzélgős posztokat tesznek ki a Facebookra, nem győzik megköszönni a pedagógusok küzdelmes, de sikeres átállását a távoktatásra, hirtelen mindannyiunknak újra értelmezhető lett a szolidaritás fogalma is.”

A fő kérdések tehát az emberi viselkedés potenciális megváltozásával kapcsolatban a következők:

- a. Fog-e változni a fogyasztás?

- Fogunk-e mást fogyasztani? Átalakulnak-e a súlyok a fogyasztás szerkezetében? Hogyan?
 - Fogunk-e normálisabban fogyasztani? Tartósabb, fenntarthatóbb termékeket?
 - Lesznek termékek és szolgáltatások, amikre nem lesz szükség – és lesznek újak, melyeket keresni fogunk?
- b. Változik-e a hozzáállásunk az utazáshoz / kimozduláshoz? Milyen lesz az „új norma” a turisztikában? Miután a bezártságban újra felfedezzük saját szűkebb környezetünket, vágyunk-e majd újra a messzi távolokba?
- c. Hogyan változik a viszonyunk a környezetünkhöz és a természethez? Most, hogy mindannyiunk közös tapasztalatává válik, hogy ilyen hatása lehet az életterünk kiszigerelésének, lesz-e jövő-állóbb viszonyulásunk ahhoz a világhoz, melyben élünk? Nyitottá válunk-e arra, hogy költsünk környezetünk fenntartására és ne csak kiszipolyozzuk azt? Megismerjük, milyen a szmog-nélküli levegő. Lesz-e erőnk és lehetőségünk ezt a gazdaság újraindítása után is fenntartani?
- d. Városaink, falvaink kiürülnek. Milyenek lesznek, amikor újra benépesülnek a közös tereink? Több lesz a kerékpáros – tömegközlekedő – gyalogoló lakos? Vagy visszavesszük az utakat az autóinkkal, dugókat dugóra halmozva?
- e. Milyenek lesznek az interakcióink? Az oktatás digitálissá vált; a postai, banki, közhivatali ügyintézképek jelentősen egyszerűsödtek. Sok interakciónk a digitális térbe szorult. Évek óta beszélünk a digitalizáció szükségességéről; bár tökéletlenül vezettük be, sürgősen, de hirtelen kiderült, hogy sok rendszer így is működik. Vajon mit tudunk ebből megtartani?
- f. Hogyan változik majd a munkába járás és a munkahelyen lét? Felmerült, hogy a vírus következtében a munkavállalók elkezdtek lázadni a közös munkaterek ellen és a nagyobb személyes térért is felszólalnak. Kik tudnak majd otthonról dolgozni tartósan? Mennyi személyes találkozót fogunk majd a virtuális térben tartani?
- g. Végül felmerülnek értékrendi dolgok; indul-e normálisabb irányba a világ?
- Mivel foglalkozunk? Megnő-e a kisebb közösségek szerepe?
 - Mibe invesztálunk? Fogyasztás vagy beruházás? Rövid táv vagy hosszú táv?
5. Magyarország
- a. Kis nyitott gazdaságként nekünk a külföldiek beruházásai és a kereskedelem kulcsfontosságú
- b. Alacsony hozzáadott értékű iparunk okán és a gazdaság erős kötődése miatt is kulcsfontosságú a német ipar teljesítménye
- c. Elmozdultunk a high tech-től a low tech felé, mind az iparban, mind az oktatásban, ami nem kecsegtet pozitív kilátásokkal a következő időtávon

- d. Szerencsés, hogy nincs euró, így a jegybank nyomtathat. Viszont így potenciálisan össze is omolhat a forint. Ma már 10 Ft-os napon belüli elmozdulás az euró vagy dollár kurzusban nem ismeretlen.
 - e. A forint árfolyama máshogy érinti az exportálókat, mint a helyieket
 - f. Bár lehet, hogy igaz, hogy ellaposítottuk a járványgörbét, ez a gazdaságunkon nem segít.
 - g. Kulcskérdés, hogy melyik cégek tudják megtartani a piaci pozíciójukat és mások kárára nőni – ugyanis egyre kisebb a játéktér ugyanannyi játékosra.
 - h. Azok a munkáltatók, akik most elbocsátanak, rövid távon pénzügyileg jól járhatnak, de középtávon vélhetően kevésbé lesznek attraktívak a kölcsönös bizalom megrendülése miatt – ezért hosszú távon vélhetően kulcskérdés, hogy melyik tudja megtartani a munkavállalóit.
 - i. Az értékláncok potenciális összeomlásával ismét felerősödik a szokásos mantra: „cash is king”. Azok a cégek, amelyek barterezni tudnak az ügyfelekkel vagy szállítókkal helyzeti előnybe kerülhetnek, hiszen kiiktatják a pénzmozgást.
 - j. Az a cég, amelyik túléli a 2020-at, vélhetően megnövekedett piaci jelenléte lehet 2021-től. Ez főleg a KKV szektorra lesz igaz, ahol a cégek kifeszített gazdasági realitásban működnek.
6. Összefoglalóan
- a. Nem csak a gazdaság romlik, kiszámíthatatlanul
 - b. De nőnek a bizonytalanságok
 - c. És visszajára fordulhat a globalizáció, ami a költségek növekedését és a profitok csökkenését hozhatja

Színről-színre látunk

- Generációs/kollektív élmény lesz a járvány
Mindenkinek más miatt, de meghatározó lesz ez az időszak: mert aggódott az érettségi / az államvizsga / az elmaradt esküvő vagy a gyerekszületés miatt. És ahogy a 9/11 vagy a Kacsamesék, erre is egy generáció biztosan, de vélhetően a társadalom egésze is emlékezni fog.
- Átmenetileg felértékelődnek az emberi kapcsolatok – átmenetileg
Most mindenkinek hiányzik a családjá, a barátai: megfogadjuk, hogy a járvány után jobban odafigyelünk, több időt töltünk a szeretteinkkel. Ez azt hiszem, hamar ki fog kopni a mindennapokból.

- Színről-színre látunk
A járvány alatt az idegi túlfeszültség miatt leegyszerűsödnek a dolgok: részint összekovácsolódnak emberek/párok/lakóközösségek/kutyások, részint elmélyülnek ellentétek a családokon belül / munkahelyeken / pártoknál. Eddig nem tapasztalt jellemvonások kerülnek előtérbe és válnak láthatóvá, ami azt is jelenti, hogy utána nagy feladat lesz eltakarítani a romokat és begyógyítani a sebeket - elég, ha csak a saját környezetünkre gondolunk...
- Sosem fog kiderülni, hogy a járvány vagy a politika okozza-e a reálgazdasági válságot. A számok alapján ugyanis úgy tűnik, hogy nőnek az elbocsátások, beesik az ipari termelés és romlanak a várakozások.

Minden megy tovább, mintha mi sem történt volna

Nem egy erős vélemény, de szerintem benne van a pakliban, hogy minden megy tovább, mintha mi sem történt volna. Sőt, majd szuper akciók lesznek, hogy mindenki „bepótolhassa”, amit kihagyott. Gyors recovery a tőzsdéken stb.

Rárepülnek majd a cégek: lesz mindenből vírusölő (légkondi, tárgyak felületi bevonata, stb.), természetesen felárért.

És persze majd a vírus égése alatt megpróbálja mindenki átnyomni az eddigi törekvéseit. (Most is látszik egy ilyen: kamarák stb. azt kéri a járvány miatt, amiről eddig is álmodtak...)

MMT, Egészségügy, Rawls

1. Legitimé vált az MMT
2. Soha még egyszer nem fogunk keveset költeni egészségügyre...remélem
3. Világossá válik, hogy az amerikai több-biztosítós eü rendszer kuka
4. Olyannyira vagyunk védettek, amennyire a legelesettebb köztünk védett

Elsöpörni a saját mindenhatóságunkba vetett hitet

Mint szerintem oly sokan, úgy én is hullámzó lelkiállapotban élem meg a mostani időket. A megszokott életünk felborulása, a teljesen ismeretlen, eddig soha át nem élt helyzet, a bizonytalanság és a tehetetlenség mind-mind súlyos teherként nehezdednek, sőt, időnként elementáris erővel törnek ránk.

Ugyanakkor azt is érezzük, szerintem sokan, hogy nem csak elkerülhetetlen volt valamilyen sokkoló, drámai esemény, hanem valahol, furcsamód, kívánatos is; van bennünk egy ösztönös felismerés,

hogy tényleg egy túlpörgetett, hedonista, fennarathatatlanul rohanó világban élünk, kiszipolyozva nem csak a természetet, a bolygót, de saját magunkat is. Az ingerküszöbünk az egekben volt, már csak nagy és "bombasztikus" dolgoktól tudtunk elégedettek lenni - az is csak rövid ideig, mert egyből kellett a következő impulzus.

Nemrégiben egy cikket is írtam ebben a témában, amiben keresztény szemmel közelítettem meg a kérdést, és jutottam arra, hogy Isten, mint oly sokszor, úgy most is a szükséges, de elégséges mértékű fájdalmat okozza ahhoz, hogy felébredjünk, hogy észrevegyük a hibát, hogy felhagyjunk a korábbi rossz gyakorlattal. Hogy ne robogjunk tovább a fal felé egy zsákutcában, hanem meg tudjuk keresni az új, helyes irányt.

De akiktől idegen Isten lénye és a hittel teli gondolkodás, azok is ismerik a mondást: ami nem öl meg, az erősít. Márpedig a koronavírus, bár sajnos valóban sok áldozatot szed, és minden elveszett emberélet tragédia, de az emberiség egésze számára nem tűnik különösebben veszélyesnek. Mégis, természetéből adódóan mindannyiunkat rákényszerített a megtorpanásra, és - remélhetőleg - a paradigmaváltásra is.

Nem gondolom, hogy amint vége a járványnak, minden ugyanúgy folytatódik, mint előtte; ahhoz túl sok drámai esemény történt, túl drasztikus változások álltak be a mindennapjainkban, és elegendő ideje is tart (és minden bizonnyal még egy darabid tartani is fog) ez a lelassult, visszafogott állapot, benne a drámai eseményekkel, újabb halálesetekkel, stb. Az emberiség kollektív emlékezetébe - legalábbis évekre, évtizedekre - bele fog vésődni, mint anno a komolyabb háborúk. Van okunk remélni, hogy ehhez most nem kell 6-7 év (mint pl. a második világháború időtartama), hanem néhány hónap elegendő lesz.

Szeretek optimista lenni, és bár időnként engem is elkapnak a negatív gondolatok, épp az Istenbe vetett bizalom az, aminek köszönhetően az optimizmus mindig felülkerekedik. Isten szereti az emberiséget, és bár szabad akaratot adott neki, amiben a hibák és ezek következményei is benne vannak, de végig mellette van a küzdelemben. Nem helyettünk oldja meg a problémákat, hanem segít megtalálni a megoldásokat. De ezeket nekünk kell megtalálni, Isten továbbra is tiszteletben tartja szabad akaratunkat. Ő nagyon tisztel minket, még ha mi őt nem is mindig.

A járvány elmúltával viszont új lehetőséget kapunk, hogy közelebb kerüljünk nem csak hozzá, de önmagunkhoz, valós, emberi lényegünkhöz is. A felszínesség, az önteltség elhitette velünk, hogy a tudomány segítségével az emberiség képes uralni az egész világot, felülemelkedve a természetén és a természetfelettin. De miután látjuk, hogy egy láthatatlan mikroorganizmus is képes pillanatok alatt mindent felborítani, elsöpörni a saját mindenhatóságunkba vetett hitet is, kialakulhat bennünk a megfelelő alázat ahhoz, hogy valóban fenntartható módon fejlődjön tovább a gazdaság és az emberiség. Mondom, szeretek optimista lenni... és hiszek Istenben.

Óriási erők és pénzek mennek majd a mostani helyzet utólagos értelmezésébe

Ahogy kérted, pár gondolat, vázlatosan, azzal a disclaimerrel, hogy itt részemről eléggé ködszurkálás folyik:

A koronavírus – és annak kezelésének – következményeként megjelenő változások annál mélyebbek és nagyobbak lesznek, minél hosszabb és mélyebb lesz a helyzet okozta probléma. Egészen más egy keveseket érintő, rövid idő alatt elvonuló vírusvesz hatása, mintha több hullámban visszatérő, sokkoló közösségi médiás tartalmakat szülő krízissel nézünk szembe, pláne, ha más 'apokaliptikus' folyamat is történik közben azzal párhuzamosan (mint amilyenek mondjuk az Ausztrál erdőtüzek voltak nemrég).

A mostani helyzetnek az egyéni és nemzeti gyászokon, valamint a gazdasági katasztrófán túl is lesznek közvetlen, praktikus következményei. Ötletszerűen:

1. Óriási erők és pénzek mennek majd a mostani helyzet utólagos értelmezésébe, a futóbolond összeesküvés elméletektől a nemzetközi állami propagandáig.
2. Az állami egészségügyi kiadások és programok fontosabbakká válnak.
3. A populista ki tud nagyobbat mondani szólások mellett egy kicsivel hallhatóbbakká válnak szakmai hangok minden területen.
4. A zöld gondolat még hangsúlyosabbá válik.
5. Az egészségügyi krízist transzparenssé és másokhoz képest sikeresen végigcsináló országok kormányainak népszerűsége nő.
6. A gazdasági kilábalást jobban megoldóké is.
7. Az előbbi kettő között nagy átfedés lesz.
8. Az EU jelentősége tovább csökken.
9. Az USA vezető szerepe tovább erodálódik.
10. Kína jelentősége tovább nő.
11. A magyar belpolitikában – ahol a koronavírus elleni küzdelem is csupán apropó az állampárt vezetője hatalmának növelésére, központosításra, a már csak sporadikusan létező eltérő véleményű csoportok eszközeinek csökkentésére – semmi változás nem várható.

És pár következmény, ami a közvetlen életünkről és a vállalkozásinkról szól:

1. Eleinte azt gondoltam, hogy sok pozitív következménye is lehet ennek a válságnak, mert más fénytörésben látjuk azt, hogy mi az igazán fontos és mi túlhajszolt és felesleges az életünkben. Ezt már kevésbé gondolom, elsősorban azért, mert az említett szokásos belpolitikai manőverek farvizén nehéz belátáson alapuló, mélyreható társadalmi változásokról fantáziálni.
2. Másként, máshova, drágábban és ritkábban fogunk utazni.
3. Nagyobbak lesznek a vésztartalékok otthon, minden tekintetben.
4. Többet fogunk fizetni az egészségügyért, egyben tudatosabb vásárlók leszünk ezen a téren is.
5. Az öngondoskodás központibb gondolat lesz.

6. Ezzel párhuzamosan az erre képtelen, leszakadó rétegek helyzete még kilátástalanabbá válik.
7. A vállalkozók fejében jó darabig ott lesz az elképzelhető doom scenáriók között, hogy mit és hogyan tudok remote-ból megoldani a cégben, milyen munkakörökből tudok home office-t csinálni, hogyan juttathatom el a szolgáltatásomat, termékemet kijárási tilalomkor a megrendelőimhez. Mindez nagyon sok innováció melegágya lesz.
8. Teljes iparágak fognak olyan „pótkerék” üzemmódon gondolkodni, hogy miből tudnak fennmaradni, ha a core bizniszük összeomlik.
9. És hogyan tudják hibernálni a core tevékenységet szükség esetén.

Talán felértékelődik az önellátás

Az ember olyan, mint a kiselefant, nehezen tanul, de könnyen felejt. Eleinte kevesebbet utazik, ritkábban jár közösségbe és óhatatlanul kerülni fogja a tömeget általánosságban is. A kikövetelt személyes tér nőni fog egy darabig, majd – ahogy az emlék kopni kezd – ugyanúgy tolakszik mindenki a reptereken, a koncerteken és kiemelt ünnepek előtt a boltokban is. Néhány tumultuózus jelenet megélése után már eltűnik a fertőzéstől való félelem. Középtávon a marketingre költött milliárdok beindítják majd a belső fogyasztást.

Támogassuk egymást - itthon biztonságos, ez a gondolatsor sok elköltött forintot eredményez itthon. A Balaton, a Tiszta-tó és más nyaralóövezetek még inkább felértékelődnek, egy ideig „ciki” lesz külföldön költeni a pénzt, ugyanez történhet a magyar termékekkel, kap egy plusz „feelinget” a magyar termék (persze a Vass cipő, Galamb öltöny, Maklár humidor háromszögből nem is baj, ha kiszabadulunk végre), itt leginkább persze nem a luxus, inkább a jó minőségű, prémium termékekre, értékarányos konfekcióra gondolok.

Ellátási láncok még inkább bonyolulttá válnak, mindenki alternatív beszerzési forrást is életben fog tartani. Kialakul egy gyakorlat, mely a kiszámíthatatlan természeti katasztrófákkal kapcsolatos eljárást modellezi, később ez szoftveresen is át tudja világítani a cégeket.

Talán felértékelődik az önellátás, ezzel kapcsolatban teljes iparág próbál majd meggyőzni, hogy legyen minden otthon egy jóval nagyobb katasztrófa idejére is, a víztisztító berendezésektől az áramfejlesztőkön keresztül a kiskerti gazdálkodásig...

Az élet visszatér a normális kerékvágásba néhány eltéréssel

Véleményem szerint a korona-helyzet megszűnését követően az élet visszatér a normális kerékvágásba néhány eltéréssel: a globális ellátási láncok összetörtek a kialakult helyzetben, így a válságot követően a stratégiai termékek hazai előállításuk mindenképpen előtérbe kerül illetve a gazdasági szereplők - különösen a további járványokra vonatkozó előrejelzésekre tekintettel - átgondolják a globális beszállítói hálózatok előnyeit és hátrányait ilyen sok helyzetekre is tekintettel. A digitalizációnak egyértelműen jót tesz a válság: azok a felhasználók, akik eddig idegenkedtek az IT alkalmazásoktól, most rákényszerülnek ezek használatára, így e területen jelentős előrelépés van és

lesz. A gyógyszergyártás most is gazdaságilag fontos és igen jövedelmező terület, ez tovább erősödik. A gazdaság egészségügyi helyzetre hivatkozással való leállítása után az újraindítás jelentős állami források bevetésével történik majd és kérdés (mint általában az állami források felhasználásánál), hogy ez a többletforrás hogyan kerül felhasználásra, milyen hatékonysággal, mely területeken, milyen esetleges piacromboló hatásokkal és honnan és mennyiért lesz ezeknek a forrása biztosítva. A kontra-ciklikus költségvetési és gazdaságfejlesztési politika fontos eszköz, de kiemelt jelentősége van annak is, hogy megfelelően kerüljön alkalmazásra. Tekintettel arra, hogy számos országban kiemelt és igen jövedelmező gazdasági ágazat a turizmus - bár a környezetvédelemnek és a klímának jót tenne - nem gondolom, hogy a válságot követően a közlekedési, utazási tendenciák jelentősen megváltoznának.

Ez a sokk elég volt-e

Nemrégiben egy régen kitelepítettek lakta vidéken jártam jártam. A telep maradványain áthaladva a temetőig, jó másfél órás út vezet. Jelen időben megtehető út. Ugyanezen az úton a lépten-nyomon szembeötlő relikviák jelenléte a múlt és jövő felé egyaránt nyitott idődimenzióba: a történeti idő dimenziójába „húzza be” a látogatót. Visszatekintve – és önkényes időhatár-megvonással élve – hét-nyolc évtizedet átfogó történetbe, amely a múlt század közepe táján, a második világháború utáni években kezdődött, háború után, háborús helyzetben. Többféle képpen szakaszolható történet, amelynek korszakai vannak: jelentős eseményekhez, történelmi személyiségekhez, politikai kurzusváltásokhoz kapcsolható korszakok. Korszakhatárokkal. Más volt a szerkezeti átrendezés és ellenséglíkvádálás forradalmi időszaka, más volt ennek kíméletesebbé csillapult változata és más a becsődölt „létező szocializmus” le- és felváltására berendezkedő rendszer - immár három évtizedes – korszaka. Mégis: ami egy ilyen telep-keresztmetszet láttán szembetűnő: a FOLYAMAT. A család, a tulajdon és az átörökített értékrendek biztonságán nyugvó, a személyes és közösségi erőárfordítások arányos és belátható hozamára alapozott élet tönkretételének, veszélyeztetésének és feszélyezésének korszakokon átívelő folyamata. És ami ezzel együtt járt és jár: a távlatosan is élhető környezeti feltételek folyamatos pusztítása. Mondhatnák persze, hogy Vitéztelep-Négyestelep a meghaladott múlt levitézlett maradványa, depressziós zárvány. Ennyi és nem több: pár száz hektáros terület, amely kihullott a haladás-modernizáció menetéből, amelynek tudvalevőleg ára van. Csakhogy: ha most eltekintünk is annak boncolgatásától, hogy mi volt és lett mára ennek a „menetnek” perspektívákkal kecsegtető hozama, ez a telep és tágas környéke romjaival, kihasználatlan lehetőségeivel, kiürült-elgyomosodott földjeivel akkor is itt van. Elég nagy területen és korántsem ritka képződményként – ezt a kitelepítésekhez („eseteinkhez”) kapcsolódó terepmunkánk bőséges tapasztalataira hagyatkozva tanúsíthatjuk. Ahogyan azt is, hogy mindig is voltak, ma is vannak – Vitéztelepen és másutt is - a fent vázolt, nagyjából nyolc évtizedet átfogó FOLYAMAT ellenében ható erőfeszítések is. Hogy ezek markáns érvényesülését újabb háborús vagy ahhoz közeli állapot fogja kikényszeríteni... - ki tudja, meglátjuk. Vagy majd meglátják?

Mármost kérdéseidre térve:

1. Úgy vélem, hogy a vész múltával életünk nem fog visszazökkeni a járvány előtti „normális kerékvágásba”. Kérdés persze, hogy ez a sokk elég volt-e ahhoz, hogy a fent vázolt FOLYAMAT megfordulásával életünk az eddigiektől alapjaiban eltérő kerékvágásokba terelődjék.
2. Valószínűleg ez még nem volt elég. Bár arra „jó” volt, hogy figyelmeztessen: ha a világjárvány a „régii” – brutálisan szelektáló – módján nem tér is vissza, a szelekció természete ma is képes felülírni az emberek életben tartására irányuló tudományos és technikai készültséget. Arra is figyelmeztet, hogy a jelen-centrikus, materialista, transzcendencia-deficites „utánam a vízözön” beállítódás is kockázatos; a kényelmünk fenntartása végett mantrázott doktrínák („fenntartható növekedés” stb.) már a jelenben is életveszélyesek.
3. A szembenézés mindezzel - a hosszú hónapokra felborult napi életvitel kényszerei folytán - valószínűleg egyéni, családi kisközösségi szinteken várható. Kormányzati szinten (önkormányzati szinteken is) természetszerűen a visszaállítás-beindulás kényszerei a meghatározóak.
4. Ez azonban korántsem zárja ki azt, hogy a globális folyamatok kényszerének kitett, nemzetállami stratégiák és cselekvési programok ne lehetnének a járványelőtti időkhöz képest sokkal inkább érzékenyek a lokális és egyéni-családi szintek felől érkező jelzések, megfigyelhető tendenciák, kialakult feszültségóciók iránt. Itt nem a nemzeti konzultációk sűrítésére gondolok. Ez azonban már a szakértői receptek lapályára vezetne, ettől – konzervatív beállítottságom folytán is – óvakodnék. Ami biztató: a járványválság eddigi hónapjaiban az ország kormányozva van. A kormány cselekvőképese, az ilyenkor legnagyobb veszély: kormányozatlanság egyelőre nem fenyeget. Az persze kérdés, hogy hogyan-mire használja a kormány a napokban megszerzett többlethatalmát.

Más a helyzete annak, akinek megszűnt az állása

Nem egyszerű kérdések ezek, két dolog miatt. Egyrészt nem egyszerű globális események hosszú távú helyi hatásait előre megjósolni (még akkor is, ha vannak olyan alapvetések, amik ismeretében azért lehet sejteni hogyan fog itthon zajlani); másrészt maga a kialakult helyzet sem egyformán érintette a magyar társadalom különböző csoportjait - ezért ahogy eddig sem egyformán volt "normális kerékvágásban folyó" az élet, most sem egyformán lesz "más".

Akinek most is adottak a lehetőségei, hogy minimális nehézségekkel átvészelve a járványt (biztos lakhatás olyan helyen, ami alkalmas arra, hogy egész nap otthon legyen, olyan munka, ami végezhető home officeban, tartalékok, stb.), annak lehet, hogy az élete a járvány lecsengése után is "csak" olyan mértékben lesz más, mint jelenleg - lesznek-e tömegrendezvények amiket meglátogathat, beüljön-e egy kávézóba/étterembe/kocsmába, stb.

Feltételezem egészen más a helyzete annak, akinek megszűnt az állása, vagy olyan munkakörben dolgozik ahol gondolkozás nélkül alkalmazzák vele szemben a munkajogi szabályozás legembertelenebb passzusait is. Az is látszik, hogy a gazdasági válság kezelése főleg az embereken átgázolva lesz kivitelezve, így ez utóbbiak egészen sokan lesznek; és mivel a materiális valóság alapjaiban határozza meg az életünket, számos bérből és fizetésből élő számára komoly változások lesznek.

Bele sem merek gondolni milyen lesz az élete annak, aki most éppen kiesik az iskolából, mert nincsenek meg a lehetőségei az online tanulásra. Vagy aki családon belüli erőszak áldozata, és jelenleg megszűntek az otthonról való időszakos elmenekülés, a külső szemlélőkkel való találkozás lehetőségei.

Bízom benne, hogy ez a helyzet lehetőséget teremt arra, hogy több olyan kezdeményezés és gyakorlat kialakuljon, amelyek a szolidaritásra és egymás segítésére épülnek - ez elképesztően fontos lenne a jelenlegi helyzetben, mert azt látom, hogy nagyon, nagyon sok ember fog nagyon rossz helyzetbe kerülni; és ilyenkor könnyű a másokban keresni az ellenséget.

„Vissza a jövőbe”

Manapság általánossá vált kérdés: milyen lesz a világ a vírus-válság legyőzése után?

A jövőnk olyan lesz, amilyennek mi formáljuk. Nem egyedül, hanem együtt. Barátainkkal és ellenfeleinkkel.

Értve, hogy most azonnal cselekedni kell - gazdasági válságkezelő program, új költségvetés, rugalmas fiskális és monetáris politika, társadalom- és munkaerő-politikai tűzoltás, egészségügyi rendkívüli helyzet, stb. – úgy gondolom, hogy mindezen intézkedések hatékonysága érdekében egyúttal korrigálni kell irányokat, tendenciákat, esetleg elhibázott politikai döntéseket. Nem csak átmenetet kell tervezni, hanem a jövőt is.

Sok véleményben, intézkedési javaslat háttérben, egyes fontos területekre vonatkozóan már megfogalmazódott a középtávra szóló tervezés fontossága.

Többen leírták, hogy ez a válság példa nélküli. Eredete nem pénzügyi, elhibázott gazdaság vagy társadalom-politikai alapú, hanem a kialakult biológiai, természeti környezeti és a humán ökológiai kényszerhelyzet elsődlegesen emberi, szociális viszonyainkat támadta meg és terjed tovább a gazdaságra.

Mindez a „köz-szféra” nagy rendszereinek, mint az egészségügy, oktatás, kultúra valamint egyéb társadalmi mozgásformák, viszonyok felbomlásához illetve átalakulásához vezetett és fog vezetni.

A válság megoldása hosszabb távon csak akkor lehet sikeres, hogy ha a most elhatározott kényszerintézkedések, koncentrált hatalmi eszközök, „természetellenes” hatalmi, pénzügyi, gazdasági, szociális beavatkozások mellett, és azokat követően, a feltörő, spontán – elsősorban - szociális mozgalmak, a családi és közösségi gondoskodás, a digitális tudás terjedése, a luxusfogyasztás

korlátozása, a környezet-tudatosság, az egyéni és közösségi élet fenntarthatósága fontosságának elképesztő erejű felismerése értékeként, „hivatalosan” is megfogalmazódik.

Az anyagi, szervezeti döntéseknek - a tűzoltást követően – szelektíven támogatnia kellene a spontánnak is nevezhető társadalmi-szociális immunrendszerek felerősödését, mint pl. a szociális gazdaság, szolidaritás, míg a gazdasági-pénzügyi döntéseknek új stratégiai alapú célrendszer elérését kellene támogatni, például a fenntarthatóság egyik fontos elemét, a körkörös gazdaság szervezését vagy a digitalizáció felgyorsítását, stb. Bár kényszerű az „újra-gombolás”, de nagy esélyeket is rejt magában.

A következő években bizonyosan meg kell növelni a „GDP-n túli” tényezők számba vételét az ország előrehaladásának vizsgálatakor. A jövőben, a stratégiai szempontból elengedhetetlen rendszerszemléletű tervezéssel kellene a gazdasági, társadalmi és környezetpolitikai folyamatokat támogatni.

A feltétel az elmúlt két évtized, a rendelkezésre álló, többnyire egymásra épülő, de eddig ki nem teljesített stratégiák beélesítése. Az európai csatlakozásunkat megelőző, majd azt követő roppant értékű demokratikus elkötelezettségek megerősítése, az állam és közigazgatás decentralizációja, az előttünk álló 2021-27 időszak európai támogatás-politikájának ismeretében a hazai felhasználási arányok újra fogalmazása.

Javítva, de elfogadva, erősíteni kell a nemzetközi integrációban rejlő előnyöket, a tudomány, az innováció, a kultúra területén a globális gondolkodást, a biztonság érdekében a globális együttműködést.

Mindez konszenzuális elhatározásokkal teremthető meg. A források – politikai, emberi, közösségi, termelő-gazdasági, pénzügyi, stb. – átcsoportosítása, illetve természetes folyamatainak befolyásolása az európai új trendeknek mértékkel történő befogadása mellett szükséges. A hazai fenntartható újrakezdés, fejlődés érdekében a felzárkózás lényegi elemeit kellene támogatni, olyanokat, mint

1. az aktív, összetartó, tudásvezérelt, egészséges társadalom erősítése,
2. az innováció, a K+F, oktatás, egészségügy rendszereinek egymásra-épülő fejlesztése,
3. a digitalizáció, az informatikai ipar, körkörös gazdaság, a szociális ipar, a KKV-k integratív jellegű támogatása, alkalmazkodás az egységes európai piachoz, stb.,
4. a fenntartható környezet és az azt figyelembe-vevő infrastruktúra fejlesztése,
5. az élhető vidék, az okos városok kialakításának szervezése.

Annak érdekében, hogy előzőek ne közhelyszerű ismétlésnek tűnjenek, azok, az egyes elemek közötti „horizontális”, iparág jellegű, és az innovációs láncok „vertikális” összefüggései alapján tervezhetőek hatékonyan.

Újfajta „üzemmódba” kellene kapcsolni a magyar politikai-igazgatási gépezetet. Megteremteni az irányítás érték – érdek - mérték alapú rendjét, és általa a közjó irányába történő fordulat eszközrendszerét.

Hangsúlyozom a társadalmi egyeztetés elfogadását, informális rendszereinek befogadását, - amire most jó példa a kormányzati információgyűjtés - a fejlesztéspolitika intézményrendszerének ismételt

beélesítését, a nagyrendszerek belső kapcsolat-rendszerének fejlesztését, jogi-pénzügyi eszközökkel történő befolyásolását.

Végezetül; véleményem szerint, különösen ebben a válságos helyzetben, a részvételi demokrácia erősítése érdekében valamennyi információalkotó és hordozó eszközünk azonnali harcba vezénylése rendkívül jelentőségű lenne.

A járvány hatásai polarizáltak lesznek

A pandémiát követő időszak már csak azért sem lesz ugyanolyan, mint az előtte való, mert egy időszámítás kezdete, egy viszonyítási alap lesz, mint volt a 2008-as válság, 2001. szeptember 11. vagy bármely történelmi esemény, időszak. Tovább árnyalva, míg egy szeptember 11. az egy konkrét nap, mely előtti és utáni időszokról beszélünk a repülés kapcsán, addig a koronavírus járvány időben és térben is meghatározó, beszélünk előtte lévő, alatta lévő és utána lévő időszokról. Sőt, ha nem egy, hanem több hulláma lesz, akkor pláne tagolódik időben, hogy mihez képest keressük a változást vagy a változatlanságot. Ráadásul nem egy szektor vagy társadalmi csoport vagy országhoz, hanem minden szektorhoz, minden társadalmi csoporthoz és minden országhoz köthető lesz, még ha eltérő mértékben is.

A változások az egyén és a társadalom szintjén is ezernyi spektrumban mérhetők majd. Személyes sorsok kötődnek hozzá, kiegészülve a munkahelyekkel, azok elvesztésével, megtartásával vagy épp átalakulásával. Ez kihat a családok, háztartások közös mikrotörténelmére, origó lesz vagy lehet a következő évek megélése és a későbbi visszaemlékezések kapcsán.

A járvány hatásai polarizáltak lesznek, rövid távon nehéz és új helyzet lesz, mely lassan-lassan kínál lehetőségeket is a tanulásra, a szokások változtatására és azok intézményesülésére. De ez akkor igaz, ha nem az lesz a konvencionális gondolkodás, hogy minden álljon vissza az eredeti, járvány előtti állapotra.

Az én gondolkodásomban meghatározó, hogy a mostani helyzet leginkább a szembenézésről, az őszinteségről kell szóljon, elsősorban az országok és társadalmak vezetése szintjéről. Elsődleges és közös cél a járvány maradéktalan és békés leküzdése, amelyben az emberi egészség és az emberélet megóvása a legfontosabb, mely mögött működő és szolidáris gazdaságra, talpra álló munkaerőpiacra lesz szükség. De hogyan is lehetne a jövőt tervezni, ha a múlt hibás döntéseivel, az őszinteség hiányával való szembenézés nem tud megtörténni? Ez egy lehetőség, mellyel minden országnak, társadalomnak élnie kell, hogy hasonló helyzetekben (is) átgondolt, előre tervezhető protokollok és felkészült ellátórendszerek legyenek, stabil gazdasági, pénzügyi és politikai alapokon. Ez ma a világ számos országában nem adott, Magyarországon különösen hiányos, megtépázott struktúrákat talált meg a járvány, melyre átgondolt válaszokat már csak idő hiányában sem lehetett adni. Ha nincs szembenézés őszintén az ide vezető utakkal országosan, Európa szinten és globális méretben, akkor továbbra is kitett, kiszolgáltatott társadalmak, és elhidegült emberek sokaságát jelenti majd az együttélés minden szinten. Akkor nincs tanulás, nincs szembenézés, hanem elföldelt titokként, külső

tényezők nem várt együttállásával és külső hibáskereséssel tehető fel a polcra ez az időszak. Ilyenre pedig bőven van példa, és arra is, hogy évtizedekig árnyként ott lesznek, míg le nem porolja egy új gondolkodás vagy nem történik érdemi generációváltás.

Az elhidegülség, a félelem oldódása időigényes lesz. A határokon való átkelés újbóli megpróbáltatásai, lezárt, korlátozott határok reális forgatókönyvek, amennyiben nincs Európa szintű és világméretű megoldás a járvány teljes felszámolására. Bárhol és bármikor lehetnek újbóli góccok, melyek ismét előhozhatják a jelenlegi korlátozásokat és a fertőzés rémét. Márpedig a határok átjárhatóságának teljessége nélkül, a világgazdaság és ágazatainak szabad mozgása nélkül csak fragmentált és gyenge gazdaságok és mögöttük elszigetelt társadalmak képe sejlik fel. A bezárkózás visszaveti az Európai Unió megtestesülését, a szabadság érzetének és valóságának kibontakozását. Az ebből eredő nacionalizmus pedig kimondott veszély, mellyel való küzdelem energia- és időigényes, kérdés, lesz-e egységesség, idő és energia, vagy megtépázott társadalmaknak és intézményrendszereknek kell majd erőt és segítséget felmutatni?

Ahogy 2008 kapcsán is, megint érzékelhető lesz, hogy a nagy trendek bármely ágazatban sérülékenyek, az előrebecslések minden téren újraírandók. A makro trendek alakulása nem csak a gazdaság és társadalom alapvetéseit írja majd újjá, hanem a politikai környezetben is teljesen más gondolkodásmódot igényel. Ennek felismerése eredmény, nem felismerése csak erővel hitethető el, úgy is csak ideig-óráig. Ellenben a felismerések, beismerések és a konzekvenciák őszinte levonása egy hatalmas lehetőség, a vírus mögötte pedig egy kényszerű katalizátor. Annak lesz hatalmas előnye ebben a változó játéktérben, aki képes ezt a katalizátort felhasználni, és a jelen és jövő generációk számára értéként közvetíteni.

Végül, aki ebben a pillanatban egykimenetelű állításokat, biztosnak gondolt jövőképeket, és egzakt számításokat fogalmaz meg, az éppúgy légvárat épít, mint aki masszívan hitt akár a közelmúltban, akár 2008 előtt a gazdasági és pénzügyi trendek, valamint a bővülés megtörhetetlenségében.

Alapítvány? Birodalom? Robot?

A mostani helyzet válság, amelynek van egy szűkebb és van egy szélesebb kontextusa. A szűkebb a vírus és a vírus kezelésével összekapcsolódó krízis, a szélesebb egy olyan paradigmaváltás, amely a világ egy új rendjének kibontakozását sejteti.

A kettőnek a viszonyáról azt gondolom, hogy előbbi élesebb megvilágításba helyezi utóbbit és fel fogja gyorsítani azt.

Kifejtem bővebben is.

Kezdem a szélesebb kontextussal: a paradigmaváltással. Ennek vízióját a vírust megelőzően is többször és több helyen felvettem szóban és írásban. Erős meggyőződésem, hogy a világ paradigmatisztikus változás előtt áll: nem a világrend működésének a *hatékonysága* kérdőjeleződött meg mára, hanem *eredményessége*, azaz a világrend maga. Hogy ez nem csak saját rögeszme, azt a

közgondolkodásban sokan és sok nézőpontból felvetették, ezek közül néhány eltérő megközelítést szedek csokorba:

1. az első egy **politikai** megközelítés: a dominánsan liberális elvek szerint szerveződő világ politikai tagoltságában – ha nem is tektonikus, de érzékelhető – „rengések” mutatkoztak a közelmúltban. Ennek néhány jele:

- a. nemzeti szinten a (nevében nem feltétlenül) liberális dominancia sajátos patt-helyzetes politikai képleteket hozott létre (lásd. pl. német vagy svéd választások), amelyek elhúzódó kormányalakításai csak furcsa koalíciókkal volt lehetségesek. Ami egyértelmű következmény: mindenki meg tud akadályozni bármit, de senkinek sincs meg a stratégiai cselekvéshez szükséges stabil háttere;
- b. az új ciklusú Bizottság megválasztása körüli izzapbirkózás is azt sejteti, hogy a liberális túlsúly „mindent visz” képlet EU szinten is megingott, ez az erőviszonyok átrendeződésére utal, itt sem dőlt el ugyan még semmi, de a korábbi ciklus politikai stabilitását itt is egy egész más dinamika váltotta fel;
- c. Trump meglepő győzelme a vezető (liberális) világhatalom belső politikai rendjében és filozófiájában látványos változást hozott és nem úgy néz ki, hogy ez még egy elnöki ciklusra nem kapna meghosszabbított mandátumot;
- d. a kínai gazdaság látványos megerősödése világos jele annak, hogy a „szabad piaci” alapú gazdaságszerveződési elvnek versenyképes alternatívája az államilag szabályozott gazdasági modell (tekintet nélkül arra, hogy ezt kommunistának, neo-keynesiánusnak, vagy minek nevezzük). A középosztály kínai megerősödése (ami a népességszám arányában igen komoly abszolút szám) pedig legalábbis nem zárja ki azt, hogy a „korlátozott demokráciáért cserében biztonság és jólét” ebben a pragmatikus és kollektivistá kulturális közegben fenntartható egyensúlyként megteremthető. (Szingapúr, Dél-Korea ugyanez kicsiben).

2. a második egy elosztási-igazságossági (gazdasági) megközelítés:

- a. Piketty-től kezdve hosszan sorolhatóak azoknak a nevei és gondolatai, akik különböző megfogalmazásban, de ugyanazzal az alapüzenettel mutatnak rá arra, hogy a Nagy Francia Forradalom nagy hármasa (Szabadság, Testvériség, Egyenlőség) összeegyeztethetetlen triád: az egyéni szabadság liberális eszménye és az ezekre alapozott szabad piaci verseny modellje sehol sem vezetett el a javak igazságos, de még csak méltányos elosztásáig sem. Egyfajta elosztási 80/20-as Pareto-i szabályt követve nemzeti és globális szinten is előállt a javak elosztásának azon szélsőséges mintázata,

hogyan kevesek kezében koncentrálódik a vagyon döntő többsége, és széles társadalmi rétegek kezébe ennek a töredéke jut.

- b. Mueller (2015)¹ rámutat arra is, hogy a gazdaság antik közjó-maximalizáló „célfüggvényét” a liberális világrendben az összjó-maximalizálás váltotta fel. És hogy ennek a fenti elosztási szélsőségességnek a morális megmagyarázhatatlanságával ne kelljen szembe nézni, a gazdaság klasszikus négyváltozós modelljéből (termelés, cseré, fogyasztás, elosztás) egész egyszerűen kihagyták a „kényelmetlen” elosztást, de leginkább is a fogyasztást is. A liberálispiaci világrend kialakításához és fenntartásához elégséges (és funkcionális) a termelésre és a cserére fókuszálni. A többi nem a közgazdaságtan „baja”.

3. A harmadik egy **hálózat (elmélet) i** megközelítés:

- a. Barabási arra mutat rá, hogy a fenti szélsőséges egyenlőtlenség nem egyszerűen (egyszerűbben: nem) morál-vesztés következménye, hanem alapvető rendszer karakterisztika. A globálissá vált skálafüggetlen gazdasági *hálózatban* a gazdasági aktorok kapcsolódásainak az a dinamikája, hogy a szabad akaratukból az alkalmassági vonzerők mentén tesznek kapcsolódási választásokat a Máté-effektus alapján² egy kevés központból kontrollált „hub-and-spoke” hálózatos struktúrához vezet. Sheth és Sisodia (2002)³ pedig híres „hármasszabály”-ukban 200 iparág mintáján igazolják, hogy ez a kevés központból kontrollált iparági mintázat érett piacokon létre is jön, azaz a verseny végső soron koncentrációhoz és nem „szabad piaci” szerkezethez vezet.
- b. Barabási félreérthetetlen egyértelműséggel mutat rá arra, hogy ez a hálózati topológia nem demokratikus: „A vélemények kinyilvánításának ez a kivételes szabadsága és a megjelenési költségek zuhanásszerű csökkenése együtt a web-et a demokrácia tökéletes fórumává teszi, ahol bárkinek a hangja azonos eséllyel jut el hozzánk. Legalábbis ezt állítják az alkotmányjogászok és a csillogó üzleti magazinok. Ha a web véletlen hálózat lenne, igazuk is volna. De nem az. A webet feltérképező munkánk legérdekesebb eredménye az, hogy a demokrácia, a tisztességesség és az egyenlődség teljesen hiányoznak a hálón.” (Barabási, 2003; 81. o.)⁴

4. a negyedik egy paradigmikus-filozofikus történeti⁵ megközelítés:

¹ Mueller, John D. (2015): A közgazdaságtan megváltása. MCC, Budapest

² „akinek van, annak adatik, kinek nincs, attól elvétejtik”; ugyanez Barabásinál: „a gazdag gazdagodik”

³ Sheth, Jagdich – Sisodia, Rajendra (2002): The Rule of Three. Surviving and Thriving in Competitive Markets. The Free Press, New York

⁴ Barabási Albert-László (2003): Behálózva – A hálózatok új tudománya. Magyar Könyvklub, Budapest

⁵ tautológiának tűnhet egy paradigmaváltási megközelítést paradigmikusnak nevezni, de nem találtam rá jobb szót

- a. Harari (2018)⁶ erős víziójában a liberális világrend végét nem politikai-világnézeti kiindulásból jövendöli, hanem azt a dataizmus (adat és algoritmus) felemelkedésére vezeti vissza. Az a tény, hogy a tudomány és a világ a nagy digitalizált adatbázisokra, ezek globális hálózatba történő összekapcsoltságára és az organizmusok algoritmikus leírására (egyszerűbben: robotizálásra) támaszkodva tervezi alapvető problémáinak megoldását – ez szerinte egyenes úton vezet el oda, hogy a liberális filozófia alaptétele (az emberi szabadság mindenek előtt) helyébe az információáramlás szabadságát állítja („A Homo Sapiens túlhaladott algoritmus” – id. mű 328.o.).
- b. Harari liberális világrendet megjósoló végkövetkeztetése ez: a humanista-liberális forradalom alapképlete „az emberek a forrásai minden igazságnak ... magadra figyelj és kövesd a belső hangot, az érzéseidet, ez alapján kaphatsz választ minden dilemmára” helyébe a dataista forradalom alapképlete a „hallgass az algoritmusokra” (id. mű 335-336.o.). A pszichologizáló-szociologizáló önismeretet és az önértelmezés szabadságát a digitális-algoritmikus (ön) feltérképezés váltja fel. A dataizmus misztériuma viszont az, hogy vajon azokat az algoritmusokat, amelyekre hagyatkozunk, kik (üzleti érdekeik által vezérelt profi csapatok) vagy mik (mesterséges intelligencia) írják? Egy biztos: nem a maga korlátozottságával mesteralgoritmusokat létrehozni (de még csak megérteni is) képtelen ember. A saját életünk értelmezése fölötti Isten-i kontroll (antik paradigma), az Istenit értelmező racionalitás (skolasztikus paradigma), a saját élet fölötti kontroll korlátlan Isten-tagadó szabadsága (humanista paradigma) után egy új paradigma felemelkedésének hajnalát látjuk: a Mesteralgoritmus digitális Istene (merthogy az efölötti emberi kontroll erősen korlátozott, ezért ez újra transzcendens) veszi át a helyét (dataista paradigma). „Szép új világ”.
- c. ez is egy globális léptékben hálózatosan összekapcsolt világ, amelynek alapvető értékrendje azonban olyan hálózati struktúra felé mutat, amely inkább emlékeztet a Mátrixra vagy az 1984 újbeszélül megszólaló Nagy Testvérére, mint a humanizmus liberális szabadság eszményeire. És a hálózat szereplői ezt akarják!

Nos, ez a szélesebb kontextus. Erről már folyik dialógus, amelynek paradigmaváltós forradalmi hevét erősen korlátozza a jelen paradigma lehető legszélesebb értelemben vett hasznélvezőinek (üzletemberek, politikusok, filozófusok, tudósok) Kuhn-i értelemben vett paradigma-védelmi erőfeszítései. Az új paradigma ugyanis minden elért pozíciójukat semmivé foszlatja, az új paradigmákban ugyanis – lévén a rendszer egészét kérdőjelezi meg – egy a biztos: amennyire nem

⁶ Harari, Yuval Noah (2018): Homo Deus – A holnap rövid története. Animus, Budapest

tudható, hogy pontosan mi és hogy lesz, az biztosan tudható, hogy nem úgy, mint eddig. Paradigmaváltáskor a válság a rendszer válsága, amelyet forradalommal egy más rendszer vált fel, annak minden kezdeti bizonytalanságával. A víziók ilyenkor erősek, az új paradigma operatív működésével kapcsolatos kérdésekre azonban csak nagyon bizonytalan válaszok adhatóak. Az próba-szerencse tanulási folyamatban alakul majd ki.

És ezen a ponton térjünk rá a vírusra és kezelésének szűkebb kontextusára. Ez válság helyzet, ha nem is paradigmatis. És két válság: a járvány kezelésének és az abból adódó, kibontakozó gazdaság megtorpanásnak, visszaesésnek a válságai. A kettő más lényegű (más-más a kezelésmódjuk), de összekapcsolódnak, részben mert a járvány-válság vezet a gazdasághoz, részben pedig mert párhuzamosan kell kezelni őket.

A legutóbbi közmédiás megnyilvánulások sajátos trade-off viszonyba állítják a kettőt! Markáns érvelések olvashatóak, hallhatóak arról, hogy „megéri-e” a járvány terjedését alacsonyabb növekedési pályán tartani? Az ebből következő gazdasági válság „költségei” vajon arányban állnak-e a megmentett életek értékével? A svéd „nyájimmunitás” modell egy létező opció a fenti trade-off dilemma megoldására: a gazdaság mihamarabbi újra indulása érdekében megfizethető ár a magasabb mortalitás⁷. A másik válasz erre a trade-offra az alacsony növekedési pályán tartás és a gazdaság állami eszközökkel való életben tartása⁸. Utóbbiban új elem az a szándék, hogy az állami forrásokból finanszírozott gazdaság mobilizáló beavatkozás ex-ante és nem ex-post, azaz nem egy leült gazdaságot akar újra indítani, hanem ugyanazt a finanszírozást abba fekteti, hogy a gazdaság ne álljon és üljön le. Izgalmas kísérlet, várni kell egy évet, hogy sikeressége igazolódjon vagy cáfolódjon. Itt hadd tegyek egy kitérőt, ami a fenti trade-off dilemmára adott szögesen eltérő scenáriókat némileg más fénytörésbe helyezi. A trade-off-nak van egy nyilvánvalóan értékrendi (világnézeti, morális) dimenziója: az egyén élethez való jogának és a gazdaságnak a szembeállítására kapcsán mi a helyénvaló preferencia rendezés? Számomra elgondolkodtató, hogy a liberális nyugati válasz hajlamosabb a gazdasági érdek mögé rendelni az élethez való jogot, az „illiberális”⁹ kelet inkább hajlamos az élethez való jognak alárendelni a gazdasági érdeket.

Itt behozható egy új nézőpont is: a járvány-válság és a gazdasági válság kezelésének viszonya – melyik az ok és melyik az okozat. A járványra ugyanis azt megelőzően adtak stratégiai választ, mint ahogy a

⁷ ami egyébként lehet, hogy a magasabb növekedési pályára került járvány-terjedés esetszámának „peak”-jével lépést tartani nem képes egészségügyi kapacitás miatt amúgy is elkerülhetetlen.

⁸ úgy tűnik, ezt a mintát követik a távol-keleti országok és a V4-ek.

⁹ nem áll szándékomban itt az ehhez a névhez tapadó politikai vita indulataival terhelni e téma végig gondolását, de nem tudok jobb jelzőt. A jelzőnek szándékom szerint nincs aktuálpolitikai vonatkozása, csupán azt jelzi, hogy nem-liberális. Megkülönböztetést szolgáló jelző, nem hordoz értékítéletet!

gazdasági egyáltalán felmerült. A járványra választ adó stratégia alapkérdése egyértelműen az volt, hogy a növekedési görbe egy bizonyos inflexiós pontját megelőzően sikerül-e „social distance” szabályokkal és/vagy korlátozásokkal az alacsony növekedési pályát „megfogni”. Epidemiológusok egybehangzó szakmai véleménye az, hogy az inflexiós ponton túl a magas növekedési pályára állott járványterjedés már semmilyen eszközzel nem terelhető vissza az alacsonyabb pályára. Az addig elmulasztott intézkedések később nem korrigálhatóak, azaz az inflexiós pont igazi „point of no return”. Ekkor még szó nincs a gazdasági következményekről, a trade-off-ra rámutató „*alacsonyabb növekedési pálya – hosszabb lecsengésű járvány lefutás*” dilemmáról. Meggyőződésem, hogy a járványra adható stratégiai válaszokba még a gazdasági következmények mérlegelése nem játszott szerepet. Itt inkább az rajzolódik ki, hogy az eltérő válaszok a társadalmi-kulturális kontextus „vívó választó vonala” mentén dőltek el:

1. a liberális világnézetű és individuális kultúrájú társadalmakban úgy tűnik, a társadalom tagjai kevésbé bizonyultak szabálykövetőknek és kormányaik pedig vonakodtak (késlekedtek) az egyéni szabadságot korlátozó intézkedések bevezetésétől. Ez szinte törvényszerűen vezetett el a meredek növekedési pályára álló („vágató”) járvány-terjedéshez.
2. az „illiberálisabb” világnézetű és értékrendű társadalmakban ugyanakkor az emberek szabálykövetőbbeknek bizonyultak és a kormányok is határozottabban mertek korlátozó intézkedéseket bevezetni (amivel szemben nem is bontakozott ki számottevő elégedetlenség, ellenállás). Ez, ha nem is garantálta mindenütt, de mindenesetre esélyt adott az alacsony növekedési pályán tartásra.

Ennek legalább két következménye körvonalazódik, az egyik egészségügyi, a másik gazdasági természetű (a gazdaság tehát csak itt – a járványra adott válasz következményeként – jön elő!).

1. az egészségügyi természetű következmény:
 - a. a liberális országcsoporthoz a sokkal fejlettebb egészségügyi infrastruktúrájával és jobban finanszírozottságával sem volt képes megbirkózni a „vágató” járványterjedés „peak”-jével;
 - b. az illiberális országcsoporthoz minden indikátor szerint szerényebb infrastruktúrájú és finanszírozottságú egészségügye ugyanakkor rendelkezett azzal a kapacitással – vagy a járvány lassú kibontakozásával párhuzamosan alapvetően állami forrásokra támaszkodva elégségesre fejlesztette azt –, ami az alacsony növekedési pálya „peak”-jével való megbirkózásra elégségesnek tűnik.

2. a gazdasági természetű következmény:

- a. a liberális országcsoporthoz – mentendő a mentendőt (!?) – az elszalasztott egészségügyi kezelés következményeként kialakuló vágtató növekedésű járvány¹⁰ azon aspektusának percepcióját kezdi előtérbe helyezni, hogy az gyorsabb lefutású és a gyorsabban beinduló gazdaságból „legalább lesz valami előnyünk”.
- b. az illiberális országcsoporthoz az alacsonyabb pályán tartott, de elnyújtottabb járványkifutás idejére aktív gazdasági válság-kezelési csomagot dolgoznak ki, erős állami beavatkozással.

Itt és most nem mondható, hogy melyik forgatókönyv mit hoz. Ma csak annyit mondhatunk, hogy mindkét összekapcsolt *egészségügyi és gazdasági* válságkezelési scenárió rendelkezik egy belső logikai konzisztenciával, viszont tény, hogy kölcsönösen kizárják egymást. Itt és most egyik sikeressége és vagy sikertelensége sem megjósolható¹¹. És itt és most az, hogy ki melyik forgatókönyv mentén kezeli a maga komplex válságát, ezt a választást úgy tűnik inkább meggyőződés, mint racionalitás alapozza meg. Ez a válság-kezelési meggyőződés pedig erősen gyökeredzik a politikai-világnézeti meggyőződésből fakadó hiedelem-rendszerben. A többi innentől kognitív disszonancia: mindenki a maga forgatókönyvének bizonyítványát magyarázza. Ez egyébként érthető és elengedhetetlen abból a szempontból, hogy enélkül lehetetlen lenne a cselekvőképesség fenntartása. Aminek viszont itt és most bizonyosan semmi értelme, az az, hogy a saját scenárió logikai modelljéből kinézve bírálni egy teljesen más logika szerinti cselekvést.

Végezetül néhány gondolat arról, hogy a szélesebb és a szűkebb kontextus értelmezés hogyan kapcsolódik össze – vagy egyáltalán összekapcsolódik-e?

Első ránézésre a kettőnek túl sok köze nincs egymáshoz. A paradigmaváltások a viszonyok elviselhetetlenségéről szólnak¹². A jelenkor paradigmaváltásában különös kihívás, hogy a korábbi „forradalmi helyzetek” nemzeti keretek között bontakoztak ki és oldódtak meg, a jelenlegi viszonyok elviselhetetlensége messze túlnőtt a nemzeti kereteken és globális léptékű viszonyok tarthatatlanságáról szól. És még globális léptékben sem országok, országcsoporthoz között feszülnek az ellentétek, hanem globális léptékben megszerveződött gazdasági érdekcsoportok között. Így ez nem a korábbiakhoz hasonló forradalom lesz, hanem a hálózat forradalma.

¹⁰ amelynek mortalitási következményei innentől elkerülhetetlenek

¹¹ különösen úgy, hogy nem egyértelmű az *emberélet-gazdaság* trade-off preferencia rendezés sikerességének együttes egyenlege, mert ezek nagyon más sikerkritériumok mentén minősülnek.

¹² Hogy klasszikusokat idézzek: „A forradalmi helyzet akkor következik be, amikor az uralkodó osztályok már nem tudnak a régi módon kormányozni, az elnyomottak pedig már nem akarnak a régi módon élni”.

A hálózatos jellegű viszonyrendszert ugyanis egy ugyancsak hálózatos jellegű más viszonyrendszer fogja megingatni – ez az, amit újabban *platform economy*-nak neveztek el. Ez az ugyancsak skálafüggetlen irányba mutató mintázat két lényeges dologban különbözik az értéklánc-hálózatokat kiépítő és kontrolláló skálafüggetlen hálózatoktól¹³: egyfelől ízig-vérig a dataista paradigma digitális, adatbázisos logikájába illeszkedik, másfelől a platform economy hub-jai értékajánlatukban a teremtett összérték méltányosabb elosztását kínálják a csatlakozó hálózati szereplőknek. Ennek oka kettős: a hub-ok nem birtokolnak termelőeszközöket, azaz inkább szinergia brókerek, mint vertikálisan integrált értékláncok szinergia menedzserei, másfelől a termelőeszközöket ténylegesen birtokló spoke-ok lényegesen egyszerűbben váltanak platformot, mint a korábbi paradigma hálózati szereplői értékláncot. Gyakorlatilag nincs más mód a hálózati kapcsolatban tartásra, mint a méltányosabb elosztással, még akkor is, ha a szinergia bróker hub alkupozíciója erős: bizonyos határokat azért nem léphet át, mert a platform-hálózatból való kilépés tranzakciós költségei egész mások.

A járvány és ezzel összekapcsolódó válságok ugyanakkor nem paradigma krízisek – nem a viszonyok elviselhetetlenségének kihívásával szembesítik a válság kezelőket, hanem alapvető egzisztenciális kihívásokkal: életben maradni és életben tartani a gazdaságot. Fergusson (2011)¹⁴ és Harari (2018) a modern társadalmi-gazdasági viszonyaink hatalmas vívmányaként tekintenek arra, hogy az egészségügy fejlődése révén meg tudjuk fékezni a világjárványokat. És most, 100 évvel az utolsó pusztító világjárvány után (spanyolnátha) most mégis egy ilyen világjárvánnyal kell szembe nézni. És jóllehet az akkori halálozási aránytól (a világ össznépeességének 3-4 %-a, ami a mai populációra vetítve 2-300 millió áldozatot jelentene) messze járunk, és minden előrejelzés szerint messze is tudjuk tartani; mégis bémult félelemmel tölti el a világot. De vajon miért? Több okot is felfedezni vélek:

1. egyrészt mert az utóbbi évtizedekben kialakult biztonságérzetünket ez a Corona vírus alapjaiban rengette meg, erre a felfokozott média-visszhang csak „rátett egy lapáttal”;
2. másrészt mert a globális (világ) járványra nincs globális válasz. A WHO és az EU kirívóan tehetetlennek bizonyultak egy globális válasz kitalálására, még inkább megvalósítására;
3. a járvánnyal való megbirkózás így visszahullott a nemzeti keretek közé. A nemzetek/országok „bezárkóztak”, zárták határaikat és maguk keresnek egyedi válaszokat a kihívásra. A *social distancing* ekképpen *national distancing*-be torkollott.

¹³ Ennek topográfiájáról bővebben lásd: Vitali S., Glattfelder J.B., Battiston S. (2011) The Network of Global Corporate Control. *PLoS ONE* Vol.6, No. 10: e25995. (<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0025995>)

¹⁴ Ferguson, Niall (2011): *Civilizáció*. Scolar, Budapest

4. az egyes nemzeti válaszok ugyanakkor globális médiatérben értékelődnek és minősülnek (digitális kis világ) és ez beleágyazódik a paradigmatis kihívással szembesülő világ lényegét tekintve politikai kontextusába, amihez pedig lényegileg semmi köze. Ebben a kontextusban pedig nem az számít, hogy *ki mit csinál*, hanem az, hogy *mit ki csinál*. Az értékítéleteket megalapozó hiedelmek nem egészségügyi vagy gazdasági természetűek, hanem világnézeti-értékrendi alapon fogalmazódnak meg.

Ez az a pont, ahol azt gondolom, hogy az aktuális válságnak hatása lesz a paradigmaváltásra. A paradigmaváltások általában hosszan elnyúlva torkollnak bele a maguk forradalmába – a Kuhn-i paradigmavédő elit hosszas utóvédharcokat folytatva nehezen adja fel gazdasági és hatalmi pozícióit. Azzal, hogy az aktuális válság (Corona és gazdasági) „rátörölődik” a paradigmaváltási folyamatra, megítélésem szerint felgyorsíthatja azt. Nem azért, mert logikailag összefüggének, hanem azért, mert a konkrét válságaink élesebb megvilágításba helyezik a paradigma dilemmákat. És a konkrét válságra adott válaszok kivetülnek a paradigma szintre is:

1. amennyiben a liberális „mainstream establishment” konkrét válságokra adott válaszai sikertelennek bizonyulnának, az hitelességi problémákhoz vezethet. A „válság-csatában” elvesztett hitelesség gyengítheti a pozíciókat a „paradigma-háborúban”, jóllehet logikailag nem függenek össze.
2. amennyiben az „illiberális” (nemzeti, lokális) scenáriók sikeres válságkezelésnek bizonyulnak, az viszont a „paradigma-háborús” esélyeket növeli.

Ez a világrendre kivetülő hatását tekintve persze tartogat még dilemmákat, hiszen a dataista-digitális paradigma a *nemzetállami keretek közötti világrendi szerveződést* már nem nagyon valószínűsíti. De azt a kérdést igenis napirendre tűzheti, hogy a gazdaságilag globális hálózatba összekapcsolódó nemzetek, országok egymás közötti együttműködésének melyik hálózatos mintázat felel meg jobban: az integrált vagy a föderális kapcsolódás. És ebből fakadóan továbbiakat is, azaz vajon fenntartható-e:

1. a centrum-periféria struktúra?
2. a kétsebességes integrációs modell?
3. a poszt-kolonialista jellegű függési kapcsolatok?
4. a pénzügyi eszközökkel (hitelezéssel) való függésben tartás?

A dilemma régtől fogva megfogalmazott: Alapítvány? Birodalom? Robot? A dilemma valóságos, a válasz nyitott és koránt sem egyértelmű. Izgalmas idők elé nézünk!

A háborús hasonlat aránytalan

1. Nézőpont

Amikor annyira sok a bizonytalanság, mint most, akkor fokozottan igaz, hogy a helyzetünk befolyásolja a gondolkodásunkat. Saját személyes helyzetem miatt minden bizonnyal sokaknál

alacsonyabbra becsülöm az egészségi kockázatokat, és magasabbra a gazdasági és társadalmi kockázatokat, stb.

2. A változás mértéke

A Brüsszelben élők pár éve már átéltek egy olyan sokkot, ami miatt újra kellett gondolniuk a szokásaikat. A 2016. március 22-i dzsihadista robbantások miatt is megkérdőjeleződött az emberek biztonsága. Akkor az élet ment tovább, de a legtöbben megváltoztatták egy-egy szokásukat, hogy megnyugtathassák magukat, hogy csökkentették a kockázatot. Volt, aki elkerülte a nagyobb rendezvényeket; volt, aki nem utazott metróra; volt, aki nem tehetette meg, hogy ne utazzon metróra, de csak az első vagy az utolsó kocsiba szállt. És voltak néhányan, akik hazaköltöztek Magyarországra, de a robbantások legfeljebb az utolsó lökést adták a régóta érlelődő gondolathoz. Idén március 22-én pedig valószínűleg sokkal kevesebben emlékeztek meg az áldozatokról, mint a korábbi években.

Most (április közepén) Belgiumban a járvány áldozatainak száma már százszorosa a négy évvel ezelőtti robbantások áldozatainak számának, így a változás is nagyobb és hosszabban tartó lehet. Ugyanakkor, aki járt már az Ieper környéki első világháborús brit temető egyikében, tudhatja, hogy a háborús hasonlat aránytalan. Ez alapján az a várakozásom, hogy most is néhány konkrét változás lesz, nem általános, rendszerszerű.

3. A változás példái

Mik lehetnek a konkrét változások? Egyelőre nagyon különböző becsléseket ismerünk a fertőzöttség mértékéről, a korlátozó intézkedések fenntartásának várható idejéről és az intézkedések gazdasági és társadalmi hatásáról. Magyarországon nehéz elhinni, hogy a kormány a szükségszerű, de súlyos gazdasági és társadalmi válságot okozó korlátozó intézkedéseit csak az eddig bejelentett gazdaságvédelmi intézkedésekkel ellensúlyozná. Így most még az információk gyűjtésének, elemzésének, megértésének van ideje, megalapozott következtetéseket pedig csak néhány területen lehet levonni.

- a. Szabadidő eltöltése. Sokan várjuk, hogy ne csak online koccinthatunk. Remélem, hogy a döntéshozók hoznak olyan szabályokat - akár hosszú távra is -, amelyekkel nyitva tarthatók az éttermek és a bárók, de kisebb asztalokkal, nagyobb távolságot tartva. Illetve amelyekkel nyáron kinyithatnak a strandok, de egyszerre kevesebb embert fogadva, és a kisebb kapacitást mégis igazságosan elosztva (pl. ne kevesen strandoljanak hosszú ideig, hanem sokan rövid ideig).
- b. Repülés. Bár nekem nagyon jól jött, eddig is indokolatlannak tartottam, hogy olcsóbb volt egy repülőjegy Budapest és Brüsszel között, mint a transzfer előtte a városból a reptérre vagy utána a reptérről a városba. Ha a repülés a vírusok gyors terjedésének kockázatát is növeli, akkor végképp indokolatlan. Aki továbbra is repülni akar, azt viszonylag könnyen rá lehet venni, hogy csökkentse, illetve fizesse meg a kockázatot (pl. magasabb árral, előzetes teszttel, kontakt-követő app használatának vállalásával, stb.).

- c. Bentlakásos otthonok. A legszörnyűbb hírek az idősek és fogyatékosok nagy létszámú bentlakásos intézeteiből érkeztek. Március elején Seattle-ből, aztán Európából elsők között Brüsszelből (ld. <https://www.brusselstimes.com/brussels/99949/brussels-nursing-home-quarantined-after-34-test-positive-for-coronavirus-rest-home-watermael-boitsfort/>), végül április elején sajnos előre láthatóan Budapestről. Ezen a téren eddig is folyamatban volt egy fokozatos szemléletváltás: az intézeti ellátás kiváltása otthon elérhető szolgáltatásokkal. Remélem, hogy a döntéshozók körében erősödni fog az elköteleződés az érdemi kiváltás támogatásában.

A fentiekén túl bízom, illetve bízni szeretnék azokban a prognózisokban, amelyek a tudomány és az egészségügy presztízsének erősödéséről, a kormányzás minőségének fontosabbá válásáról, vagy a globális termelési láncok rövidítéséről szólnak, még ha radikális változást nem is várok. Ezeket szerencsére a témákhoz nálam sokkal jobban értők meggyőzően kifejtették.

Kisebb változások persze lehetnek

A mindennapi élet nem hinném, hogy alapjaiban megváltozik. A mostani fogadalmaink várható élettartama nem különbözik szignifikánsan az újéviéktől. Kisebb változások persze lehetnek. Egy ideig talán még kevesebbet fogunk repülni valamivel – nem azért, mert ne lenne rá igény, de a szolgáltatók egy részének kiesésével valamivel drágább lesz a fapados repülőjegy. Rájövünk, hogy néhány konferenciát és megbeszélést egész jól meg lehet tartani video chaten is (és jobban megismerjük ennek korlátait is). Lesznek, akik időnként rémálmokból ébrednek, és az unokáink nem fogják érteni, miért van nálunk mindig készleten 3 havi a WC-papír.

A globális értékláncok sem hiszem, hogy lényegesen le fognak rövidülni, de a kialakításukban valamivel nagyobb súlyt kaphatnak a termelés biztonságát szolgáló elemek. Növekedhetnek a készletek, területileg diverzifikáltabbá válhat a termelés szerkezete stb.

A gazdaságpolitikában tovább erodáljuk a 2008 előtti világ rendjének alapjait jelentő tabuk és korlátok maradványait: végképp hivatalossá válik, hogy a 2008-as válság óta monetáris politikai lélegeztetőgépen tartott világ gazdaság többé már nem kapcsolható le arról. A gazdaságpolitika egyre szélesebb körben avatkozik be a piacok működésébe, a '80-as években edződött gazdaságpolitikusoknak mind gyakrabban lesz deja vu-jük. Sokan érezhetik úgy, hogy mostantól szabadabban kísérletezhetnek – és ahogy az már a kísérleteknél lenni szokott, ezekből több lesz a sikertelen, mint a sikeres. A monetárisan finanszírozott alapjövedelem híveinek nagy áttörésére azért reméljük, ezúttal sem kerül sor; ők még tényleg képesek lehetnek tartós nyomorba dönteni néhány országot.

Megfigyelő állam, bezárkózás, felértékelődő képességek

1. A megfigyelő állam előretörése

Ez a folyamat amúgy is zajlik, a járvány csak felgyorsítja, főleg az autoriter berendezkedésű államokban, de a demokratikus államokban is. Egyébként szerintem ez egy természetes és elkerülhetetlen folyamat, a feladat nem a megfigyelés csökkentése, hanem annak biztosítása, hogy ezek az adatok a megfelelő kézben, az emberek érdekében hasznosuljanak és ne éljen vele vissza se állam, se más. Az autoriter rendszerek emellett minden válságban igyekeznek tovább nyirbálni a szabadságjogokat, amire látunk is példát bőven a nagyvilágban. Kérdés ez mennyire sikerül nekik középtávon.

2. Távmunka elterjedésének felgyorsulása

Ez logikusnak tűnik, a mostani tapasztalatokból biztos sok kisebb cég jut arra a következtetésre, hogy olcsóbb otthonról (is) dolgoztatni az embereket, mint nagy irodát bérelni. Hozzáteszem a személyes kapcsolatok rovására mehet a távmunka, így inkább a heti 1-2 nap iroda, a többi nap távmunka jellegű megoldások elterjedésére számítok.

3. Nemzetközi termelési láncok leépülése

Mivel a jelen vészhelyzet megmutatta, hogy egy országnak a bajban magának kell gondoskodni saját magáról és nem hagyatkozhat létfontosságú termékek importjára, azt várom, hogy egyes ágazatokban megindul a termelő tevékenységek visszatelepülése nyugatra Ázsiából. Ezt segíti, hogy az automatizált termelés csökkenti a magasabb bérszintből következő nemzetközi versenyhátrányt.

4. Kulturális szokások átalakulása

Lehet, eltűnik a kézfogás, nehéz átlátni miben változnak meg a szokásaink ezután, de biztos megfognak. Talán kevesebben járnak tömegrendezvényekre, moziba. Előretör a streaming a TV helyett (most biztosan sokan kipróbálták, akik eddig nem), emiatt átalakul a reklám piac is (ez már zajlik, csak felgyorsul).

5. A szakértelem hitelességének javulása

Ezt csak szeretném, mert ellentétes irányban is hatnak folyamatok, nem látni melyik lesz az erősebb. Az biztos, hogy megingott a vezetőkben a hit olyan országokban, ahol a propaganda fontosabb volt, mint a valós cselekvés (pl.: USA, Irán, Brazília). Mindenesetre arra számítok, hogy a szakértelembe vetett hit erősödni fog, az alternatív valóságok valamelyest visszaszorulnak. Intézményi szinten biztos, hogy a szakértelem és rátermettség fontossága erősödik, az egyének szintjén azért megmaradnak az összeesküvés elméletek is.

6. A képesség fontosabb lesz, mint a végzettség

Ez a folyamat is zajlik már, csak felgyorsul. Az oktatási rendszerek nem bírják a tempót a technológiai fejlődéssel, egyre több területen szorul háttérbe a végzettség fontossága, és lesz fontosabb, hogy mire vagy képes. Már ma is sokszor sokkal jobban ki tudod képezni magad egy online kurzuson, amit egy az adott területen kiemelkedő eredményeket elérő ember állít össze és tesz fel a netre, mint egy hivatalos végzettséget adó intézményben. Persze egy sor területen megkerülhetetlen marad a végzettség is (orvostudomány, mérnöki tudományok stb.).

Átrendeződés az emberi viszonyokban

1. Ez az időszak átrendeződést hozhat az emberek baráti/szeretett körében, ezen kapcsolatok mélységében. Részben azért, mert közelebb kerülnek azokhoz, akikkel technikailag könnyebb most az érintkezést megvalósítani (elektronikus módon való érintkezés, amihez minimális technikai tudás és felkészültség, valamint affinitás kell), részben azért, mert kiderül, hogy ki az, akire bajban lehet számítani, s ki az, akire nem.
2. Ez az időszak átrendeződést hozhat a szabadidő eltöltési szokásokban. Kiderül sokak számára, hogy valójában szeretnek otthon lenni, a családjukkal lenni, kicsit lelassulni. Nem utazgatni, habzsolni a programokat. De valakinél éppen az ellenkezője lesz: meggyűlöli a bezártságot, s ez az időszak egy életre rossz lelki nyomot hagy, amit élete hátralévő részében kerülni igyekszik.
3. Ez az időszak átrendeződést hozhat a fentiekkel összhangban a családokban, párkapcsolatokban is. Egyes párkapcsolatokat meg fog erősíteni, másokat meg fogja gyengíteni.
4. Ez az időszak átrendeződést hozhat a kapcsolattartás jellegében. Kiderül (t), hogy sok mindenhez nem kell személyes jelenlét, amihez eddig azt hittük, hogy igen, hiszen a mai technikával a földrajzi távolságok legyőzhetőek.
5. Ez az időszak átrendeződést hozhat az embereknek az egészségükkel és az egészségüggyel való kapcsolatukban. nem csupán azért, mert ezek a hónapok hírek, információk, mindenféle ingerek alapján erről fognak részben szólni, hanem azért is, mert – esetenként sajnos egy közeli hozzátartozó tragikus elvesztése révén – rájön sok-sok ember arra az alapigazságra, hogy „ha egészség van, minden van, ha egészség nincs, semmi nincs”. Felértékelődhet a prevenció társadalmi és politikai megítélésének is a fontossága, az egészséges életmód stb.
6. Ez az időszak átrendeződést hozhat a pártpreferenciákban, a politikailag kevésbé „lecövekelt” szavazók politikai erőkről alkotott véleményében. Ennek az lesz a kulcsa szerintem, hogy végeredményben a Kormány sikeresen oldja-e meg az elmúlt évtizedek minden bizonnyal legembert próbálóbb társadalmi és gazdasági helyzetének kezelését, vagy sem. Ha az „utca embere” 2021-2022-ben azt fogja érezni, hogy a Kormány a helyén volt, jó döntéseket hozott és a lehető legjobban jöttünk ki ebből a nagyon nehéz helyzetből, akkor erősödni fognak a

kormánypartok és a miniszterelnök maga is (a kettő külön is értelmezhető!), ha ennek az ellenkezője fog bekövetkezni, az könnyen vezethet a mai ellenzéki partok megerősödéshez.

Egy túlfűtött kimozdulás vágy lesz

Alapvetően a városhasználat irányából megközelítve dolgot, ez az átmeneti időszakot inkább úgy tekintem, mint amikor jön az árvíz és az árterületen lévő nyaralóban felpakoljuk a dolgokat a padlásra, majd az ár levonulása után visszateszünk mindent a helyére és folytatjuk az életünket.

Nem ez a működés rendes üteme, nem így működnek jól és élhetően a városok, az embereknek szükségük van interakcióra, közterületen töltött időre, találkozásokra, aminek az igénye a vírus után még tovább fog fokozódni.

Szerintem, ha minden visszatér a rendes kerékvágásba egy túlfűtött kimozdulás vágy lesz az embereken, nagyon erős park és városi tér használat fog bekövetkezni, minden rendezvényen és programon hatalmas tömeg lesz, amikor végre újra szabadon lehet sétálni, és jönni-menni a városban.

Jelentősen nehezebb lesz a gazdasági talpra állás és a földszinti funkciók (éttermek, bárók, boltok) esetében várak jelentősebb átrendeződést, főleg a belvárosban, ahol turizmus újraindulása várhatóan hosszabb kifutású lesz.

Budapestnek ez lesz egy olyan nyara, amikor nem a turisták töltik meg a belvárost, hanem a budapestiek, emiatt frekventált helyek elképesztő zsúfoltsága csökkeni fog még a túlfűtött kimozdulás vágy mellett is.

Talán arra hívja fel a figyelmet ez a pár hónap, hogy milyen fontosak is az emberi interakciók, a kimozdulás, a találkozások, főként a családtagokkal és barátokkal.

Több láb, több állam, több kockázat

1. Felértékelődik a több lábon állás

A koronavírus kapcsán teljesen új keresleti és kínálati jelenséggel szembesült sok cég. Míg a korábbi válságok során egy étterem vagy rendezvényszervező cég is szembesült kisebb-nagyobb árbevétel-visszaeséssel, a mostani válságban egyik pillanatról a másikra nullázódott a bevételi forrás. Ez jelentős különbség a korábbiakhoz képest, ami arra kényszeríti a cégeket, hogy alternatív módon fedezzék fix költségeiket (étel- és csomagfutárként működő taxisok jelensége). Számos ágazatban (pl. a már említett rendezvényiparban) ilyen lehetőség nincs, itt gyakorlatilag új lábat kell növesztenie a cégeknek. Arra számítok hosszú távon, hogy a cégek szélesítik tevékenységi köreiket, illetve egyre több folyamatot fognak automatizálni.

A feldolgozóiparban az ellátási láncok értékelődnek át. Ez nem a koronavírussal kapcsolatos új fejlemény, hiszen már az USA-kínai vámháború tovagyűrűző hatásai kapcsán is látszott, hogy akadhatnak az ellátási láncok. Rövid távon magas készletezéssel válaszoltak a cégek az új helyzetre,

azonban a koronavírus kapcsán már akkut logisztikai nehézségekkel is meg kell küzdeni. Az új kihívásokra a nagy nemzetközi termelési láncok (GVC-k) két féle képpen fognak válaszolni: közelebb hozzák a gyártás helyét a piacokhoz (a VW konszern fokozatosan telepíti át termelését Kínába és K-Európába a nyugati gyáraik rovására), illetve ikertermékek beszerzését és gyártását kezdeményezik. Ez utóbbi különösen érdekes kérdés lesz, mert az elektronika tekintetében eddig egyedül dominált Kína. Az ikertermék forradalom importhelyettesítést is beindíthat.

2. Növekedni fog az állami beavatkozás szerepe a gazdaságban hosszú távon is

Az állami beavatkozás szükségességéhez ma már nem fér kétség, a mértékét viszont erősen vitatják a szakmában. Véleményem szerint nem a járvány okozta sokk kezelésében lesz érdekes az állam szerepe, hanem, hogy mennyire marad velünk az állami beavatkozások rutinja a válság után. Az állami beavatkozások számos piactorzítást eredményeznek a legjobb szándék ellenére is, ami szükségszerűen fog újabb állami beavatkozások után kiáltani. Magyarországon az állami támogatások (state aid) mértéke kimagasló az EU-ból már most is (2017-es adatok), a jövőben tovább növekedhet az állami támogatások szerepe. Az állam aktív szerepkörbe fog átlépni mindenhol a világon, azaz (még) aktívabb lesz az ágazati és cégszintű támogatások tekintetében.

A válságból vesztesként kerülhetnek ki a kkv-k, amelyek kevésbé tudtak eddig élni az állami támogatásokkal (ideértve az adótámogatásokat is), valamint a munkaidő-keret módosításokat is kevésbé képesek kihasználni. Ennek következtében fel fognak értékelődni a kkv fejlesztési politikák amellet, hogy jelentős piactisztulás is végbe fog menni.

A koronavírus utáni piacon jelentős felvásárlások mehetnek végbe azon cégek révén, amelyek korábban jelentős tőkére tettek szert és nem tépázta meg őket jelentősen a válság. Ez a csoport praktikusán egybe fog esni azon cégekkel, akik az elmúlt időszakban jelentős szereplővé váltak a közbeszerzési piacon. Feltehetően az állam nem lesz rászorulva arra, hogy fékezze a közbeszerzéseit, emiatt ez a szegmens biztosan folytathatja felvásárlásait. Erre egyrészt a kedvező költségvetési induló helyzet teremt lehetőséget, másrészt – amennyiben az import infláció alacsony marad ---- a monetáris finanszírozás is lehetőséget teremt.

3. A világ sebezhetőbbé válik

A vírus megmutatta azt, hogy mennyire kicsi a világ: a vírus, ami kezdetben egy kínai lokális problémaként indult még a legzárkózottabb országokban is jelentős hatásokat okozott. A jövőben elképzelhető, hogy hasonló kisebb-rövidebb ideig tartó gazdasági hibernációkra kell felkészülnie az emberiségnek. Ráadásul a veszélyek is több forrásból jönnek. A fizikai térben könnyen terjeszthetők lesznek a biológiai fegyverek, míg a kiber térben egyre nagyobb problémát tudnak majd okozni a szofisztikált behatolási módszerek. Az sem elképzelhetetlen, hogy a teljes világhálóra kihatással lehet a jövőben egy nagyobb vírus. A cégeket legalább annyira felkészületlenül fogja érni egy kiber-válság, mint a jelenlegi koronavírus-válság.

4. Mélyül a Budapest-vidék gazdasági szakadék

A fővárosi régió az agglomerációs előnyöknek köszönhetően jelentősen magasabb termelékenységet tud felmutatni, mint az országos átlag. A koronavírust azok a cégek tudják a legjobban átvészelni, amelyekben rendelkezésre állnak a rugalmas munkakörök illetve a távmunka lehetőségek. Budapesten jelentősen magasabb sűrűséggel található meg az ilyen cégek, mint vidéken. A váci úti irodák hozzáadott értéke a magyar gazdaságban meghaladja Somogy, Nógrád és Békés együttes hozzáadott értékét. Ráadásul a távmunka formákat bevezető cégek termelékenysége középtávon is növekedhet, mint erre számos tanulmány is rámutatott. A távmunka bevezetése a szolgáltató – és azon belül is a külföldi tulajdonú – szegmensre a leginkább jellemző, ezek döntő többsége ugyan csak Budapesten székel.

Aggodalmakat eloszlatni képes megoldások

"Egy-egy válság jó évtizedre bele ivódik a társadalmi emlékezetbe. A 2008-as világválság annak ellenére végig követte a társadalmak gondolkodásmódját a 2010-es években, hogy valójában 2013-tól folyamatos konjunktúra volt. A vírustól való félelem átmenetileg biztos, hogy növelni fogja az egészségtudatosságot, az egészségért való aggodalmat, és ebből következően az egészségügyi eszközök, termékek és szolgáltatások iránti keresletet – addig, amíg megfelelő védőoltás több éves tapasztalata meg nem nyugtatja a társadalmi aggodalmakat. A korábbi gazdasági válságok és egészségügyi járványok feledésbe merülésével az óvatosság és a fegyelem is lazult mindeddig. Várhatóan 10 év múlva a 2020-as egészségügyi vészhelyzet és gazdasági válság emléke is elhalványul.

Ami a 2020-as éveket illeti, bizonyos iparágak és vállalatok csak akkor tudnak újra felfutni, ha a hasonló aggodalmakat eloszlatni képes megoldásokat fejlesztenek ki. Pl. Légi közlekedés várótermei, buszok belső terei, uszodák hogyan teszik elkerülhetővé a betegségek terjedését. A vírus rövid távú túléléséhez az szükséges, hogy a cégek azt a pár hónapot képesek legyenek túlélni, amíg járványhelyzet van. Némely ágazatokban a kereslet fennmarad vagy bővül ebben az időszakban (gyógyszeripar, élelmiszerkereskedelem), más iparágakban állami támogatás szükséges (pl. turizmus, feldolgozóipar). A hosszú távú túlélésre viszont csak azoknak a cégeknek lehet esélye, amelyek képesek valamilyen módon reagálni arra, hogy a népesség immobillá vált. Ez ugyanis rövid távú digitalizációra kényszerít, ami a hosszú távú technológiai fejlődésben előnyt fog jelenteni. Online bolt, mobilfizetés, alacsonyabb tőkeköltésű távmunka stb. Ez nem csak vállalat szintjén gyorsíthatja fel a technológiai előnyt. Állami ösztönzők hatására nemzetgazdasági ágazatok versenyképességi ugrása is megvalósítható. Figyelembe véve, hogy a digitalizációs és robotizációs kényszer elvileg minden országban jelentkezik, ezért maga a technológiai ugrás önmagunkhoz mérve mutathat jelentős fejlődést, de ha minden nemzetközi versenytárs ugyanígy jár el, akkor lehet, hogy csupán csak tartjuk a lépést a versenytársakkal.

Fontos kihívás lesz a kezdeti időkből, amikor a félelem még erős, hogy hogyan lehet az embereket visszaterelni a munkahelyekre. Bizonyos esetekben lehet, hogy bebizonyosodik, hogy a távmunka hatékonyabb, de a feldolgozóipar munkahelyeinek jelentős része helyhez kötött. Erre vonatkozóan már megindult a gondolkodás, hogyan győzhető le a munkavállalók félelme, hogyan kezelhető az egészségügyi kockázatuk. (lásd alábbi linkek) Ez a munkahelyek fizikai átalakítást igényelheti a munkavállalók közötti fizikai távolságok növelése érdekében, illetve egészségügyi felszerelések beszerzésére lesz szükség a munkavállalók maszkkal, védőruházattal való ellátására, illetve a folyamatos tesztelésére.

- <https://www.cNBC.com/2020/04/09/how-businesses-are-planning-to-bring-workers-back-after-coronavirus.html>
- <https://qz.com/1824506/coronavirus-people-can-return-to-work-if-us-follows-these-steps/>
- <https://www.businessinsider.com/spain-issues-back-to-work-guidelines-after-coronavirus-deaths-slow-2020-4>
- <https://www.wired.com/story/china-goes-work-coronavirus-rages-elsewhere/>
- <https://www.ft.com/content/f47a39ea-6a66-11ea-a3c9-1fe6fedcca75>
- <https://www.wsj.com/articles/working-after-the-coronavirus-11585265032>

A távmunka, távoktatás, távközlés, termékkiszállítási szolgáltatások kényszerűen felgyorsított fejlődése lehetővé is teszi az immobilabb, zártabb életet. Érdekes kérdés, hogy ez hogyan fog hosszútávon hatni a társadalmi kapcsolatokra, társadalmi szolidaritásra, a társadalmi életre és az emberi közösségek szerveződésére. Figyelembe kell venni, hogy valószínűleg a félelem rövid távon jóval nagyobb, mint amekkora károkat képes okozni a Covid-19 járvány egyszerűen az információhiányból fakadóan. Az influenza éves visszatérése nagyobb halálos áldozatokkal jár. Az információ, ismeret teljesevé válásával (széleskörűen megérthetővé válik, hogy ez egy tüdőgyulladást okozó vírus, lesz vakcina, hétköznapi betegséggé válik, mint az influenza) valószínűleg a félelem csökken és lehetőség lesz visszatérni a korábbi mobilabb életmódhoz. Ezzel együtt az életmód- és egészségtudatosság fel fog erősödni. Valamint – a vírushelyzetben létrejövő káros stressz feldolgozása miatt – a belső lelki folyamatainkra való figyelés is felerősödhet hosszútávon. Kérdés, hogy a félelemmel, illetve halálfélelemmel foglalkozó pszichológusok és egyházak mennyi erőfeszítést tesznek az emberek lelki megerősítéséért a következő hónapokban. Ez hosszútávon is befolyásolja a mentális egészség fenntarthatóságát."

Hullámmozó intenzitású egészségügyi védekezés

A járvány utáni világ akkor kezdődhet el, amikor elkészül és széles körben elérhetővé válik hatékony gyógymód a koronavírus okozta megbetegedéssel szemben. Addig hullámmozó intenzitású egészségügyi védekezésre számíthatunk, ami akár évekig is eltarthat. Ez kiemelten fontossá teszi a politikai

döntéshozók aktív és rugalmas gazdasági és társadalmi szerepvállalását. Ami a járványt követően várhatóan változni fog:

- A kormányok szigorúbb egészségügyi protokollokat fognak bevezetni, arra készülve, hogy a következő időszakban gyakoribbá válhatnak a globális járványok. Fontos kérdés lesz, hogy valamelyik nagyhatalom magára vállalja-e a kezdeményezést (és az ezzel járó pénzügyi terheket) a globális járványügyi reaklási képességek erősítésében.
- A járványhelyzet politikai értelemben a járvány ugyanakkor a nemzetállamok megerősödését hozhatja, hiszen a hatékony és gyors válságkezelés elsősorban nemzetállami szinten valósulhat meg. Az egyes országok a stratégiai ágazatok védelmén és megerősítésén keresztül bizonyos termékek esetében nagyobb mértékű önellátásra fognak törekedni. Ezzel párhuzamosan a nemzetközi szervezetek irányából érkező segítség hiánya miatt az egyes országok polgárai nagyobb mértékben fognak saját vezetőiktől védelmet és támogatást várni.
- A cégek egy jelentős része aktívabban fogja alkalmazni az otthonról való munkavégzés eszközét, ami hosszú távon hozzájárulhat a ma ismert munkaidő struktúra átalakulásához.
- A járvány előtti időszakban az alkalmazottak mindössze 3,7 százaléka, 144 ezer fő dolgozott irodán kívül Magyarországon (KSH, 2018), ez azonban az elmúlt hetek tapasztalatai alapján nagymértékben megváltozott. Kanadában például jelenleg a munkavállalók 40%-a, mintegy 6,8 millióan dolgoznak otthonról, ami a járvány előtti időszakhoz képest több mint háromszoros növekedést jelent. Azok a vállalatok, amelyek gyorsan tudnak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, és hatékonyan alkalmazzák az otthoni munkavégzés lehetőségét jelentős versenyelőnyre tehetnek szert, amit a járvány utáni időszakban is megőrizhetnek az elérhető jelentős költségmegtakarításnak köszönhetően.
- Egyéni szinten ugyanakkor hosszú távon nem számíthatunk jelentősebb átalakulásra. Idővel egyre többen fogják beárazni a járványügyi kockázatokat (mint ahogy például ez megtörtént a terror-kockázatokkal is). A járványt követően az utazási és fogyasztási szokások várhatóan nagymértékben visszaállnak. Ugyanakkor a digitális eszközöknek a korábbinál szélesebb körű elterjedése várható olyan társadalmi csoportok esetében is akik korábban kimaradtak a digitalizációból. (Személyes példám, hogy a nagymamám néhány hét alatt megtanulta használni az okostelefonját, azért hogy tudja tartani a kapcsolatot az unokáival.) A digitalizáció a személyes szférán túl várhatóan olyan területeken is felgyorsul, mint az oktatás és az egészségügy.

Jól jön a járvány a nagytőkének

Milyen lesz a járvány után a világ? - kérdezted. Köszönöm megkeresésedet! Amióta megszólítottál zakatol bennem a kérdés, és minduntalan egy Facebook bejegyzésem ugrik be, amikor még csak ismerkedtünk a koronavírussal.

„Jól jön a járvány a nagytőkének. Elhitetik, hogy nem az irracionálissá növekedett buborék pukkant ki, nem a bankok felelőtlen magatartása, nem a féktelen mohóság, hanem a vírus döntötte be a világgazdaságot. A gyengék tönkremennek, a gazdagoknak lesz mit bagóért felvásárolni. És kezdődhet a "talpraállítás" előlről!”

Hogy miért?

A világgazdaság potenciális válságára öt éve figyelmeztetnek a szakértők. Már akkor arról folyt a vita, hogy a bankbetétek mondjuk 20%-át le kellene írni, mert nincs fedezete. A 2008-9-es válságkezelés „sikeres” volt, de nem hozott létre egyensúlyi helyzetet, azaz csak lehetővé tette a gazdaság megszokott működését. (Persze szinte minden szó mögé kérdőjelet kellene tennem.) Az kétségtelen, hogy a válság nem a pénzügyi szektorból indult ki, a környezetpusztítás figyelmeztető jeleiből pedig (kaliforniai és ausztráliai bozóttüzek, szélsőséges időjárás, stb.) ugye nem következettünk válságra.

A vírusterjedést fékező karantén intézkedések nem egy jól működő, hanem egy irracionális, fenntarthatatlan világgazdaságot állítottak meg. És mégis ezt akarjuk visszaállítani.

Az Egyesült Államok hatalmas, 2,2 billió dollárnyi mentőcsomagja az amúgy is hihetetlen mértékű államadósságát a GDP újabb 10 %-ával fogja megnövelni. Kérdés, hogy ennek árát ki fogja megfizetni: az USA adófizetői vagy majd a harmadik világ? Vagy tovább erősödik a függőségük Kínától? Nem kétséges, hogy be kell avatkozni, de lássuk, hogy a beavatkozásokkal újabb egyensúlytalanságok jönnek létre, amik aztán kényszerpályát jelentenek.

Hogy milyen lesz a jövő? Amilyent a nagyhatalmak formálnak. Kérdés, leáll-e a kínai expanzió Afrikában, visszafogják-e magukat a kereskedelemben és az iparban? Aligha! Kőkemény harc lesz továbbra is az erőforrásokért, a gazdasági dominanciáért.

Az öntudatra ébredő társadalom, így Európa sajnos ebben vesztesre van ítélve. Aki nem vesz részt a kíméletlen versenyben az alulmarad. Az óhajtott paradigmaváltás félő, hogy csak Húsvéti álom marad.

Nem szeretem az összeesküvés elméleteket, de nagyon gyanús, hogy Kína milyen kis áldozattal lett túl a járványon, miközben az USA két hónap alatt a veszteséglista élére került. Felettébb érdekes ez a 2015-ös olasz tévéműsor: <https://youtu.be/hrcXlwbQQCU> Ne hagyd ki!

A finánciókének jól jönnek a megrendült tőzsdék, az elszabaduló árfolyamok. Az óriási veszteségek mellett óriási nyereségek forrása is az ingadozó piac. Az újrafelosztás lehetősége izgalomban tartja a befektetőket, akárcsak az állami szerepvállalás.

A társadalom, de azt hiszem inkább csak a kulturális elit mintha felébredt volna, paradigmaváltást sürget. Nap mint nap halljuk, hogy ez a fogyasztás, ez a tömegetturizmus fenntarthatatlan. A másik földrésről szállított élelmiszerek és áruk helyett a helyi termelés fontosságát emlegetjük. Az emberi értékek letisztulni látszanak: a család, a tolerancia, a szolidaritás, a szeretet, az igazi életértékek a

halál árnyékában felértékelődnek. De ne legyenek illúzióink – a világ működését nem az emberek, hanem az általuk életre keltett Gólem fogja megszabni.

Nem mondom, hogy nincsenek nagy revelációk és tartós eredmények. Ilyen Robert Schumann, Alcide De Gasperi és Konrad Adenauer műve, az európai béke megteremtése. Felismerésük, hogy "Európa vagy keresztény lesz, vagy nem lesz", szívós munkával párosult, az értékek érvényre juttatásáért folyamatosan küzdöttek. Ehhez az alapjuk közös volt: a kereszténység.

Ez a közös alap ma hiányzik a világ újjáformálásához. Ezért bár álmodunk egy új, értékekkel teli világról, a világ vissza fog térni a szembenálláshoz, a kíméletlen harchoz, a tömegigény kiszolgálásához, a profit uralkodásához.

Ha kell – maszkokban!

Nagyobb dugók

Egy Budapest-szerű nagyvárosban alapvető ellentmondás merül majd fel a közlekedés terén, mert egyfelől mindenki félni kezdett a közösségi közlekedéstől (a járvány aktív időszaka idején teljes joggal), tehát mindenki, aki teheti, inkább egyéni közlekedést használ. De az egyéni közlekedési módok közül a gyaloglás csak kevés relációban működik, a kerékpárból egy csomó ember kirekesztődik különféle okokból, így elsősorban az autó merül fel. Az viszont, hogy a helyváltoztatások radikálisan nagyobb aránya történjen autóval, mint békeidőben, csakis addig tartható fenn, amíg a mobilitási igények is radikálisan kisebbek maradnak - amíg kijárási korlátozások vannak, home office, munkanélküliség, iskola- és óvodaleállás. Ha elkezdi visszaállni a mobilitási igények szintje a korábbi felé, nem marad opció az autózás, mert egyszerűen nem lesz rá hely. Nem világos, mi lesz erre a megoldás: a legegyszerűbbnek a kerékpározás feltételeinek javítása tűnik, mert olyan eszköz, amit egészen biztos, hogy többen tudnának reálisan is használni a mindennapokban, mint amennyien eddig tették, a helyigénye is kisebb, csak jobb infra kell, mint a mostani. De ez nem lesz elég a vázolt probléma megoldásához, tehát bizonyára nagyobb dugók is lesznek és sokan fognak kényszer villamosozni is.

Markánsan különböző dolgok egymás mellett

A régi és az új

Ahogy én látom, eddig nem gondoltunk, nem csináltunk semmi igazán új dolgot.

Természetes, hogy egy ilyen sokk után, mint amit most átélünk, igen sokan, a szokásosnál sokkal többen keresünk átfogó, sőt elméleti, esetleg filozófiai válaszokat a miértekre, hogyanokra, hogyan továbbokra vonatkozó, megkerülhetetlen kérdésekre. Előkerülnek a 'keynesianizmus vagy hayekizmus', a 'globalizáció vagy helyi megoldások', vagy éppen a 'kommunizmus/szocializmus vagy kapitalizmus' dilemmái, más hasonló, mára semmitmondó szembeállításokkal együtt, amelyeket még

diákkorában tanárai a létező legmélyebb kérdésvetésekként prezentáltak a gondolkodó átlagpolgárnak.

Aki többé-kevésbé olyan formában dolgozik, mint március eleje előtt, többé-kevésbé azt csinálja, amit március eleje előtt is csinált. Aki nem, az azt csinálja, amit a négynapos hosszú hétvégéken szokott csinálni.

Azt látjuk, hogy a kormányzat előveszi a sablonokat a járványügyi intézkedésekre, a gazdasági válságokra, a krízisek kommunikációs menedzselésére vonatkozóan, összegez, kombinál, tervez, intézkedik.

Méltán feltételezhetjük ugyanakkor, hogy az elmúlt hat-nyolc hétben igazán új tudományos eredmények is születtek, vagy vannak születőben, és a most elindult intenzív kutató tevékenység a következő hónapokban sem fog leállni. Ezek eredményeit, vagy akár csak tendenciáit, irányultságait azonban a gondolkodó átlagember, számos nyilvánvaló okból, még nem ismerheti. Könnyen lehet, hogy új politikai megoldások is születőben vannak (a politika politics és policy értelmében is): ezekkel nemsokára szembesülni is fogunk. De talán csak nagyon éles szemű, nagyon furfangos, igen sok ismerettel és tapasztalattal rendelkező politikai kommentátorok láthatják előre akárcsak a körvonalait is ezeknek a hamarosan életbe lépő új politikáknak.

Szintén sok minden új lehet azok között a tapasztalatok között is, amelyeket a hetek óta tartó leállás óta magunkról szereztünk. (Keserves? Szürreális? Megrendítő? Megtisztító? Átláthatatlanul sokféle? Valójában borzasztóan egyszerű?) Ugyanez vonatkozik azokra a tapasztalatokra is, amelyeket a következő hónapokban szerzünk majd magunkról, az életünkről, legfontosabb értékeinkről és kötődéseinkről, a politikáról, a társadalomról, hitről és tudásról. Ezek feldolgozása jelentős időt fog igénybe venni, mindannyiunk számára. Szinte biztos, hogy ez aztán majd egyszer eléggé új, vagy igazán új dolgokat is létrehoz majd. És hogy igen jelentős hatással lesz arra, ahogyan majd nemsokára a világot észlelni fogjuk, ahogyan gondolni, cselekedni fogunk, amilyen emberek leszünk.

Mi mást lehet érdemes most mondani?

Gondoljunk csak bele, milyen markáns, sokszor látszólag ellentmondást nem tűrő módon jelentek meg az elmúlt hetekben egymással igen komoly feszültségben lévő igények, meggyőződések, álláspontok.

Teljesen komolyan vett, sőt sürgősen megvalósítandó közpolitikai elképzelésként jelent meg, hogy mindegyikünk minden lépését ellenőrizni kellene, alapötletként mobiltelefonjaink segítségével, hogy ezzel nyomon lehessen követni, illetve meg lehessen állítani a koronavírus terjedését. Figyelembe véve azokat az egyelőre felmérhetetlen, de mindenképpen nagyon jelentős károkat, amelyeket a leállások már eddig is eredményeztek és eredményezni fognak, miért ne érné meg mindenkinek, hogy alávesse magát egy ilyen kontroll-rendszernek? Az AI-iparág azonnal, az elképzelhető legnagyobb odaadással neki is látott, hogy tényleg, igazából, kialakítson egy ilyen rendszert; ha a dolog, mint közpolitika nem is valósul majd meg, ahogyan azt sokakkal együtt én is remélem, a

mostani elszántság és nekibuzdulás minden bizonnyal újabb számottevő eredményekre, áttörésekre fog vezetni hamarosan, mondjuk így, információs technológiákban.

Másfelől viszont, ki ne gondolna a Skype-on vagy Messenger-en, vagy akármilyen más csatornán a szeme előtt mozgó elektronikus sziluettek láttán arra, hogy mennyire nagyon más igazi, a közelben lévő, hús-vér emberekkel együtt dolgozni? Mennyit bosszankodtunk a notórius késők miatt, mennyire az idegeinkre mentek egyesek idélen viccei és aggályoskodó kérdései, mit nem adtunk volna, ha nem toppan be a szokásos fecsegő kolléga, kávéval a kezében, tizenöt perccel azelőtt, hogy ki igyekeztünk volna surranni az irodánkból egy délutáni bevásárlásra... És most kiderült, hogy mi mindent el tudtunk végezni az igazi értekezleteken, hogy nem is voltak olyan haszontalanok a kávéfőző melletti eszmecezerék, hogy egyáltalán, a legtöbben csapatban tudunk és szeretünk csak dolgozni.

Vagy: biztosan nagyon sok mindenki fogadta meg március közepe óta, hogy a történetek után óvatosabb, körültekintőbb, dörzsöltebb lesz, több lábon fog állni, csak a saját érdekeit fogja szem előtt tartani. Ha korábban is már ilyen lett volna, most nem venné körül olyan mértékű bizonytalanság, nem kellene olyan sok elszalasztott lehetőségről számot adnia magának. Másrészt viszont szintén nagyon sokan fogadhatták meg, hogy mostantól aztán végre kiállnak a saját értékeik mellett, lesz, ami lesz. Hát nem a sok kompromisszum, vacillálás, visszahőkölés miatt van az, hogy nem jutottak előre azokban a dolgokban, amik igazán fontosak a számukra?

Biztosnak lehet tehát tartani, hogy azok után, ami most történt, és ami most történni fog, minden eddiginél jobban el fognak terjedni bizonyos hatékony IT, sőt AI-megoldások és eljárások, nem csak a gazdaságban, hanem minden területen, ahol emberek tevékenykednek. De ugyanolyan biztosak lehetünk abban is, hogy az igazi, valódi közös térben létező, tényleg csapatként felfogott munkaközösségek értéke is megnő majd: a vállalkozások, a hivatalok, az egyesületek egy jelentős része kifejezetten törekedni fog ezek kialakítására, és igen sok munkavállaló szinte mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy ilyen munka-kollektívákhoz tartozhasson. Ugyanígy, biztosan sokkal jobban oda fognak figyelni nagyon sokan arra, hogy tartósan és stabilan értékes vagyontárgyakkal rendelkezzenek, és biztosan nagyon sokan lesznek nyitottak arra, hogy kockázatos, akár kalandos, de igazi, értékteremtő vagy –megvalósító vállalkozásokba fogjanak, a kifejezés nem csak gazdasági értelmében.

Markánsan különböző dolgok egymás mellett. Semmi igazán nagyon új, de új trade-off pozíciók kialakulása, azaz markáns elmozdulások a „közömbösségi görbéken” magukon.

Mégis mi lesz velünk úgy általában, mi lesz velünk hosszabb távon?

Az ilyesfajta kérdésekre szerintem, még egyszer, nem nagyon tudunk érdemleges válaszokat adni addig, amíg a mostani tapasztalatainkat fel nem dolgoztuk. A komoly elméleti áttöréseket, amikor ilyesfajta kérdésekről van szó, nem lehet tervezni vagy diktálni: az intellektuális munka komoly munka, de ebben az értelemben sajátos munka is egyben.

Én a magam meg vagyok arról győződve, de ezt az állítást most itt nem igyekszem megindokolni, hogy a korábbiaknál még sokkal többen fogják belátni, mennyire fontos, sőt elsődleges a politika a társadalmaink életében.

És ha ez így van, 1990 óta tulajdonképpen először, viszonylag új politikai megoldásokról is el fogunk talán gondolkodni. Ehhez hátrafelé is néznünk kell majd. Egészen 1945-ig: milyen válaszok is születtek akkor a nem szovjetizált Európában a világháború lezárulta után jelentkező kihívásokra?

Megtalálhatjuk talán azokat a szellemi erőforrásokat, amelyek segítenek tartósan feloldani az olyan, mára értelmetlenné vált konceptuális sémákat, mint a baloldal-liberális közép-konzervatív jobboldal trichotómia, vagy az állam-piac dichotómia. Sikerülhet újraértelmezni a szociális piacgazdaság fogalmát, az 1945 utáni Európa legsikeresebb „politikai termékét”, és sikerülhet újraértelmezni, mit jelenthet egyáltalán az európai államok politikai szövetsége. Végül, kitalálhatjuk, mit mondhatunk kimagaslóan legfőbb szövetségesünknek, a szeretve tisztelt Amerikának, arról, hogy miért szükséges az egyenrangúság a köztünk lévő kétoldalú kapcsolatrendszerben.

A legnagyobb félelmem az emberek magatartás változásától van

Nagyon röviden 3 dolgot várok:

1. Recesszió lesz. Már csak a leállás miatt is az lesz, de az egyes hatások a vírus teljes legyőzésének távoli és kiszámíthatatlan volta miatt mindenképpen az lesz. Recesszió = kevesebb pénze lesz a cégeknek tanácsadókra. Ezt fogjuk érezni mi, mint tanácsadók.
2. Egyes iparágakban hatalmas lesz a visszaesés: aviation, turizmus, catering, rendezvény biznisz. De nyilván nem csak ők mennek a levesbe, hanem a rá épülő iparágak és szolgáltatók is nagyon megérik majd, valamint ezeknek a kumulált hatása lesz ott lesz az ingatlanáraktól egészen munkabérekig.
3. A legnagyobb félelmem az emberek magatartás változásától van, ugyanis az okozná a valódi problémát, márpedig az emberek egy ideig nem fognak úgy utazni, nem fognak 20 évre felvenni kölcsönt, nem vesznek majd drága autókat stb.... ez kiszámíthatatlan, és ha lesz változás, igazi változás, én ettől várom.

Nagyon hosszú idő lesz újra létrehozni a munkahelyeket

Úgy gondolom nagyon nehéz megmondani a hosszú távú hatásokat. Kérdéses, hogy a koronavírus hosszabb időre itt marad-e velünk, aki átesett már rajta, kap-e immunitást, és mennyi időre, illetve a vakcina egy életre, egy évtizedre vagy esetleg csak egy évre szól-e majd. Esélyesen a legnagyobb gond az lenne, ha ez a vírus lenne az új influenza, évente kiújuló megjelenéssel, bár annak veszélyesebb volta miatt az emberek vélhetően nagyobb hányadban mennének el évente oltást szerezni.

A milyen lesz az életünk kérdést, úgy gondolom, hogy két irányból kell megközelíteni. Az egyik a ciklikus hatás, hiszen sokan csődbe mennek, elvesztik állásaikat, csökkenhet a bérnövekedés üteme, ami eddig a gazdaságot húzta, így hosszabb távon is visszaeső keresletre kell számítani, országonként pedig eltérő, hogy a szakpolitikai lépések mennyiben tudják pótolni a kieső keresletet. Fennáll a veszélye a túl korai fiskális szigorításnak, akár csak 2011-ben, ami vélhetően a második hullámú ciklikus hatások miatt újabb recesszióhoz vezethet, tehát a legutóbbi válság európai lefolyásához hasonlóan W-alakú lehet a kilábalás. Ez elsősorban ott kerülhető el, ahol az állam közvetlen támogatásokat nyújt, és nem kedvezményes hiteleket. Még 0%-os, állami garanciás hitel mellett is a vállalkozásoknak valamikor vissza kell fizetni a tőketartozást, 2-4-6 hónap teljes kiadást pedig nem könnyű visszafizetni egy alacsonyabb kereslettel rendelkező környezetben, ha most csökkennek is a működési kiadások. Úgy gondolom, hogy ezért a kisvállalati adósságállomány felhalmozódása kulcsfontosságú lesz sok szempontból is: a megnövekedett adósság miatt elmaradhatnak beruházások és termelékenységjavító intézkedések, hiszen a tőke a törlesztésre menne el, a bankok korlátozhatják a hitelezést, és a költségvetési döntéshozóknak is lenne egy ketyegő bombájuk az állami garanciák formájában, ami csökkentheti a mozgásteret. Magyarország szempontjából különösen aggasztó, hogy a kilábalás középtávú időszakában csökkenhetnek majd az uniós források, ami tovább csökkenti a keresletet és a beruházásokat. Nagyon hosszú idő lesz létrehozni újra a munkahelyeket.

A második legfontosabb kérdés, hogy milyen szerkezeti változások várhatóak, de véleményem szerint sok minden nem változik majd a gazdaságok alapvető felépítésében, mint ahogy kevés dolog változott alapjaiban a legutóbbi pénzügyi válság óta. A globális növekedés fő hajtóereje továbbra is az eladósodás marad, mivel a termelékenység dinamikusabb emelkedéséhez szerkezeti reformokra van szükség. Ezek sok esetben jelentős beruházásokat igényelnek az államok részéről, mind finanszírozási, mind politikai értelemben, amelyek akár el is maradhatnak a lecsökkent költségvetési és politikai mozgástér miatt. A kedvező globális konjunktúra elmaradásával újra felszínre kerülnek a szerkezeti hibák (munkaügyi szabályozás, adminisztrációs terhek, csődszabályozás, termékpiacon korlátok stb.), de többségük már eddig is ismert volt. A legtöbb ország most államosítja a gazdasági veszteségeket, de nagyobb gazdaságszerkezeti átalakítás vélhetően csak hosszabb távon, a válság elhúzódásával várható.

Sokan várják az „on-shoring” jelenség megerősödését, de nem várom ennek erős felfutását. Egyes stratégiai kritikus termékek esetében ez megtörténhet (egészségügyi eszközök, élelmiszeripar), de az iparnál nem lesz ez szerintem általános jelenség, sőt, a távmunka esetleges nagyobb mértékű elterjedésével a szolgáltatások is nagyobb mértékben kerülhetnek „off-shore” területekre. A globális értékláncok nem véletlenül jöttek létre, hanem a termelés optimalizálása és a költségek csökkentése miatt. Ameddig nem lép a teljes iparág egyszerre, addig a földrajzi okokból eredő magasabb kockázat bevállalása piacszerzéshez vezethet a kialakított árelőny miatt. Fontos azonban megjegyezni, hogy a

földrajzi kockázatok szinte mindenhol fennállnak, a nagyon kockázatos helyeket eddig is kerülték a vállalatok. Így elsősorban a kockázatot nem a termelés földrajzi lokációja adja, hanem a beszállítói lánc földrajzi koncentrációja, és szinte mellékes, hogy az a koncentráció pontosan hol is van, amíg stabil a szabályozási környezet. A válság egy tipikus fekete hattyú, amit vélhetően a vállalatok továbbra sem fognak külön beárazni, mivel nagyobb költségekkel járna az arra való felkészülés, mint maguk az elszennvedett rövid távú veszteségek, különösen, hogy amint látjuk, az állam ilyenkor előszeretettel dobja a mentőöveket a veszteségek minimalizálása érdekében. A nagyobb vállalatok így jogosan hihetik, hogy amikor teljes iparágat/gazdaságot érintő válságok alakulnak ki, akkor megjelennek az állami mentőövek, így elsősorban a cégspecifikus kockázatokat kell csökkenteni, ami növeli a „moral hazard” esélyét. Jól illusztrálja ezt a járvány előtti acélipar helyzete, ahol stratégiai és politikai megfontolásokból támogatták agyon az iparágat minden földrajzi területen, még akkor is, ha ez jelentős túlzott kapacitásokat is eredményezett. Az „on-shoring” jelenségre vélhetően nagyobb hatással lesznek a kereskedelmi viták. Ami nagyobb változást várok az ipar esetében, hogy megnövelhetik a készletállományukat, de az itt jelentkező extra költségek lehet szintén eltántorítják őket. Amennyiben tényleg megfordul a globalizációs trend, akkor magasabb árakra, és csökkenő világgazdasági növekedésre számíthatunk, az infláció részben elfeledett problémája pedig újra visszatérhet a fejlett országokba.

Sokan érvelnek úgy, hogy szerkezeti változás lehet a távmunka nagyobb mértékű elterjedése. Ez környezetvédelmi szempontból például biztos előnyös lehet, és már több kutatás is foglalkozik azzal, hogy ez jót tesz-e a vállalati termelékenységnek. Csökkenhet az irodák iránti igény, ami kihatással lenne az építőiparra és az ingatlanárakra is. Azonban jelentős veszélyek is vannak ebben a jelenségben. A munka és magánélet nagyobb mértékű összemosódása az otthoni munkavégzéssel rosszabb mentális higiéniát eredményezhet, hiszen nehezebb lenne elválasztani, hogy valaki mikor dolgozik, és mikor nem. Emellett, ahogy említettem, a távmunka kapacitások kiépülésével semmi sem akadályozná meg a munka kiszervezését más földrajzi területekre, és az emberek akár nem, mint munkavállalók, hanem mint szerződéses vállalkozók dolgoznának be, elveszítve ezzel a foglalkoztatás minden szociális előnyét. A gig-economyban látjuk bőven ezeknek a hátulütőit. Egy konferencián a munka jövőjével kapcsolatban azt vázolták fel nekem, hogy a jövőben a cégek nem állandó munkavállalókkal, hanem egyes projektekre szerződött, magánvállalkozókból összerakott projektcsapatokkal fognak dolgozni. Ez a jövő lehet, hogy most egy nagyobb lökést kapott.

Szerkezeti szempontból ki kell térni a járvány előtti slágertémára, a klímaváltozásra is. Sokan egy esélyt látnak arra, hogy a világgazdaság felépítése során egy zöldebb irányba terelhetjük azt, de én inkább ezen a téren is pesszimistább lennék. A velencei lagúnák tisztasága, illetve a városok levegőinek javulása látványos, azonban a mostani helyzet pont azt mutatja, hogy ez jelentős gazdasági feláldozással jár. Az üzenet egyszerű: ahogy kevesebb a fogyasztás, kevesebb a szennyezettség, de több a munkanélküli is. A jelenlegi technológiai szint még nem tart ott, hogy ezt a

fogyasztást most hirtelen zöld termelésből elégítsük ki, és féltő, hogy a klímaváltozás témája, különösen a nagyobb fejlődő országokban, újra a háttérbe szorul, és a fő központi kérdés a munkahelyteremtés lesz bármi áron. Emellett a szegényeket nagyobb mértékben érintő karbonadók újra lekerülhetnek a napirendről, ahogy nő a politikai ellenállás. A klímaváltozás elleni küzdelem vélhetően nem nyerhető meg a fogyasztási szokások átalakítása nélkül, és most a fogyasztás felpörgetése kerül majd a középpontba. Véleményem szerint a jelenlegi helyzet jól illusztrálja, amivel sokan még nem akarnak szembenézni, hogy hány munkahely megszűnését jelentenek már középtávon is a drasztikus klímavédelmi intézkedések, amelyek elengedhetetlenek egy sokkal nagyobb katasztrófa elkerüléséhez. Bár természetesen jönnek létre új állások is, azonban a képzettségbeli és földrajzbeli különbségek miatt nem a munkanélkülivé válók újfoglalkoztatását fogja ezt eredményezni, mint ahogy a legtöbb detroiti gyári munkásból sem lett programozási szakember Kaliforniában, és nem biztosított, hogy egy bezáró autógyár helyén fog felépülni a napelemgyár. Vélhetően ez a válság nem járul majd hozzá a klímapolitikai fordulathoz, viszont jól megmutatja, hogy mekkora állami beavatkozással kell készülni a klímavédelmi lépések kompenzációjára, és el lehet kezdeni a gazdasági megalapozását az erélyesebb fellépésnek.

Végül, ami talán a legérdekesebb lesz, azok a globális gazdasági rendszereket alapjaiban megváltoztató nagy politikai döntések. A WHO pellengérré állítása például tovább csökkentheti a multilaterális szervezetekbe vetett bizalmat, ami számottevő kihatással lenne a legtöbb multilaterális kezdeményezésre, például a klímaváltozás, a globális kereskedelem, illetve a gazdaság szabályozás területén. Kérdéses, hogy az országok miként értékelik felül Kínával való kapcsolatukat is. Az amerikai gazdaság jóléti elemeinek hiánya tovább erősítheti egyes kezdeményezések támogatottságát, mint például az egyetemes egészségügyi hozzáférés vagy éppenséggel a fizetett betegszabadság kiterjesztése. Az ilyen strukturális változások a világ legnagyobb gazdaságában kihatással lennének a globális gazdaságra is, különösen előbbi, hiszen a jelenlegi amerikai egészségügyi rendszer, és annak magántőkéből fizetett túlf finanszírozottsága jelentős kutatási kapacitásokat eredményez, amelyek aztán globálisan is hasznosulnak. A válság emellett újra felszínre hozta az Európai Unióban az északi-déli ellentéteket, és látszólag nem mozdultak a lövészárkok az elmúlt évtizedben. Az euró zóna esetleges reformja új lökést adhat az európai projektnek.

Tanulni akkor tudunk, ha elhagyjuk a kialakult rutinjainkat

Talán most...

Talán azt a kérdést a legnehezebb megválaszolni, hogy miért kell ezt vagy azt megtanulnom. Ezt a kérdést nemcsak a diákoktól hallhatjuk. A munkahelyeken kimondva, kimondatlanul ugyanúgy feltesszük, hallhatjuk. Úgy vagyunk kitalálva, hogy szeretjük a kényelmet, a megszokottat. A tanulás pedig kifejezetten fárasztó tud lenni, legyen szó iskolai leckékről, vagy munkahelyi fejlesztésekről. Talán az egyetlen helyzet, amikor teljes odaadással, minden kérdés nélkül, szívesen tanulunk, az a hobbink. Mindegy, hogy sportolunk, bélyeget gyűjtünk vagy rajongunk a zenéért, szívesen áldozunk rá

az időnket. Nem kérdezzük magunktól, hogy miért van erre szükségem, mikor fogom ezt a tudást hasznosítani. Aztán időről időre jól eső érzés tölt el bennünket, mikor elismerést kapunk környezetünktől kitartásunkért, türelmünkért, általános műveltségünkért.

Talán 2020 után egyszerűbben megadhatjuk a választ tanítványainknak, munkatársainak nyitókérdésünkre. Néhány pillanat alatt változott meg kiszámítható életünk. Családok és sikeres vállalkozások helyzete került egyik napról a másikra veszélybe. Olyan bebetonozottnak tűnő rendszereknek kell egyik napról a másikra átalakulniuk, mint az iskolai tanulás-tanítás. Nem tudok mutatni olyan tankönyvet sem diákjaimnak, sem munkatársaimnak, ahol leírják, mit kell tennem 2020-ban, ha koronavírus járvány tör rá országra-világra. Csak azokra az egyéni és csoportos ismeretekre, képességekre számíthatunk, amit eddig megszereztünk.

Talán a tanulás a legfontosabb képességünk. Azok a szervezetek voltak képesek a legjobban reagálni a koronavírus terjedése következtében kialakult helyzetre, melyek akkor is tanulni, fejlődni kívántak, mikor ezt közvetlenül nem követelték meg ezt tőlük külső körülmények. Tanulni akkor tudunk, ha elhagyjuk a kialakult rutinjainkat, a Járt Utat. 1777 óta a gyerekek többsége naponta reggel iskolába ment, délután haza. Az iskolában a tanárok tanították, nevelték őket. Otthon a szülők nyomon követték, hogyan halad gyermekük. 2020. március 16-tól az iskola beköltözött az otthonokba, azaz a munkahelyekre. Ahogy 1777 óta a diákoknak naponta ki kell lépniük komfortzónájukból, ma mindannyiunknak ki kell lépniük onnan. Most nemcsak elhagytuk a Járt Utat, hanem a Vadonba űzött minket a vírus. Most akár akarjuk, akár nem, Tanulnunk kell!

Talán most a tanulók, a tanulók otthoni tanárai (szüleik) és a pedagógusok tényleg kialakíthatnak egyéni érdeklődési, tanulási és fejlődési utakat, hogy az átlagos-nagyszerű képességű, nagyon kíváncsi, nyitott, gyorsan barátkozó gyerekekből, a saját lábukon megálló, Boldog Felnőttek legyenek. Olyan emberek, akik képesek jobbá és biztonságosabbá tenni nemcsak a saját életüket, hanem környezetüket is. A világunkat.

Talán most közösen elhozhatjuk a Tanulás és a Tudás reneszánszát.

Ez a probléma kívülről jött

Foglalkoztam a 2008-as pénzügyi válság hatásával és a vele kapcsolatos elemzésekkel. Némileg ennek pandantjára gondolom úgy, hogy az előzetes várakozások ellenére nem lesz drasztikus változás. A 2008-a-s válsághoz ténylegesen a gazdaság alapmechanizmusaiiban, illetve annak szabályozási rendszerében rejlő, feltárható okok vezettek. Sokan jószólták, hogy ez a válság alapjaiban fogja megrengetni nemcsak a pénzügyi szférát, de az egész piacgazdaságot is. Ebből nemhogy semmi sem lett, hanem még talán erőteljesebben tértek vissza ugyanazok a jelenségek, amelyek a 2000-es éveket is jellemezték.

Most egy olyan válsággal állunk szemben, amely a legnagyobb kihívás elé azokat a rendszereket állítja (gazdasági élet, társadalmi együttélés formái), amelyekhez valójában semmi köze. Ez a probléma kívülről jött és meglátásom szerint ott is kellene kezelni, ahol keletkezett, vagyis az egészségügyben.

Nem osztom, hogy mindezért a globalizáció okolható és az adekvát válasz a bezárkózás lenne. Ha a lokalitás valamelyest előtérbe kerülne, azzal nyerhetünk, de nem hiszem, hogy ez komolyabb mértékeket öltene. (Köztünk szólva, az isteni büntetés vagy Gaia-átka narratíváktól meg egyenesen kiráz a hideg.)

Én látok most arra jeleket, hogy a fertőzési görbék talán túljutottak a csúcspontjukon. Ha ez a trend folytatódik, akkor van esély rá, hogy néhány hónap alatt visszatérhetünk egy közel normális kerékvágásba, ami szintén afelé mutat, hogy nem lesz drasztikus átrendeződés. Arra számítok, hogy lesz egy visszalengése a gazdaságnak, mert az ok nem gazdasági. Persze a kimaradt hónapok okozta kárt minden rendszer megérzi, ezért mindenképpen szükséges a fiskális és monetáris beavatkozás is. Pozitív várakozásom, hogy a most kikényszerített digitalizáció hatása viszont megmarad.

Banán helyett almát

Elképzelhető, hogy azon forgatókönyv alapján élünk, mely szerint a jelenlegi pandémia az emberi társadalmakban elterjedt kifogásolható érték- és érdekviszonyokra épülő helytelen életmód és a folytonos kihívásokra adott rossz válaszok életszerű következménye. Egyfajta visszacsatolás, figyelmeztetés a szükséges változtatások bevezetésének elodázhatatlanságára.

Túlnépesedtünk, és az emberiség területi koncentrálódása még sosem volt ilyen mértékű, mint ma. Egy ideje már városokban él a népesség többsége, arányuk egyre növekszik, vagyis soha nem tapasztalt népsűrűségben él az emberiség nagyobbik része, ami önmagában táptalaja a pandémiának. Ezzel szemben a természettel harmonikus életmód lehetőségét felkínáló vidék leértékelődött, érdekérvényesítő képessége egyre gyengébb, tárgyi és intézményi infrastrukturális adottságai elavultak.

A fejlett világ ma élő aktív generációi számára új ez a helyzet. Nyilván tanulunk belőle, és valamelyest sok minden változni fog. Azt, hogy mi, mennyire, és milyen irányban, nem tudom. Miután néhány hét elteltével egy csomó, a felvásárlási láz során felhalmozott romlott holmit kidobunk gondolom, változni fognak a vásárlási, felhalmozási mintázatok. Kicsit talán takarékosabbá válunk (már azok, akik erre képesek) olyan esetekre, ha elveszítjük a munkánkat. Ha a többszörösére nő a repülőjegyek ára, talán jobban meggondoljuk, hogy tényleg el kell e utazni a Föld túlsó végére azért, hogy elmondhassuk, ott is jártunk. Az egyébként is tájidegen és az utóbbi években már permetezést igénylő örökzöldek helyett őshonos rezisztens gyümölcsfákat ültetünk a kertünkbe, banán helyett almát eszünk. Ha megtehetjük, tartunk pár tyúkot, hogy friss tojásunk legyen, otthon sütjük a kenyeret. És talán a tobzoskából is ritkábban lakmározunk...

Igen, valami bizonyára változni fog az életvezetési szokásokban, de ez nem lesz elegendő ahhoz, hogy jelentős mértékben elodázzuk a következő hasonló járványt.

A teendők olyan sokrétűek és bonyolultak, hogy nyilvánvalóan csak egy többszintű, a szubszidiaritás elve szerint működő modell segítségével végezhető el annak érdekében, hogy újra komfortosabbá tegyünk a magunk számára a Földet, szűkebb-tágabb otthonunkat.

Az egyéni, háztartási szintű teendőkről (racionális fogyasztási modellek, tartalékolás) feljebb esett szó.

Amit nem tudunk a kerítésen, a lakáson belül megoldani, az lehet az önkormányzatok terepe – ahol a saját intézményi eszközök mellett az élő civil eszköztárral is élni lehet. Hogy ez kiszámíthatóan jó hatásokkal valósulhasson meg, növelni kell azok feladat és hatásköreit, ami lassan maga után vonhatja azt, hogy a jelenleginél alkalmasabb emberek kerüljenek a képviselőtestületekbe és a polgármesteri székekbe.

Járvány idején és két rendkívüli helyzet között vannak olyan feladatok, amelyeket a települési önkormányzat már nem képes ellátni, de azért messze esik még a kormányzati kompetenciák folyamatos működtetésének az életszerűségétől. Ezeket a feladatokat szerencsésebb helyeken többnyire területi önkormányzatokra bízák. Nálunk ezért érdemes létrehozni a településeken, civil szervezeteken is segíteni képes problémaérzékeny és hatékony területi, vagyis a történelmi hagyományok szerint a megyei önkormányzatokat, ilyenek ugyanis valójában nem léteznek ma Magyarországon.

A legtöbb hír ma a járvány hatásai elleni védekezés terén a kormányzati feladatellátás felől érkezik. A küzdelem eredményessége valóban nagy mértékben áll, vagy bukik a kormányok eszköztárának mozgósításán, de sok múlik a szereplők alkalmasságán, hitelességén, szakszerűségén. A mostani tapasztalatok járvány után történő feldolgozásának idején jó volna gondot fordítani a megelőzés proaktív eszköztárának kiépítésére. Ebbe nyilván beletartozik a folyamatos tudományos dokumentáció, az erre épülő, előre jelezni is képes monitoring, és a döntéshozók számára készített ajánlások köre. Annak érdekében, hogy ez egyrészt finanszírozott legyen, másrészt pedig alkalmazásra is kerüljön, olyan bizalmi feltételek szükségesek pl. a tudományos élet és a kormány között, amilyen ma nincs itthon. Ennek feltétele a kölcsönös tisztelet, a partnerségi magatartás nem csak a szaktudományok, de az állampolgárok, az önkormányzatok, a nemzetközi szervezetek irányában. Ez a bizalmi tőke, illetve ennek hiánya határozza meg a bajban mutatott normakövetés mértékét, a társadalom regenerációs képességét, újabb kihívásokra szóló alkalmasságát.

Katasztrófák, pl. klímaváltozás, járványok, stb. kezelése és főként megelőzése terén a kontinentális és a globális intézmények kaphatnak szerepet, már, ha a tagállamok valódi eszközökkel ruházzák fel őket. Okkal feltételezhetjük, hogy ma sem az EU, sem pedig az ENSZ nem ilyen szervezet, pedig klímaváltozás, a regionális népesség deficit és a globális túlnépesedés egyidejűleg tapasztalható

problémáit, a K+F kapacitások összehangolását, a lokális és regionális háborúk, és igen, a világjárványok megelőzését nevétséges próbálkozás nemzetállami szinten kezelni.

A korábbi hasonló esetek nem tették sokkal bölcsebbé a politikai aktorokat. Ez a mostani koronavírus járvány annyiban különbözik tőlük, hogy az egyelőre ismeretlen ellenszerű, a korábbi ázsiai és afrikai, regionális esetekkel ellentétben minden ember által lakott földrészre és a világ fejlettnek mondott térségeire is kiterjed, és szintén rendhagyó módon ez alkalommal valószínűleg felülreprezentáltan érinti az elitet, soraikban a politikai döntéshozókat.

Kíváncsian várhatjuk, ki lesz a világon az első számottevő politikus a nagyvilágban és itthon, aki a minden területre kiterjedő fogyasztáscsökkenés, a decentralizáció, a természetvédelem, a partnerség, a plurális nyilvánosság, a szakértelem felértékelésének, és persze a pártpolitikai kompetenciák visszafogásának programjával száll sorompóba annak reményében, hogy ezzel szerezzen parlamenti többséget. Ha ez bekövetkezik és általánossá válik, felkészültebbek lehetünk az ilyen helyzetekben, esetleg meg is előzhetjük azokat. Ha elmarad a politikában ez a paradigmaváltás, úgy kicsúszhat a kezünkől a klímaváltozás kezelése, valószínűleg egyre gyakoribbá válik a pandémia, és azt sem tudjuk, hogy melyik az a bizonyos utolsó sárga lap, amelyet már a piros követ...

A válság utáni erőviszonyokat nem ezeknek a napoknak a történései fogják meghatározni, hanem a válság utolsó szakasza

Azzal az esettel érdemes kiemelten foglalkozni, ha a járvány legalább 9-12 hónapig elhúzódik, vagy akár 1-2 évig több hullámban velünk marad, aminek sajnos nem nulla a valószínűsége, és emiatt a korlátozásokat ilyen-olyan formában tartósan fenn kell tartani. Utóbbi nagymértékben múlik azon is, hogy melyik ország milyen gyorsan és hatékonyan tudja újra nyitni gazdaságát. Ellenkező esetben, ha a járvány néhány hónap alatt lecseng, egy rossz álomnak tűnik majd az egész, és utána meglepő gyorsasággal majdnem minden visszaáll a régi kerékvágásba.

1. Valóban történelemformáló napokat élünk?

De még ha a járvány és emiatt a gazdasági válság el is húzódik, óvatos lennék a merész előrejelzésekkel. Ne essünk abba a hibába, hogy a járvány és a válságkezelés korai fázisában ránk kényszerített, az eddigiektől nagymértékben különböző életvitelt, mint valamifajta új normát vetítjük ki a távoli jövőbe! Egy jó csomó dolog, amit most mindenki hajlamos beelátni a jövőbe, hogy meg fog történni, mert egy ideálisnak vélt jövőkép alapján meg kellene történnie, valószínűleg ugyanúgy nem fog megtörténni, mint ahogy a korábbi válság után sem történt meg.

Egyetemi professzorok, szakértők és véleményvezérek sürgetnek változtatásokat és reformokat megannyi területen és fejtik ki egymásra lícitálva nap mint nap, hogy a jövő mennyire más lesz, mert más kell, hogy legyen, hiszen az új, jobb felelősebb, tudatosabb életforma szakítást kell hozzon a korábbiakkal. De miért olyan biztos ez? A politikai vezetők jobbra hallgatnak, illetve járvány

megfekezésére és az egészségügyi ellátás biztosítására koncentrálnak, a válságkezelés napi teendői kötik le őket. Ők vélhetően sejtik, hogy a válság utáni erőviszonyokat nem ezeknek a napoknak a történései fogják meghatározni, hanem a válság utolsó szakasza, ami lehet, hogy csak sokára lesz. Stratégiai szempontból erre a forgatókönyvre érdemes összpontosítani.

2. Nagy ország vagy kis ország, nagyon nem mindegy

Ha egy elhúzódó járvánnyal van dolgunk, akkor a kisebb, nyitottabb, a világkereskedelemre jobban rászoruló országok számára nem lehet ugyanaz a követendő stratégia, mint a nagy gazdag jóléti államok számára. Egyszerűen nincs annyi pénzük. Egyrészt azért, mert előbbiek mozgástere is nagymértékben függ attól, hogy mikor mit lépnek majd a nagy országok. Másrészt nyilvánvalóan nincs hasonlóan nagy fiskális kapacitásuk, és a monetáris politikai mozgásterük is jóval szűkebb.

A mondás szerint "Generals always fight the last war". Ahogy az várható volt, a rendkívüli helyzetre való hivatkozással a nagy országok vezetői azonnal búcsút intettek a hagyományosan felelősnek tartott gazdaságpolitikai megoldásokkal (költségvetési fegyelem, inflációmentes monetáris politika, visszafogott jövedelempolitika), és bevetették (de legalábbis beígérték) a nem konvencionális eszközök teljes tárházát.

A populista tendenciák elmúlt évekbeli megerősödését a nagy országok politikai elitjei arra vezetik vissza, hogy a 2008-as pénzügyi válságot nem az igazságos tehermegosztás szempontjai szerint kezelték (tényleg nem), ezért most biankó csekket ígérnek a tömegeknek. Mi ez, ha nem a populizmus újabb diadala?

Egy kis ország ezt nem engedheti meg magának, mert előbb-utóbb elveszíti gazdasági és pénzügyi függetlenségét. Hosszú távon vagy egy másik nagy országtól vagy egy nemzetközi szervezettől kell majd segítséget kérnie.

Ráadásul már körvonalazódik, hogy önmagában az újra nyitásnak is irdatlan költségei lesznek (tesztelések, ellenőrzések). Ezért sem érdemes előre ellőni a puskaport. A legfőbb érték minél több munkahelyet megőrizni cégszinten és makroszinten egyaránt, ahhoz képest a kieső GDP elveszti jelentőségét és valamelyest értelmezhetőségét is.

3. Lesz-e új pénzügyi rendszer?

A hosszú válságokat a nagy országok sem fogják bírni, ha a válság elhúzódik és az égbe szökő államadósságok megfojtják a gazdaságot, ezért az adóemelések mellett, ami szinte biztosra vehető, három dolgot tehetnek és valószínűleg fognak is vegyesen alkalmazni. Monetizáció, (közvetlen jegybanki finanszírozás), mint Angliában és másutt a második világháború utáni években, az infláció menedzselte növelése (az adósság reálértékének csökkentése), és végül adósság átütemezés.

Ebbe az adósságmérséklő versenybe belerokkanhat a nemzetközi pénzügyi rendszer; a monetizációt nem minden ország esetén fogják tolerálni a befektetők, a „menekülő” valutákhoz való hozzáférést korlátozni fogják, új valutaövezetek jöhetnek létre szigorú devizakorlátozásokkal, az adósság

átütemezésekről pedig tudjuk, hogy kemény feltételrendszerek mentén köttetnek meg és új függőségi kapcsolatokat eredményeznek.

4. Megváltozik-e Kína szerepe?

Sokan Kínát tartják felelősnek a világjárványért. Nincs kizárva, hogy Kínát és a Kínával való gazdasági kapcsolattartást sokan átértékelik, csökkenhet a kapcsolat intenzitása és megváltozhat annak jellege is. Kína beszállítói szerepe több iparágban vissza fog esni.

5. Globalizáció – hogyan tovább?

Gyorsuló ütemben fog folytatódni a globalizáció már megkezdődött visszaszorulása. Kevesebb lesz a távoli migráció, szigorúbban fogják ellenőrizni a bevándorlást, évekig fennmaradhatnak a bevezetett határellenőrzések.

A globális értékláncok egy-egy iparágban lerövidülhetnek, outsourcing helyett insourcing felé mozdulnak el az ellátásbiztonság jegyében és a stratégiai tartalékok biztosítása érdekében. Nincs kizárva, hogy az állam fogja kötelezően előírni bizonyos árucikkek esetén a több hónapra elegendő tartalékképzést és fenntartást. Ez majd adhat egy átmeneti termelésbővülést az új szintekre való áttérés folyamata során. A stratégiai tartalékképzés követelménye árucikkről árucikkre lesz meghatározva.

6. Lesz-e új „társadalmi szerződés”?

A korábbi nagy járványok után az erőviszonyok jellemzően a munkavállalók felé mozdultak el, emelkedett a reálbér. De azok nagyon magas halálozási rátákkal mentek, most nem ez a helyzet és a visszafogott termelés és szolgáltatások miatt sokkal inkább a munkavállalók alulfoglalkoztatása valósul meg, ami éppenséggel nem a javukra fordítja az erőviszonyokat. Az életmentő és a nélkülözhetetlen alapjavak előállításáért felelős területeken erősödhetnek a munkavállalói erőviszonyok, de általánosságban nem feltétlenül.

7. Több beruházás egészségügybe és kapcsolódó kutatásba

Annak érdekében, hogy elkerüljünk egy újabb hasonló járványt, jóval több beruházás irányul majd a járványügyi kutatások területére nagyobb állami szerepvállalás mellett. Tágabbra fog nyílni az egészségügyi- és gyógyító szolgáltatás, mint közjóság értelmezése, bekerülnek olyan, eddig nem gyakorolt tevékenységek, mint a járványmegelőzés.

8. Megváltozik-e a munkaszervezés?

A távmunkát jobban megszervező cégek a most felhalmozott tapasztalatok alapján intenzívebben fognak támaszkodni a munkaszervezés ezen módjára. Sokféle munkát lehet hatékonyabban szervezni, és sok emberről kiderül, hogy felesleges. Több lesz a rész munkaidős.

9. Általános életforma

Mindaddig, amíg nem lesz teljes biztonsággal védelmet nyújtó oltás, az emberek nagy hányada kerülni fogja a tömegrendezvényeket, ami még egy pár évig nyomot hagy majd a sport-, kulturális- és szórakoztató rendezvények látogatottságán. Az is valószínű, hogy a most szerzett tapasztalatok birtokában kevesebben és kevesebbet fognak az emberek autózni, és többet fognak kerékpározni, rollerezni és sétálni.

Mindenki próbál alkalmazkodni

Ha lehet úgymond a lesz változás – nem lesz változás álláspont közül választani, akkor én az utóbbi mellett teszem le a voksom;

1. mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az egész sajtót bejáró képek a kínai turistákról április 7-én (<https://edition.cnn.com/2020/04/06/asia/china-coronavirus-tourist-warning-intl-hnk/index.html>);
2. ha a háztartások szemszögéből gondolkodom a kérdésről, akkor igazából nem tudunk kiemelni semmilyen pozitív hozadékat sem, mindenki próbál alkalmazkodni, de ez rengeteg lemondással, negatív élménnyel jár, az emberek pedig nem szeretik a negatív élményeket és alig várják, hogy az élet visszatérhessen a megszokott mederbe;
3. ha a vállalatok szemszögéből nézzük, akkor elsősorban a nagy veszteségek és a jelentős kormányzati mentőcsomagok jutnak az eszünkbe, ugyanakkor a vírus egy nagyon jó kísérletet kényszerített ki az új digitális eszközök adta lehetőségek kihasználására, a home office bevezetésével;
4. ennek eredményére, a vállalatok benyomásaira majd kíváncsi leszek (érdemes lenne majd valamilyen formában felmérni), ha pozitív élmény marad a vállalatvezetőknél, akkor a későbbiekben egyszerűbb lesz a rugalmas munkavégzés, ami így a foglalkoztatottak jólétét úgy növelheti, hogy közben a munkaadó jóléte nem csökken.

Nagyjából ezek a gondolatok vannak a fejemben a történésekről. Mivel nekem ez az első recessziós időszak, amit felnőtt fejjel átélek, ezért nem sok összehasonlítási alapom van (persze gazdaságtörténeti cikkekből vannak ismereteim a korábbi válságokról, de az mégsem olyan, mint testközelből átélni a folyamatot (kihalt utcák, bezárt üzletek... ezt a tankönyvek nem tudják átadni)).

Hogyan fog az élet megváltozni a vírus után?

Most, hogy már mindenki megértette és elfogadta, hogy mekkora válságot is jelent az új koronavírus okozta globális járvány, egyre inkább az újrakezdésről, a közeli és távoli jövőről kezdődött meg a gondolkodás. Valószínűbbnek tűnik, hogy az élet rengeteg területén még sokáig éreztetni fogja a hatását a vírus. Az élet sok szempontból nem fog úgy helyreállni, mint a járvány előtt.

Hogyan és mikor fog véget érni? Vélhetően a végső megoldást valamiféle vakcina fogja megadni, de az még odébb van. A legtöbb előrejelzés egy-két évre teszi, mire valamiféle vakcinát biztonságosan és nagy számban alkalmazni lehet. És ha ez meg is lesz, sok ember beoltásához idő kell. Tehát még bőven 2021-2022-ben is érezni fogjuk a vírus hatását. A világ lassan állhat helyre, és sok szempontból nem úgy, ahogy a vírus előtt megszoktuk.

Nem lehetne esetleg csökkenteni a karantén intézkedések negatív gazdasági hatásait? Vannak arra vonatkozóan ígéretes ötletek, hogy mivel lehetne felváltani a kiterjedt karantén intézkedéseket, és ráadásul nem is kockáztatnánk a betegség gyors terjedését. Például mobiltelefonok bluetooth információi alapján (ami ráadásul a privát szférának a jóval kisebb sérülésével járna, mint amit akár manapság a Facebook vagy az Alphabet elkövet ellenünk) és az embereket egy gráf pontjainak feltételezve gyorsan rá lehetne jönni, hogy kik lehetnek a „szuperterjesztők”. Így pedig sokkal célzottabban lehetne tesztelni és karantén intézkedéseket hozni, mint a tömeges tesztelésekre és széleskörű karanténra alapozni, ráadásul ezzel a vírus előtt lehetne egy lépéssel járni. Az emberiség most egy olyan terápiát alkalmaz, ami egy éhségstrájkhoz hasonlít. Valóban nagyon hatékony, és lehet tőle fogyni, de hosszú távon belehalunk. Azaz bár jelenleg úgy néz ki, hogy a vakcina feltalálásáig és tömeges elterjedéséig stop-go ciklusokban fogjuk élni az életünket, mégis érdemes rámutatni, hogy vannak alternatív megoldási javaslatok, hogy a gazdaság kisebb károkat szenvedjen el.

A digitalizáció óriási további lökést kapott, pedig már amúgy is szárnyalt. Azonban most kényszerűségből azoknak a cégeknek és magánszemélyeknek is sokkal jobban alkalmazniuk kell ezeket a technológiákat, akik ettől korábban ódzkodtak. A távmunka vélhetően sokkal jobban az életünk részévé fog válni, azonban azokban a szektorokban sem fogja teljesen átvenni a klasszikus iroda szerepét, ahol ez elvileg lehetséges lenne. A távoktatás jelentősége megnő, de szemben az általános tévhitel, ezeket a megoldásokat nem lehet minden esetben alkalmazni. (Például egy kisiskolánál, ahol készségeket kell gyakoroltatni felügyelet mellett, nem lehet csak a videotelefonra hagyatkozni, sőt.)

Kormányzat szerepe tovább nő a társadalom és a gazdaság irányításában, szervezésében. Bár nem lenne szükségszerű, hogy ez az állampolgárok totális kontrollját is jelentse, mégis féltő, hogy a

folyamat ezt is eredményezni fogja. Az egészségügyi vészhelyzet és a gazdaság zuhanása elengedhetetlenné teszi, hogy az állam széleskörűen beavatkozzon. A vírus terjedésének akadályozását ráadásul jól szolgálják a megfigyelést elősegítő technikai eszközök (akkor is, ha láttuk, hogy nem szükségszerű ehhez egy totális megfigyelőrendszer kiépítése). A 20. század eleje óta a hosszabb távú trend az, hogy az állam szerepe nő a kapitalizmusban, ezt csak a két-három évtizedig tartó neoliberais korszak tudta valamelyest visszavetni. Az az általános tapasztalat, hogy a válságintézkedések a krízis elmúltával általában nem kerülnek teljes mértékben kivezetésre. Az állam szerepe tehát a korábbinál is magasabb lehet.

A globalizáció kapott egy ütést és átmenetileg visszafordul, de kérdés, hogy tartósan visszavonul-e. A vírus miatti ijedtség következtében most minden vállalat igyekszik nagyobb biztonsági puffert (nagyobb készleteket, több beszállítót ugyanarra a termékre stb.) kialakítani, mivel nem akarja kockáztatni, hogy az ellátási láncok megszakadjanak. Ez azonban költségekkel jár, és ahogy (évek múltával) a vírus miatti félelem alábbhagy, jobban előtérbe kerülhetnek a biztonságra törekvés (azonnali) költségei. Ezt azonban befolyásolhatja a kormányok várható viselkedése is. Előfordulhat, hogy a helyi munkaerő jobb védelme miatt nem fogják a kormányok engedni, hogy a globális ellátási láncok visszaálljanak a vírus előtti szintre, hanem a helyi beszállítók előnyben részesítését fogják kikényszeríteni a vállalatoktól.

Van valamekkora esély arra, hogy pénzügypolitikai paradigmaváltás következzen be. A korábban marginalizált, a monetáris finanszírozásra építő makropénzügyi elméletek és megoldások (pl. modern monetáris elmélet, helikopterpénz) egy csapásra a komolyan vett intézkedések közé léptek elő. A válság miatt ugyanis a GDP jelentős része egyszerűen „eltűnt” a gazdaságból, és ezt, a drámai társadalmi hatások tompítása végett, a kormányok részben helyettesíteni próbálják. (Mindezzel élesen ellentétbe állítható a magyar kormány jelenlegi hozzáállása, amely a hatalmas bejelentett összegek ellenére csak nagyon korlátozott mértékben kívánja átmenetileg kiegészíteni a megcsappant bevételeket.) Ezért a kormányoknak kapóra jönnek ezek az elméletek, amiknek akár a tesztje is lehet ez a mostani válság. Az eddigi intézkedések azonban egyelőre nem jelentenek paradigmaváltást, mivel a kormányok nem fedezetlen pénznyomtatáson keresztül finanszírozzák a költségek, hanem állampapírokat dobnak a piacra, amelyekből a jegybankok jellemzően a másodpiacon, a piaci szereplők mellett (tehát nem azokat teljes mértékben helyettesítve) vásárolnak. Idővel ez átcsaphat monetáris finanszírozásba, ha például a kormány nem fizetné vissza a jegybank által megvásárolt állampapír ellenértékét. Azonban mindez nem lenne kockázatmentes. A nagy költségek pénznyomtatással történő finanszírozása miatt idővel felütheti a fejét az infláció, vagy teljesen elértéktelenedhetne a fizetőeszköz, ahogy erre korábban még a magas deficitektől amúgy éppen, hogy nem ódzkodó Paul Krugman is (<https://krugman.blogs.nytimes.com/2011/08/15/mmt-again>) felhívta a figyelmet.

A társadalmi egyenlőtlenségek további növekedése várható a következő egy-két évben általában globálisan és különösképpen Magyarországon. Az ezt követő években kérdés, hogy mit tapasztalunk a világgazdaságban, a globalizáció alakulásában. Azonban rövid- és középtávon a társadalmi egyenlőtlenségek globálisan és lokálisan is tovább nőhetnek. A válság sokkal jobban sújtja a kevésbé tehető rétegeket. Egyrészt ők dolgoznak inkább olyan iparágakban, amiket jelentősen érint a válság a kijárási korlátozások miatt, másrészt ők rendelkeznek kevesebb tartalékkal ennek átvészelésére. Fontos, hogy mivel otthon kell maradniuk és a gyermekek felügyeletét és oktatását is legalább részben nekik kell megoldaniuk, gyermekeik is hátrányt szenvedhetnek el azon társaikkal szemben, akikkel egyébként az iskolában nap mint nap találkoznának, és ami egy színtere lehetne a társadalmi esélykülönbségek csökkentésének. Tehát a különbségek öröklődésének valószínűsége is tovább nő, annál inkább, minél hosszabb ideig tart a rendkívüli időszak.

Magyarországon különösen nagyot nőhetnek a társadalmi különbségek, hiszen a kormány válságcsomagja a kevésbé tehetősek számára nem igazán nyújt segítséget, ellentétben a világon szinte mindenhol látható tendenciákkal.

A karboncsökkentési törekvéseket a válság segíti, de bizonytalan, hogy ez egy tartós fordulat kezdete-e. Az üvegházgáz kibocsátást csökkenti a válság, és bizonyos szektorokban ez nem is fog pár hónapon belül helyreállni (pl. légitözlekedés), azonban a megrendült gazdaságot a nagyon olcsóvá vált fosszilis tüzelőanyagokkal könnyű gyorsan dinamizálni. A dolog megítélését azonban bonyolítja, hogy az alacsony energiaárak miatt pl. az olajiparban elmaradhatnak a beruházások, ami néhány éven belül épphogy gyorsan növekvő áremelkedést okozhat. A teljes karbonmentességi álmokat csak drámai jelentőségű innovációkkal lehetne elérni, de ellentétben a széleskörű tévhittel, ezek sajnos még mindig nem léteznek.

A szakemberek, tudósok tekintélye remélhetőleg újból megnőhet, ami szerencsére egy nagyon negatív trendben jelenthetne legalább átmenetileg valamiféle fordulópontot. A jelenlegi válság megmutatta, hogy a társadalomnak milyen nagy szüksége van a szakértőkre. A mostani vírusválságban, úgy tűnik, hogy az egészségügyi szakemberek ajánlásait a társadalom általában véve sokkal hitelesebbnek tartja a politikusok kinyilatkoztatásainál. Az elmúlt évek szomorú tendenciája volt, hogy a szakértők hitelességét a társadalom egyre inkább megkérdőjelezte, és nagyotmondó politikusok szavainak, ígéreteinek ült fel. Talán nem reménytelen abban bizakodni, hogy ez a szomorú tendencia most megtörik, látva a korábban magabiztos, a szakértők tanácsait lefitymáló politikusok látványos bukácsolását.

Tartósan negatívan érintett szektorok: globális turizmusra épülő iparágak (pl. légitözlekedés, airbnb, külföldi turistákra építő vendéglátó- és szórakoztatóipari egységek, vállalkozások), szórakoztatóipar (színház- és filmszakma, előadóművészet, rendezvényszervezés), sportgazdaság, őrző-védő

vállalkozások, stb. Részben ide sorolható a nyersanyagszektor, az energiaszektor és az építőipar (bizonyos alágai) is.

Ezek azok a szektorok, ahol nem várható, hogy egy-két hónapon belül gyors helyreállítás következzen be. Egy részének az üzleti modellje közvetett vagy közvetlen módon arra épül, hogy egy földrajzilag korlátozott helyszínen lehetőleg minél több ember vegyen igénybe valamilyen szolgáltatást (koncertek, sportrendezvények, mozi, színház). Másik részük a globális turizmusra épül. Amíg nincs elérhető vakcina, addig nagy a kockázata, hogy tömegrendezvényeket nem engednek tartani a korábbiakban megszokott módon, a globális utazási korlátozások pedig egyrészt vagy sokáig fennmaradnak, vagy pedig az emberek félelemből nem fognak akarni utazni még egy jó ideig. Jellemző, hogy a Forma-1 korábbi vezérétől, Max Mosleytól már olyan nyilatkozat hangzott el, hogy egyszerűen törölni kell a teljes idei Forma-1 versenyidényt (pedig még csak áprilisban járunk), míg Váradi József, a Wizz Air vezére olyan nyilatkozatra kényszerült nemrég, amiben azt bizonygatja, hogy vállalata úgy is túl fogja élni, ha egy-másfél évig nem tudnak repülni.

Részben ide sorolhatóak egyéb szektorok, amik a „korábbi gazdaság” kiszolgálására rendezkedtek be, és a várható tartós változások miatt tartósan meg kell, hogy változzanak. Ilyen például az építőipar és a nyersanyagszektor. Mivel a home office elterjedtsége a korábbinál várhatóan jóval magasabb lesz, ezért kevesebb irodaházra, és ezeket kiszolgáló infrastruktúrára lesz szükség. Az ezeket előállító építőipari, és az inputokat szolgáltató nyersanyag alágak tevékenységük átalakítására kényszerülhetnek, várhatóan hosszabb távon is kisebb növekedéssel számolhatnak, mint válság nélkül. Az energiaszektor is inkább a vesztesek között lehet, hiszen a légitömegcsökkentés csak lassan állhat helyre, miközben a nagyobb arányú home office miatt a privát és a közösségi közlekedésre is kisebb lehet valamivel az igény, mint korábban.

Tartósan pozitívan érintett szektorok: információtechnológia (a „FAANG” vállalatok, felhőszolgáltatások, kibervédelem), fogyasztói elektronika, egészségügy, kutatás-fejlesztés, automatizálás, higiénias eszközök és fertőtlenítőszer gyártása, táplálékkiegészítők gyártása.

Rendkívüli időket élünk. Milyen lesz az életünk a visszazökkenés után?

A hatásokat érdemes két részre bontani: (1) a hatások, amik a járványveszély fennállása alatti 6 hónap, másfél éves időszak (2) és a járványt követően is velünk maradó hatásokra. A járvány okozta gazdasági válságra és hatásaira most nem térnek ki, de érdemes lehet az egy másik hasonló körkérdés témájává tenni.

1. A korlátozások valamilyen mértékben még hosszabb időre velünk maradnak. A közösségi távolságtartás mellett megjelenik a fizikai távolságtartás. Kevesebb emberrel fogunk személyes kapcsolatba kerülni. Kevesebb összejövetelt tartunk. Kevésbé járunk majd olyan eseményekre, ahol sokan vannak: szórakozóhelyek, fesztiválok, sportesemények. Az utcán

maszkban járunk, az éttermekben kevesebb asztal lesz, az iskolákban osztott napokon, kiscsoportokban folyik majd az oktatás. Az idősebb és veszélyeztetett rokonainkkal és barátainkkal még egy jó ideig nem lesz tanácsos találkozni.

2. Vajon mennyire vésődik be ebben a generációba a tartalékolás, az egészségesebb élet fontossága, a szeretteink megőlésének fontossága, a vállalkozások számára a távmunka, a bekapcsolódás a digitális kereskedelemben, a szigorúbb munka-egészségügyi és higiéniai szabályok bevezetése. Érdekes kérdés, hogy ez az élmény hosszú távon hogyan hat a világunk alapját jelentő fogyasztói társadalomra. Kevesebb, fenntarthatóbb fogyasztást választják a jövőben: kenyeret sütnek, kiskertet művelünk, tartósabb ruhát, műszaki cikket vásárolnak, kevesebb élelmiszert pazarlunk? Vagy épp ellenkezőleg. A kezdeti pszichikai és gazdasági sokk után az emberek kiszabadulnak és megpróbálnak - a lehetőségeikhez mérten - bepótolni mindent (ezt a fogyasztást ösztönzi majd minden cég és az állam is) és 2 év múlva már lényegében ugyanott folytatjuk, ahol 2020 elején (csak figyelve, hogy legyen elég maszk, liszt meg wc papír a kamrában).

Több időt fogunk otthon tölteni. Kényelmesebb, felszereltebb, nagyobb és kerttel rendelkező otthonokra vágunk majd. Erre hajlandóak leszünk több pénzt áldozni.

Rengeteg ember tanult meg most helyesen kezét mosni, minél fiatalabb, ez annál kedvezőbben fog hatni a várható élettartamára és annak minőségére.

Remélem, hogy a rendkívüli időket tanulságait is levonjuk majd mielőbb. Akad belőle szép számmal.

Az összegyűrt papír sosem lesz már teljesen sima

A világ változik és velem én is változom.

Az érintettség mértékétől függ, hogy lassabban vagy gyorsabban, de megtörténik mindkettő: „az összegyűrt papír sosem lesz már teljesen sima”. A változás egy külső, a változtatás egy belső késztetés eredménye. Az előbbiből adódik az utóbbi, de mindkettő kihat a másikra.

A kérdés, miben változik a világ, miben változom jómagam (a járvány után)?

Tapasztalatok szerint az ember nem tanul a saját és a történelem hibáiból. Éppen ezért van, hogy nemzedékről-nemzedékre újra „elkövetjük” kisebb vagy nagyobb történelmi hibáinkat, újratermeljük és újraéljük a generációk által hordozott nemzeti traumákat. Hegel azt írta ennek kapcsán: „[a] történelem legfőbb tanulsága az, hogy a népek és kormányok soha semmit nem tanultak belőle.”

A jelenlegi „válság” egészen más, mint az eddig tapasztalt gazdasági válságok: a pénzügyi rendszer, majd a makrogazdasági szint, végül a társadalmi és mentális változások –a válságok klasszikus

irányával ellentétben - éppen fordítva következnek be: először az egyéneket érinti, azokat a személyeket, akik a gazdaság kis alkotóelemei. Ennek hatására következik később be a makrogazdasági és a pénzügy rendszer roppanása. Mindez ráadásul a világ minden országában egyszerre zajló folyamat, azaz párhuzamosan végbemenő – egyéni és gazdasági - válságok léteznek, amelyek hatása összeadódik.

A jelenlegi helyzetben az egyéni és a társadalmi reakciók eltérnek, hovatovább egymással teljesen ellentétesek: míg az előbbinél az izoláció jellemző, társadalmi szinten inkább a kapcsolódások keresése. A kettő között a digitalizáció vert legmarkánsabban hidat, nagyot lendítve ezzel a gazdaság és a közigazgatás versenyképességén, fenntarthatóságán egyaránt. Az újítás, amelyet a virtuális tér jelent, ideig-óráig új lendületet ad és a hosszú távú fejlődés záloga lehet. A kapcsolatok új dimenziója veszi kezdetét, az üzleti élet új lendületet kap, az eddigiektől eltérő és kreatív megoldások születnek - nem csupán a válságkezelésre adott reakcióként, de már - a jövőbe vezető utat is megmutatva. A gyorsaság, a kreativitás, az érdek-összekapaszkodás a gazdasági élet egyik fontos motorja lehet a jövőben. Már-már idilli állapot, ahogy az állam, a gazdaság szereplői és az egyének a társadalom szintjén egy irányba néznek, ugyanaz a céljuk és ugyanolyan mértékben hajlandóak ezek elérése érdekében áldozatokat hozni.

A kérdés, hogy mit tartunk meg mindebből a válság utáni időszakra. Valószínűleg a használható modellek megmaradnak, mert megszokássá váltak, mindennapjaink kényelmes részei lettek. Az ijedtség és a veszély elmúltával, megnyílik ismét egy kényelmes világ, amelyben az egoizmusunkat újra előtérbe tolhatjuk. Elindulnak az apró emberi játszmák, amelyek a gazdasági élet terében újra kiteljesednek: az érdekek és a profitmaximalizálás vélhetően minden egyéni tényezőt háttérbe szorít. Persze újra virágzásnak indul a világgazdaság, azonban emberi kapcsolataink ismét olyan mértékben izolálódnak a világban, amilyen mértékben most távol tartjuk fizikailag magunkat másoktól. Pedig nem az államok, nem az intézmények és még csak nem is a gazdasági szereplők kapcsolatai tartják lendületben a világot, hanem az egészséges léptékű humánkapcsolataink.

A meglévő rendszert erősítjük tovább

Összességében arra számítanék, hogy jelentős változások nem lesznek a rendszerben. Nehéz időszak előtt állunk, de vélhetően a kimenet során is a meglévő rendszert erősítjük tovább. A nagyon sok lehetséges metszet közül most azt emelem ki, ami a kapitalista gazdaságszervezéshez kapcsolódik. A jelentősebb változásokhoz arra lenne szükség, hogy a kapitalista rendszer célrendszere vagy eszközrendszere érezhetően módosuljon. Itt eddig leginkább a neoliberális vonal volt a domináns, ez jelentette az alkalmazkodás alapját. Bár vannak arra jelek, hogy valamit esetleg az államok átgondolnak, illetve apropó is lenne rá (pl. kvázi alapjövedelem, jelentős mentőcsomagok és támogatási programok). Egyelőre azonban nem látszik, hogy másként alakulnának a viszonyok

hosszabb távon, inkább kisebb módosulások lehetnek. A "felfordulás" mértéke esetleg indokolhatja, hogy meglegyen a változtatáshoz az igény és el is indulhat a korrekcióról egy gondolkodás. Addig is a fogyasztás marad a központi elem, és ez előrevetíti a változatlanságot.

A meglévő aktuális kérdések is vélhetően maradnak a középpontban: digitalizáció és fenntarthatóság, esetleg egyenlőtlenség kezelése. Ezek mentén lehet érzékelhető változás, hangsúlyeltolódás. Digitalizációban éppen most lendülünk ki egy másik véglet irányába, ami rávilágít azért az infrastruktúra elérhetőségének nehézségeire és a társadalmi befogadás reális mértékére is. Teendő bőven van, tanulni való is. A fenntarthatóság (és életminőség) is fontos tétel lett. Adott az alkalom, hogy a jelentős állami gazdaságszervezési erőfeszítésekben teret kapjon. Ez egy "ziccer", látva a köztudatba bedobott források mértékét, még az is elképzelhető, hogy az előttünk álló évtizedek terveiben szereplő fejlesztéseket előre hozhatjuk. Még kérdéses az egész lefutása, de a várható hatásoknál az egyenlőtlenség további fokozódása borítékolhatónak tűnik. Ezen a három területen én felgyorsuló megoldáskeresésre számítok.

Végezetül érdemes lehet egy gondolatot a cégek szintjén várható hatásokra szánni. Nyilván a fenti tényezők "keretet" adnak a cégekben folyó gondolkodásnak is, így ezekre nem csatolok vissza külön. Nagyon támogató lenne, hogy ténylegesen megindulna egy nagyobb erőfeszítés a rövidebb ellátási láncok szervezésének irányába. Én számítok is erre. A keresleti sokk terhe alatt most a kínálati sokk kevesebb figyelmet kap. A tanulságot már sokszor levonhattuk az elmúlt évtizedekben, de azokban vélhetően túl koncentrált volt a cégek érintettsége. Ha voltak is változások, ezek nagyságrendje még növelhető lenne.

A gondolkodásnál úgy érzem, hogy leginkább a fejlett világ, benne Magyarország problémáit és nézőpontját emeltem ki.

Kockázatelemzés, Világhatalmi átrendeződés, Z generáció

Néhány megfigyelés, amit mostanában tettem, nagyon csak utalásszerűen, hogy mire érdemes szerintem figyelni:

1. A bizonytalanság/ kockázat alapú szemlélet felértékelődése, ide értve Nassim Taleb elméletét a kisvalószínűségű események nagy hatásáról. Ld. "The Black Swan" c. könyvét és aktuális Twitter bejegyzéseit a koronavírus válságról.

Akik járatosak a stratégiai elemzésben, azoknak ez nem újdonság, mert ez jelen van régebb óta a SWOT elemzésben, más kérdés, hogy ez egyes politikusok ingerküszöbét nem érte még el.

2. A hidegháború alatt a gazdasági növekedés célja volt középpontban, ez később kiegészült a fenntartható fejlődés követelményével, a növekedés minőségének vizsgálatával, aminek helyét néhány éve kezdi átvenni a rendszerek ellenállóképességének vizsgálata (resilience).

Ez a dolog a pénzügyi rendszerek elemzésében is megjelent, "stressz teszt" formájában. De utóbbi épp a pandémiákkal nem foglalkozott, annak ellenére, hogy ezek veszélyére pl. a 2019-es Davos-i kockázati jelentés is felhívta a figyelmet. De tapasztalati adatok hiányában ezzel eddig nem is tudtak megfelelően foglalkozni. Na, most ezzel nem lesz gond...

Azt gondolom, véget ér a 4 vagy 5%-os növekedésen való morfondírozás és előtérbe kerül a rendszerek ellenállóképességének vizsgálata. Miként reagál egy rendszer a sokkokra, pl. a termelés 30%-os visszaesésére, a munkanélküliség drámai megugrására. Nem lesz könnyű, mert ez csak sokszempontú elemzésben vizsgálható, mert vannak gazdasági, technológiai, társadalmi, politikai, pszichológiai komponensei.

De fontos tudni, hogy még egyetlen nagy változás se következett be amiatt, hogy a GDP lassabban nőtt a kellenél, de pl. a magyar történelem fordulatait például gyakran a külső sokkokra való reagálás alakította. A diákok sem a szorgalmi időszakban buknek meg, hanem a vizsgákon jön el az "igazság pillanata".

Összefoglalva: szerintem felértékelődik a kockázatelemzés előtérbe kerül a stratégiai szemlélet.

3. Meghatározóvá válnak újra a külső, nemzetközi tényezők. Hogyan reagálnak a nagyhatalmak erre a válságra. Milyen irányba megy USA, Kína, Oroszország. Erőre kap-e a mag-EU, képes-e szereplővé válni, illetve, hogy osztanak-e ebben Magyarországnak lapot.

USA dilemmáit Pompeo fogalmazta meg mostanában. Azt mondta, az USA létérdekévé vált a pandémiák kezelése, ehhez képest nem érdekli őket, melyik állam hogyan alakítja politikáját, de az nagyon is, hogy partner-e a multilaterális együttműködésben, védekezésben és fel tudja-e mutatni az ehhez szükséges transzparenciát, igazmondást. Hazudozó, zárkózott, átláthatatlan államokkal nem tudnak együttműködni. Nagyon megrázta őket Kína viselkedése a járvány első heteiben és nem tudja elképzelni, hogy ezzel a magatartással az USA együtt tudjon élni a WTO-ban, vagy az ENSZ más szerveiben.

Ennek az elvárásnak Kínában és Oroszországban is meglesz a visszhangja, kicsit úgy, ahogy a 80-as években Csernobil kezelése is szerepet játszott az orosz reformfolyamatban. Kínában ehhez jön még az ország hagyományos világpolitikai ambíciója és a kínai XX. századi történelem amerikai orientáltsága. Oroszország is pozícionálni akarja majd magát a világfolyamatokban, szemmel láthatólag elégedetlen azzal a hellyel, ami 1989 után jutott neki. Megjegyzem, ezt a helyet Kohl kancellár sem tartotta "Aggodalom Európáért" c. könyvében véglegesnek és megoldottnak.

Tehát arra számítok, hogy mindhárom nagyhatalom új helyet keres magának. Ahhoz nem értek, hogy ez milyen formákat ölthet, de minden bizonnyal más világrend jön, mint amihez szokva vagyunk. (A világrend szót Kissinger könyve nyomán használom.)

Olyan kérdések válhatnak nyitottá, amelyeket 1945 illetve 1989 óta lezártak véltünk. Orosz részről már megfogalmazódott ez az igény, amikor Putyin a lengyelekkel szemben az orosz pozíciót a II. világháború győztes hatalmaként fogalmazza újjá.

Ennek keretében merül fel, hogy Magyarország hogyan találja meg az új erőterben a helyét, kinek milyen érdekei fognak létéhez, berendezéséhez, külpolitikájához fűződni. Ezek újra kérdéssé válhatnak, ahogy azt a két 20. századi békekonferencián láthattuk már. Nem valószínű, hogy a helyzetén javítani tud, az is teljesítmény lesz, ha mai állását lényegileg meg tudja őrizni. Ebben a külhatalmak belső politikai mozgásain túl újra szerepet játszhat az ország presztízsének alakulása, ahogy arra Jeszenszky Géza könyvében (Az elveszett presztízs), és azóta is számos megnyilvánulásában felhívta a figyelmet. Nehéz lenne azt állítani, hogy az elmúlt években erőteljes felhalmozási folyamat ment volna Magyarország javára végbe e téren.

Ezek a mozgások nem a kohéziós forrásokról szólnak, hanem meghatározóan érinthetik az ország nemzetközi jogi és biztonságpolitikai helyzetét, beleértve a NATO garanciák létét és értékét is.

4. További szempont a mostanában tért nyerő Z generáció szemléletének, helyzetének alakulása. A járvány nyomán hirtelen megváltoztak e nemzedék kilátásai világszerte és itthon is. Egyre inkább nem hasonlítanak az őket közvetlenül megelőző nemzedékekre, ideértve az X,Y és Baby Boom nemzedékeket, ha analógiákat keresünk, inkább a Nagy Világválságot, a II. világháborút felnőttként megélt nemzedék adódik, különösen azok, akik az amerikai 20-as években is felnőttek voltak átérték a virágzást, optimizmust majd rájuk szakadt a válság és a háború.

Magyarország összetettebb eset, mert egyszerre voltak jelen a 20-as évek világkonjunktúrájának hatásai és az I.világháborús vereség (Trianon utóhatásai). Az USA gazdasági konjunktúrához ezzel szemben győzelmi tudat társult.

Sok múlik azon, hogy a munkaerő piac mennyire lesz nyitott e generáció számára, illetve milyen vállalkozási lehetőségekkel szembesül. Világszerte nagy a félelem, hogy mindezek a lehetőségek beszűkülnek számukra, ami párosulva a magasra pörgetett aspirációikkal, jelentős csalódáshoz vezethet, aminek szociálpszichológiai és demográfiai hatásai drámaiak lehetnek.

Nagyon tanulságos ebből a szempontból Sebastian Heffner kiváló könyve, „Egy német története”, ami a 30-as évek németországi diktatúrájának gyökerét egy hasonló csalódásban jelöli meg, felhívta a figyelmet arra, hogy a diktatúra tömegbázisa nem az első világháborús frontharcosok voltak, hanem pont a 20-as években felnőtt nemzedék.

Ezért a járványt követő válság során az állam kiemelt feladata kell legyen a fiatal (1980-2012 között, vagy ezt követően született) nemzedék indulási esélyeinek célzott bővítése, illetve az erre való ösztönzők megteremtése.

Fontosnak érzem, hogy vegyük észre, hogy e generációnak van egy számottevő része, ami sikeresen használja az új technológiákat, input és esetenként output, jövedelmi oldalról, szervesen beágyazott és versenyképes.

Jelentős szempont szerintem, hogy az állami politika ezen réteg igényeinek megfeleljen és fenntartsa, illetve erősítse e csoport nemzetközi versenyképességét és bővülését.

Ők azok, akik mintateremtésükkel, de keresletükkel, munkáltatási képességeikkel nemzedékük tagjait legnagyobb eséllyel integrálni tudják.

Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lennének hasonlóan fontosak a nemzedék belső piacra orientált csoportjai például az agrárium, helyi szolgáltatások területén.

Ugyanakkor a nemzetközi látókör náluk is döntő versenyképességi tényező lehet, különösen hogy szükséges versenypozícióik megerősítése pl. V4-beli és baltikumi, cseh, szlovák, észt versenytársaikkal folytatott - esetenként csak reménybeli - versenyükben. Elsősorban a vállalkozási ökoszisztéma fejlesztésére gondolok, csak másodsorban helyenként kétséges hasznú, és potenciálisan piactorzító pénzügyi támogatásra, amelyek csak azért nem ütköznek EU szabályozásba, mert méretüknél fogva nem befolyásolják a nemzetközi kereskedelmet. Ettől még a hazai, vagy csak a helyi gazdaság számára akár károsak is lehetnek.

Egy tanulság még a járványból.

A nagyvállalatok, nagyboltok (Tesco, Spar...) nagyon nem alkalmazkodtak. 15-30 napos házhozszállítási határidőkkel dolgoznak továbbra is. A kis cégek pl. kifli.hu ezzel szemben 2-3 nappal.

Nálunk naponta több felirat jelent és jelenik meg, hogy melyik étterem, melyik kisbolt indított házhozszállítási szolgáltatást a környéken.

A helyi önkormányzatok is gyorsan ajánlottak az időseknek segítséget, legalábbis KMR-ben és Nyíregyházán.

A tanárok is döbbenetesen gyorsan alkalmazkodtak az új helyzethez, a digitális oktatásra való áttérésre – Egy tanoda vezetője megpendítette, hogy a hátrányos helyzetű gyerekek számára szívesen fogadnak használt számítógépeket. Döbbenetes volt a reakció sebessége. A felajánlások tömege. A civil társadalom, a segítőkészség, önkéntesség, áldozatkészség úgy tűnik működik nálunk

is. Ennek a háttere az volt, hogy évek óta mutatják magukat Facebookon és megvan az ismertségük és a bizalom irántuk.

A helyi vállalkozók, köztük a polgármester is jöttek segíteni. Élelmiszerosztást is szerveztek, mert sokan vesztették el a munkájukat mostanában, erre is hamar összejött a fedezet öntevékenységből, önkéntes felajánlásokból. Volt minden, hazai boltlánctól kezdve magánszemélyekig.

A magánszektorban, a civil társadalomnak ez az ereje, amiről Condoleeza Rice is beszél interjújában. Úgy néz ki, ez működik itt is, minden ellenkező híresztelés ellenére- a centralizált struktúrák - pl - az EMMI közegészségügyi rendszere ezzel szemben igencsak nehézkesen működik, nagyon sok ellenállással, hibával, diszfunkcionálisan, és nem személyi hibából, hanem strukturális okokból. Annak ellenére, hogy előre lehetett tudni, hol lesznek a gondok. Lásd a kórházkiürítés merevsége és célbeli elhibázottsága, vagy az időszothonok tesztelése. (pl. Karácsony Gergely közzétett levelezése az állami hivatalokkal elég hátborzongató. A negatív teszteredményeket hibásan értelmezte a kormányhivatal, elkövetve egy ahhoz hasonló hibát, mint amit Taleb is szóvá tett a twitteren. Statisztikai tudatlanságban nem maradunk le a fejlett országoktól... Bár ez nem nagy öröm. A józan ész többet ért volna, mint a félig tudás.

Mivel ezt sokan észlelik, és a kormányzati vagy politikai szereplőket is nyilván zavarja, ez megindíthat egy decentralizációs reformfolyamatot, ahogy ez a 45-46-os időkben, és a szocializmusban is többször megtörtént. A 46-os stabilizáció során is 53-56-ban és 68-ban is. Pedig a kommunisták is szerették a centralizációt és az utasításos módszereket.

De a német erhardti liberalizációs reform (puccs) is ilyen volt 45 után.

Ez is lehet a válságnak egy tanulsága és következménye.

Források:

A Hoover Institution (Stanford Egyetem) Youtube csatornáján fenn van sok érdekes beszélgetés, meg a honlapjukon is.

Ez egy konzervatív thinktank, szerintem színvonalas.

Pompeo amerikai külügyminiszter megnyilvánulásai

Ezek is érdekesek, mert betekintést engednek a formálódó hivatalos amerikai álláspontba, és az erről folyó vitákba. Korlátjuk, hogy csak egyféle álláspontot képviselnek, nem tudom felmérni, hogy mekkora esélye van arra, hogy kormánypolitikává váljon.

Figyelemre méltók még a " generation Z" kilátásairól folyó elemzések. Hangsúlyozom, jóstehetségem továbbra sincs, és sajnos időm se, hogy mindent újraolvassak és szembesítsem a bennem kialakult képpel. Ez azért egy jóval hosszabb távú projekt lenne.

Elég nagy irodalma a " Green History"- nak, amely az ember-környezet kapcsolat történelemalakító hatásával foglalkozik. Egész jó bevezetés ebbe Clive Ponting könyve, " A New Green History of the World".

Komoly és jó irodalma van annak is, hogy a járványok milyen módon idézték elő a Kelet-római Birodalom, " Bizánc" bukását, illetve az Iszlám civilizáció felemelkedését és térhódítását. Ez azért jó kontextus a mai történések megértéséhez, ahogy ArnoldToynbee challenge-response elmélete is.

„Most vagy soha” helyzet alakult ki

Arra a kérdésre, hogy milyen is lesz a világ a járvány után, talán a legfontosabb mondat az lehetne, hogy az emberek a válságokból (így például a 2008-as válságból sem) nem tanultak semmit, viszont nagyon gyorsan felejtenek.

Így egy válságidőszak a változásra, a forradalmi kitörésre vagy a válság legelső időszakában adott válaszokon keresztül, vagy rögtön a sokk után képes csak működni.

A felejtés túl gyors és az emberek vagy egy sokkhatás miatt mennek bele a változásba a frusztráció és a félelmek miatt vagy semmi nem történik.

Az valószínűnek látszik, hogy a járvány hatására változások lesznek (bár közel sem gondolom annyira mélységinek ezeket) legfőképpen az egészségügyben, az ahhoz való viszonyban, és feltétlenül változni fognak a személyes kapcsolatok is - a fizikai kontaktusok változása miatt - és ez kihat az olyan minden olyan szektorra ahol az emberek közelsége miatt óhatatlan az érintkezés.

Ezek között kézenfekvő említeni a kulturális programokat, koncerteket, előadásokat, színház, mozi, közösségi helyek, vendéglátás területeit, de ugyanígy a turizmust is nem beszélve arról, hogy ha egy repülőgépen 300 ember összezsúfolódik össze, akkor ott van mindenképpen egészségügyi kockázat, ezért a járványtól való félelem tekintetében a légi közlekedés, és egyéb közlekedési formák is mindenképpen lassabban futnak majd fel és vélhetően jelentősen változni is fognak. (például kevesebb járatonkénti utas vagy akár nagyobb és persze drágább üléstávolságok.)

Ami fontos változás lesz, hogy bár megmaradnak az éttermek, kocszmák, a klubok, és rendezvények, de az online tér ezzel a járvánnyal meghatározó szerepet kapott, és ezt soha többet nem fogja elengedni, és mostantól természetes viselkedés lesz az online kapcsolattartás, a távmunka, a home

office intézményrendszere, és az is természetessé fog válni, hogy megváltoznak a fizikai érintkezés szabályai.

Természetes az is, hogy változik a gazdaság, a politika, a társadalmi formák, de ezek a változások mind az egészségügyi változásra épülnek fel, és annak vonzott hatásai vélhetően hosszú ideig velünk maradnak, de azok végleges beépülése a mindennapokba nem egyértelmű.

A globalizáció és a lokalizáció új csatát fog vívni, de mára az is látható már hogy a globalizáció volt az, ami ennyire hirtelen vágta földhöz az egész világot szinte egyszerre, úgy hogy mind a három erőter - Amerika Európa és Ázsia főként Kína - szinte egyszerre esett el, nagyon rövid időn belül.

Emiatt a globalizáció minden előnyével együtt várhatóan alapvető változások elé néz, és a lokális politikai és gazdasági politikai intézkedések térnyerése lesz megfigyelhető, miközben a deglobalizációs törekvések felerősödnek.

Természetesen nem lehet minden eddig kihelyezett gyártást visszatelepíteni a nemzetállamokba, hiszen méretgazdaságossági szempontok szerint működik a világ és a termelés, de várható, hogy erős nyomás lesz az iparok hazatelepítésére, vagy közeli országokba való áthelyezésére, bár az is biztos, hogy egy ország szűk határok közé zárása gazdasági szempontból nem nagyon valósulhat meg hosszú távon.

Minden válságnak van tanulsága, és szükséges annak sokkját is kezelni. Ezt elsősorban a helyzet elemzésével, a járvány kialakulása, a problémák okainak feltárásával lehet elindítani, és a megoldásokat-, javaslatokat-következtetéseket akár társadalmi-, akár pszichés-, akár gazdasági oldalról nézzük, azok ismeretében meghozni.

A járvány fokozatosan fog tudni csak megszűnni, és annak mutánsai miatt, még létrehozott vakcina esetén is sok kötöttséget kell megszokni, de az biztos, hogy az ember társadalmi lény, ezért a közösségi társas kapcsolatok mindenképpen újraindulnak, maximum óvatosabb, és megfontoltabb formában - legalábbis az elején.

A járvány egy egészségügyi probléma, de annak elsődleges gazdasági hatásai, valamint a gazdasági hatások válsággá elmélyülése mindenképpen igényli az újra gondolkodást, és az újjáépítés során annak felismerését, hogy a korábbi gazdasági módszerek, tézisek nem vezetnek jó irányba, maximum fenntartják a korábbiakat, és a megújulás képességének hiányában helyben járást fognak csak eredményezni.

Erre jó példa a 2008-as válság, ahol bármekkora is volt a sokk, mégis annak lezárulta után szinte változás nélkül mentek tovább a gazdaságok minimális facelifting megoldásokkal, és mindazon szükségeszerű fejlődéshez vezető lépések, a digitalizáció-automatizáció-robotizáció- öntanulás-

mesterséges intelligencia egyszerűen nem épültek be sok gazdaság mindennapjaiba, ehelyett a korábbi sztenderdek kerültek maximum csak némi finomhangolásra.

Sajnos ez határozottan igaz a hazai vállalkozói körre is, és annak ellenére, hogy rengeteg uniós-, és később hazai forrás állt rendelkezésre, és annak ellenére, hogy a gazdaságpolitika folyamatosan igényt fogalmazott meg ilyen irányba történő elmozdulásra, ezek az új innovatív irányok nem épültek be sem a közgondolkodásba, sem a vállalkozói magatartásba. A vállalkozások zöme a mai napig idegen kifejezésként tekint az innováció-, és a kutatás fejlesztés területekre, és foggal-körömmel ragaszkodik a hagyományos munkamódszerekhez és metodikákhoz.

Ugyan téves fordítás az, hogy a válság kínai írásjele kettős jelentéssel bír, és a lehetőséget is mutatja, de ha ezt az alapfogalmat mégis elfogadjuk, akkor az biztos, hogy ez a válság a maga szokatlanságával, egyidejűségével, és romboló hatásával mindenképpen lehetőség is lehet arra, hogy a gazdasági és társadalmi berendezkedések gyökeresen megváltozzanak, és a korábbi beidegződések egy megújuláson átmenve teljesen új irányt szabjanak a világnak. Úgy látom, hogy „most vagy soha” helyzet alakult ki, és főleg a kis országok tekintetében ez egy óriási lehetőség a változásra, a kitörésre, és a gazdaság teljesen más dimenzióba helyezésére.

Az egészségügyi járványhelyzet lezárását követően ki kell szakadni a megszokott működési modellekből, és új megoldások felé kell mozdulni, és az összes erőforrást a kitörés, az újrakezdés, a recovery tekintetében a tényleges technológia-váltásra, a digitalizációra való abszolút fókuszra, és az ezzel járó automatizációra, robotizációra, bio és zöld technológiákra, a klímasemleges irányok felé kell fordítani, és mindezt a mesterséges intelligencia fejlesztése jól kiegészítheti.

Ez nem jelentheti azt, hogy az élők munkát ki kell teljesen váltani, de az biztos, hogy a hagyományos szakmák szerepe, és súlya is alapvetően változni fog, jó részük eltűnik, azonban helyette újak is jönnek létre, amihez szükség lesz természetesen a képzés, szakképzés, felsőoktatás alapvető reformjára is, hiszen ezeket a szakmákat meg kell tanulni meg kell tanítani.

Egy kormányzat számára az egyetlen lehetőség egy ilyen kitörés esetén, hogy megragadja ennek történelmi esélyét, és gyökeresen más szintre helyezi a gazdasági újraindítást, célzottan tűzi ki ezeket a területeket irányként, ezeket támogatja kiemelten, és ösztönzi, tolja a szereplőket ezen irány felé. A technológiai változás mindenképpen erős beruházási igénnyel bír, és ezek nem rövid távú befektetések, de egy gazdaság új alapokra helyezése, új innovatív munkahelyek létrehozása, és új XXII. századi szintre lépés annak összes versenyelőnyével, mindenképpen indokolja a jövőbe való befektetést.

A mai helyzet szerint a vállalkozói kör pillanatok alatt került padlóra, és ez jól mutatja a vállalkozói struktúra gyengeségét, főleg azt, hogy erősen szolgáltatás-orientáltak, és mivel a szolgáltatás fogyasztáshoz kötött, ezért a fogyasztás bármilyen megtorpanása és leállása azonnal sokszerűen padlóra küldi a szolgáltató szektort, hiszen vevők és fogyasztók nélkül a szolgáltatás is kiüresedik. Ez igaz nemcsak a kereskedelem, hanem az összes napi szolgáltatás szintjére, és egy szolgáltatásokra épülő vállalkozói keresztmetszet nem írható át hétfőről-keddre az innovációra való átállással.

Amire mindenképpen szükség van és nem megkerülhető, hogy alapvetően motiváció szükséges a fejlesztésekhez, egyben pedig a motiváció köznyelvre való lefordításával való elmélyítése is a vállalkozói mentalitásban.

Abszolút szükségesek és azok is maradnak a szokásos tradicionális támogatási, vállalkozásfinanszírozási elemek, a mikro és kisvállalkozói hitelek - különösen a napi likviditást elősegítő hitelek - de ezek mellett fokozatosan be kell építeni a vállalkozók tudatába a fejlesztés, fejlődés lehetőségét, és az ahhoz való eszközök elérésének lehetőségét a pénzügyi eszközrendszereken keresztül, amelyek közül a THPG négyese, és annak kombinációja szolgálhat alapul. Ezek a tőke-hitel- pályázat-garancia eszközök ésszerű kombinációja lesznek, amely illeszkedik a vállalkozás életciklusához, életkorához, méretéhez, fejlettségéhez, valamint plusz elemként az újfajta gondolkodásához.

A világ minden vállalkozója, köztük a hazaiak is abszolút értetlenül állnak jelen helyzet előtt, erre nem készültek föl, nem is készülhettek föl, hiszen hasonló típusú válság soha nem volt még, ezért bár ez nem az ő hibájuk, de az igen hogy nincsenek vészforgatókönyveik, nincsenek megalapozott üzleti terveik, nincsenek elegendő tartalékaik, annak ellenére, hogy az elmúlt néhány évben felhalmozhattak volna.

Elégtelenek az e-digitális megoldások és ötletekre, gegekre épülve, megszokott tevékenységek mentén működnek vállalkozásaink, így nem is képesek a helyzet megoldására. Pontosan ezért van ilyen szinte dühös elementáris igény a kormányok beavatkozásának sürgetésére a leghatározottabb szinten.

A vállalatok mellett, a kormányok sem rendelkeznek egyébként vészhelyzeti forgatókönyvekkel, ezért kell mostantól egyfajta üzletmenet-folytonossági terv a szükséges eszközök és lépések részletes azonosításával, amelyek lehetőséget nyújthatnának a minél gyorsabb és hatékonyabb beavatkozásra, és ez a válsághelyzet mindenképpen ki fogja alakítani az ilyen reflexeket is és újragondolása fog kerülni az ilyen helyzetek elkerülése érdekében ezek bevezetése.

Tekintve azt, hogy a vírus visszajöhet csak más formában, ezért erre vonatkozó gazdasági minták is rögzítése kerülhetnek.

Konkréten várható lesz a vállalkozások gondolkodásának módosulása is, egyrészt átszabhatják működésük technológiai hátterét, változni fognak a foglalkoztatotti formák, és új elemként megjelenik a távmunka, erősödnek az online értékesítési csatornák és az e-digitális megoldások, változni fog a sokktűrő képesség folyamatokba való beépítése, változhat a készletezési politika, és a just in time rendszerekhez való hozzáállás, változni fognak a supply chain ellátási lánc működési elvei és elterjedése.

Mindez azzal járhat, hogy mind Európa mind Amerika esetében visszakerülhetnek a gyártási folyamatok Kínából, ami persze drágább-, de egyrészt tervezhetőbb, másrészt egészségbiztonsági, és gazdaságbiztonsági szempontok alapján mindenképpen indokolt, és a kormányok részéről elvárt elem lesz.

Újra fontossá fog válni a pénzügyi tartalékolás, a finanszírozhatóság, a likviditáskezelés, a működőtőke mértékek, de ugyanígy a hitelektől való félelem is újraindul, hasonlóan a 2008-as válsághoz. (Bár ahogy korábban írtam, az emberek gyorsan felejtnek és a hitelek újra vissza fognak jönni, és újra felelőtlen hitelezésbe fog átfordulni a fogyasztás megugrásával és bővülésével a gazdaság.)

Az insourcing révén vélhetően áremelkedések indulnak be, ami által megugrik az infláció, és elszállhatnak a költségvetési hiányok, de ilyen időszakban és egy újraépítendő gazdasági modell-struktúra létrehozása bázisán ez egy vállalható ár.

Nem mindenkinek lesz lehetősége, képessége, kitartása és talán szerencséje is egy ilyen komoly változásra, de nem is kell feltétlenül mindenkinek ezt megtennie. Várható egy komoly szelekció ahol a megújulás, és fejlődés képes vállalkozások kitörhetnek, és bár sokan lemaradnak majd, de az innovatív gondolkodású és bátorságú mentalitás a hiperugrás lehetőségét hordozza magában.

A Föld, mint önálló lélegző képződmény egy pillanatra lélegzethez jutott, de tartok attól, hogy ez csak ideiglenes tiszta levegő volt, és a gazdaságok újraindulásával tovább folytatódik majd a Föld klímájának rongálása, és ezzel párhuzamosan várhatóan annak leépülése, ami addig a pillanatig, amíg egy újabb sokkhatás nem éri az emberiséget nem is fog vélhetően és sajnos változni.

Összefoglalva, tehát minden változni fog és semmi sem fog változni, hiszen az emberiség történelmét végig kísérték a hatalmas sokkok, volt már járvány, voltak nagy pusztulások, háborúk, és mindegyikből úgy jött ki a világ, hogy a technológia bővült, és változott, iparosodás és új korszakok indultak el, ugrásszerű lépések voltak technológiában és fejlődésben, de egy dolog sosem változott az idővel: az emberek elfelejtik a rosszat, és nem-, vagy nem nagyon tanulnak a válságokból.

Pedig most abban az esetben, amikor az emberi élet a legfontosabb, és az került veszélybe, és a gazdasági válság csak ennek következménye, akkor igenis lehetne - akár az alapoktól – újra-építkezni, másképp építkezni, máshová építkezni.

Most megint egy döccenő van

Nagyon sokan várnak radikális változást, a koronavírus miatt, de járvány előtt néhány nappal a klíma miatt vártak sokan radikális változást az életünkben. Az ezredforduló dotkomlufija óta 1-2 évente történnek "6 szigmás" események (dotkomlufi kipukkanása, 9.11.. iraki háború, sub prime válság, Magyarország csődbe kormányzása, európai adósságválság, nem várt elnökválasztási eredmények, az EU bomlásának megindulása, olajár összeomlása -kétszer, fegyveres konfliktusok Európa területén stb.). Szóval e sok rendkívüli esemény kapcsán mindig volt olyan jövendölés, hogy ezentúl minden másként lesz. Kortársként nehéz megítélni, hogy máshogyan élünk-e egy pillanatnyilag sorsfordítónak tűnő eseményt követően, avagy régen minden jobb volt-e. Az én életemben egészen biztosan csak a kilencvenes évekről tudom állítani, hogy jobb volt, mint a 80-as évek. Én azt várom, hogy pár héten belül nagyon közel kerülünk ahhoz az állapothoz, ami jellemzett bennünket március közepéig.

Országként és régióként azonban lesznek stratégiai következményei a járványnak, ahogy minden válságszerű időszaknak vannak ilyen következményei.

A világtörténelem ugyanis normál menetek és döccenők sorozata. A döccenők egy részében elháríthatatlan erők jönnek szembe, Magyarországon kb. 100 évente, Svájcban 500 évente. A köztes időkben bekövetkező döccenők azonban igenis kezelhetőek, felelős döntések által. Aki jól dönt, annak növekszik az ereje és egyre hosszabbá válnak azok a periódusok, amikor elháríthatatlan erővel kell szembenéznie, aki rosszul annak rövidülnek. Most megint egy döccenő van. Amikor döccenő van, megjelennek a döccenő végletességét hangsúlyozó írások. Ha igazuk volt, próféták lesznek. De jobb, ha felelős döntésekkel elhárítjuk a döccenőt és jobban jövünk ki a problémából, mint a riválisaink. Jelenleg van esélyünk erre. 2008-ban annyit mondtak, hogy aki hitelt vett fel, magára vessen. A devizaadósság hegyek miatt monetáris élénkítésre esély se volt, a 6-8%-os hiányok miatt fiskálisra sem.

Valószínűnek inkább lokális jelentőségű változásokat tartok, e lokális változások persze lehetnek országos jelentőségűek is. A munkavégzés rendje meg fog változni, véget ér az a management- és életszemlélet, hogy dolgozásnak azt nevezzük, ha valaki nem az otthonában van és közben rosszul érzi magát. Fel fog értékelődni a manuális tudás. A pedagógusok tisztelete ismét helyreáll, ahogy az egészségügy és az idősgondozás összes dolgozója is.

Felértékelődik a biztonság

Noha azok közé tartozom, akik kevésbé hisznek a gyors és nagyszabású társadalmi változásokban, most mégis úgy vélem, hogy a mögöttünk álló hetek és az előttünk álló hónapok (reméljük, nem hosszabb idő) érdemi nyomokat fognak hagyni az egyén, a gazdasági vállalkozások és más intézmények, valamint a társadalom szintjén egyaránt. Nyilván én különösen a saját területem, a mezőgazdaság és élelmiszeripar szempontjából követem kiemelt figyelemmel a folyamatokat, de azt gondolom, hogy hasonló változások várhatóak a gazdaság más területein is.

Az elmúlt évtizedek során a cégek alapvetően a folyamatos hatékonyságjavításra figyeltek elsősorban. Ez megnyilvánul például abban, hogy az egyes, szinte a végletekig specializált munkaelemek elvégzésére kiképzett kollégákat alkalmazunk, és abban is, hogy egy fontos összetevő (pl. alapanyag, adalékanyag, csomagolóanyag) egyetlen (kizárólagos), akár a világ másik végén található forrásból „just in time” érkezik az üzem kapujához.

Az elmúlt hetek megtanítottak minket arra, hogy bármikor kieshetnek a kulcspozícióban dolgozó kollégáink akár hosszabb időre is, és hiányuk miatt gépsorok, vagy akár egész üzemrészek működése kerül veszélybe. Ez persze nem jelenti azt, hogy erre válaszul a jövőben csak generalistákat fogunk foglalkoztatni a gyártósoroknál, de az biztos, hogy a helyettesíthetőség rendszerét érdemben erősítik a legtöbb üzemben. Beleértendő ebbe az is, hogy az ember gépekkel, robotokkal való helyettesítésének egyébként is zajló folyamata valószínűleg fel fog gyorsulni egy kicsit.

De leckét kaptunk abból is, hogy milyen súlyos gondokat okozhat, ha a korábban biztosnak tűnő távoli beszállítótól származó termelési összetevő nem érkezik meg időben, vagy el sem indul. Valószínű, hogy most sokan átalakítják beszerzési gyakorlatukat, diverzifikálják forrásaikat és térben közelebbi beszállító partnereket is keresnek.

A Vuhanból elindult vírus a diverzifikáció fontosságára hívta fel a figyelmet az értékesítés területén is. A kizárólagosan egy partner, vagy egy típusú kereskedelmi csatorna kiszolgálására berendezkedő vállalkozások közül sokan kilátástalan helyzetbe kerültek az élelmiszeriparban is. Azok a cégek, amelyek elsősorban a HoReCa szektor felé, vagy a közétkeztetés számára értékesítettek, egyik pillanatról a másra veszítették el piacaikat. A jövőben vélhetően arra törekszik majd minden racionális élelmiszeripari vállalatvezető, hogy több értékelési csatornát építsen ki, és amennyire lehet, azok különböző jellegűek legyenek.

Lehetne még sorolni azokat a „mikro”, azaz vállalkozási, vagy üzemi szintű változásokat, amelyek valószínűleg jellemzik majd a közeljövőt, de ennél lényegesen fontosabbnak tartom azt, hogy makroszinten is jelentős változások vannak folyamatban. A COVID-19 járvány várható

következménye lesz az állam szerepének érdemi erősödése a gazdasággal kapcsolatos területeken. Nem csak arról van szó, hogy a járványügyi intézkedések állami szabályozása nyilván jelentősen kihat az életünkre, hanem arról is, hogy az elmúlt hetek sokakban azt erősítették meg, hogy bajban igazán csak az állam aktív szerepvállalásában bízhatunk. (Azon most itt nem kívánok „filozofálgatni”, hogy ez az álláspont mennyiben helyes vagy helytelen.) Már a problémák első jeleikor az „államhoz” fordult szinte mindenki segítségért. Cégek, szakmai szervezetek egyaránt azonnal kérésorozatokkal álltak elő az adócsökkentéstől, a különböző támogatások azonnali folyósításától kezdve a szükséges védőeszközök biztosításán át egészen addig, hogy az állam segítsen már elindítani az olasz-szlovén határon beragadt kamiont. Az aktív állami szerepvállalás iránti igény szinte minden érintett országban érzékelhető. Csakúgy, mint az, hogy részben ennek eredményeként az „államok” kiemelt figyelmet fordítanak arra, hogy a biztonságos élelmiszerellátás feltételei maximálisan garantálva legyenek. Ennek következményeként az élelmiszergazdaságra vonatkozóan biztosan egy kicsit patriótább, protekcionistább, „nemzetibb” gazdaságpolitikai intézkedések várhatóak. Ez viszont felgyorsítja a területen korábban is érzékelhető dezintegrációs folyamatokat, és ennek keretei között az EU-n belül is egyre jellemzőbb lesz a tagországok között érdemben eltérő szabályozási és támogatáspolitikai gyakorlat az élelmiszergazdaság területén is. Ez természetesen nehezítheti az egyes országok közötti árumozgást az EU-n belül is. A „nyitottságot” mérséklő lépések jó néhány élelmiszergazdasági területen csökkentik a hatékony üzemi struktúrák kialakulását vagy fennmaradást.

Az eddig említett – távolról sem teljes körű – példák arra, hogy milyen változásokat okozhat a Vuhanból világszerte útra indult vírus az élelmiszergazdaságban, egy tekintetben közös eredőre vezethetőek vissza. Felértékelődik a biztonság. Hogy ez a biztonság vélt, vagy valós, azon lehet vitatkozni. Ugyanakkor most én úgy látom, hogy a vélt vagy valós biztonságra való törekvés érdekében, akár hatékonysági áldozatokat is fel fogunk vállalni az egyén, a cég és a nemzet vagy állam szintjén egyaránt. (Mint ahogyan tesszük azt most is otthoni kvázi karanténunk keretei között.) Márpedig a hatékonysági áldozatok potenciálisan negatív „jóléti” hatással is járnak. Az élelmiszergazdaság területén ez azt jelenti, hogy az élelmiszer előállítás költségeinek növekedésével, az élelmiszerek drágulásával kell számolnunk.

Bár tévednék, mint már oly sokszor, és én lennék a legboldogabb, ha az idő nem igazolná a fenti, kissé szomorkás végeredményt hozó gondolatsoromat. Lássuk be, erre is van esély, hiszen az elmúlt hetek arra is emlékeztettek minket, hogy a körülmények néha döbbenetesen meg tudnak változni nagyon rövid idő alatt.

Mi lesz utána? – A szövegek áttekintése

Kizökkentő figyelmeztetés, eseti döccenő? Mi lesz új, mi lesz másmilyen és mi tűnik el? Lesz-e paradigmaváltás? Állítások, dilemmák és elgondolkoztató mondások a járvány utáni világról. Fél száz tudós, elemző, állami és gazdasági vezető küldött részletes választ az Összkép felkérésére. A hozzászólások anonim szövegét ide kattintva találod meg, a következőkben rövid áttekintést adunk a beérkezett írásokból.

Olyan a járvány, mint egy fekete hattyú. Hirtelen jött, keveset tudunk mind róla, mind jövőbeli hatásáról, sorsáról. Jósolunk csak, a jóslás meg nagyrészt vágyaink és félelmeink kivetítése. Helyzetünk befolyásolja gondolkozásunkat, márpedig jólétben, a bajoktól távolabb élő emberek vagyunk, akik most teljes vagy félkaranténban élnek, dolgoznak – Magyarországon.

Az óvatosság ellenére nem bizonytalan, sőt nem is diszharmonikus az Összhang. Kirajzolódnak fő ügyek, fő dilemmák, megragadhatóak markáns üzenetek.

A következő levelet küldtük el a magyar szellemi, üzleti és állami világ néhány fontos szereplőjének 2020. április 7-én:

Arról szeretnénk írni, az Összképben, hogy milyen lesz a járvány után a világ.

Szerinted miben lesz más és miben lesz pont ugyanolyan az életünk, amikor visszazökken minden a normális kerékvágásba?

Van, akit megtépáz a leállás, van, akit nem. Van, aki ugyanonnan folytatja, ahol a járvány miatt abbahagyta. Van, akinek mást kell csinálnia, vagy ugyanazt - csak máshogyan.

A gondolkozásunk is változni fog. Más lesz fontos, mástól fogunk félni, máshogyan fogjuk szervezni az életünket.

Persze az is lehet, hogy nem változik semmi, hiszen pár hónap félelemmel teli leállás miatt képességeink, világlátásunk, kapcsolataink nem nagyon változnak.

Kérlek, ha van időd és kedved, küldj erről vázlatosan 2-3 gondolatot, érzést, hivatkozást: szerinted mi lesz másmilyen?

Ha tudod, küldd el válaszd április 14. (Kedd) estig.

A válaszokat az [Összhang rovat](#) szabályai szerint anonim módon kezeljük (Hogy miért? Egyrészt nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy kinek mi a hivatalos álláspontja. Másrészt jobb, ha az érvek gondolatok értelmezésénél nem zavar minket a nyilatkozó pozíciója, vagy az illetőről alkotott véleményünk. Egyszerűen ne az alany legyen a fontos, hanem az állítás.).

Digitális, átrendeződő, szegényebb, óvatosabb és tagoltabb világ kevesebb mozgással és több állammal

A közös gondolkozásban résztvevők sokféle ágazó szövegei összességében a következő tizenegy fő változási irányt tartották a legfontosabbnak:

- Egészség felértékelődése
- Digitalizáció
- Gazdasági átrendeződés az együttlétet igénylő tevékenységektől a digitalizált tevékenységek felé
- Gazdasági válság
- Társadalmi különbségek növekedése
- A vállalati termelési láncok földrajzi koncentrációja és biztonságosabbá tétele
- Erősebb, aktívabb állam
- Nagyhatalmi átrendeződés – elsősorban Kína javára
- Munka és munkahely átalakulása
- Kevesebb utazás
- Személyes viszonyaink, személyiségünk változásai

Paradigmaváltás?

Sok kérdésben erősen ellentmondóak az álláspontok. Némelyik témában azért, mert máshonnan, más szempontok és értékek szerint gondolkoztak a hozzászólók, más ügyekben inkább hezitálásról beszélhetünk: erre vagy arra az oldalára esik az ötforintos, de még nem látszik, melyikre.

A pro- és kontra érvek gazdag tárházát mutatják be a hozzászólások. Ezek részletes bemutatása helyett egy kis közös gondolkozásra hívjuk az olvasókat. Mindenki elgondolkozhat, melyik ügyben merre felé fordítja a világot a járvány.

<i>A járvány alapjaiban változtatja meg életünket.</i>	<i>A járvány időleges nehézség csak, amiből pár hónap, pár év után visszatér minden a régi kerékvágásba.</i>
<i>A járvány szolidárisabbá, higgadtabbá, nyitottabb gondolkozásúvá tesz minket.</i>	<i>A járvány hatására önzőbbek, érzelmvezéreltebbek, saját meglátásainkhoz ragaszkodóbbak leszünk.</i>
<i>A közügyek és a gazdaság szervezésében a nemzeti, régiós szint sokkal meghatározóbbá</i>	<i>A globalizáció pár finomhangolással, de</i>

válik.	megállíthatatlanul dübörög tovább.
A járvány miatt a környezetvédelem ügye háttérbe szorul.	Az elmúlt hónapok felértékelik a környezet megóvásának fontosságát.
A járvány utáni világ szervezésében a nagy szervezetek, az állami, vállalati, hatalmi központok jelentősége nő.	A járvány megerősíti az újító, vállalkozói szellem, az önmegvalósítás szerepét.
A járvány következtében az Európai Unió belső konfliktusai kiélesednek, működőképessége gyengül.	A járvány az EU megerősödéséhez fog vezetni, kiszélesíti és megerősíti az európai intézményeket.
A járvány következtében Magyarország gazdasági, politikai súlya erősödni fog a világban.	A járvány következtében Magyarország befolyása, gazdasági ereje csökken.

Erős gondolatok

Az Összhang résztvevőinek írásaiból több erős gondolat rajzolódik ki. Kedvcsinálónak összegyűjtöttünk, összegyűrtünk néhány a fő témák és dilemmák keretei közé nehezen illeszthető gondolatot.

- *Eddig igazán új dolgot nem csináltunk, csak gyorsan alkalmazkodtunk alaphelyzethez. A válság alatt mindenki csak jobban erőlteti eddigi törekvéseit, saját kalapácsához keresi a szöveget az új helyzetben.*
- *A járványhelyzet kilépés a komfortzónából. Ezáltal jobban megismerhetjük magunkat, éles helyzetben tesszük próbára emberi viszonyainkat. Ha túl vagyunk az első sokkon, felismerhetjük, hogy van jó is abban, ha újragondoljuk eddig megszokott rutinjainkat.*
- *A járvány egy meghatározó kollektív élmény. Közös emlékeket, közös kérdésfeltevéseket, közös új időszámítást szül. Ez többet is hozhat annál, hogy mi leszünk a wc-papír felhalmozó nemzedék.*
- *A járvány a rendszerváltás után a második olyan markáns viláगतalakító változás, ami komolyabb véráldozatok nélkül következett be – ez mindenképpen bizalomra ad okot.*
- *A járvány nem fordítópont, hanem gyorsító pont – a különben is gyenge, sebezhető szereplőket, üzleti modelleket, együttműködési mintákat és technológiákat marginalizálja, a különben is feltörő viselkedési mintákat, megoldási sémákat erősíti meg.*
- *A járvány a világhoz való különböző értékrendek, ezekre épülő megoldási sémák versenye is egyben.*

- *A válság aláássa a biztonságérzetre épülő legitimitációt, polarizál – erős társadalmi konfliktusok jöhetnek.*
- *A járvány megítélését – és így hatásait - az események utolsó szakasza és azok utólagos közösségi értelmezése fogja meghatározni. A politika vízváltója is a válság idején nyújtott teljesítmény lesz - komoly értelmezési harc várható.*
- *Fontos kérdés, hogy a járvány nagy felfordulásában a jobbak vagy a csókosabbak nyernek. Meghatározó lesz az újraindulási források felhasználásának hatékonysága.*
- *A nyertes a posztmodern digitális osztály. Ez fogja meghatározni a jövőt, a világ gondolkozását – ha képes konzolidálni a világot.*
- *Az 1990 után születettek életindulását a nagy válság, a 2000 után születetteket pedig a járvány teszi nehezzé. Több nemzedék éli meg, hogy a szocializációjából következő nagyaspirációk ellenére szüleinél rosszabb lehetőségekkel kezdi életét. Ha ezek a korosztályok nem kapnak, teremtenek maguknak perspektívát jelentő életpályákat, abból komoly lelki és társadalmi sérülések lehetnek.*
- *Átalakulóban a tanulás, a tanuláshoz való hozzáállás, eljőhet a Tanulás, a Tudás reneszánsza.*
- *Az egyéni és a közösségi motivációk kiléphetnek a fogyasztási lehetőségek a GDP dominanciájából. Felértékelődik az ellenálló-képesség, a kockázat alapú gondolkozás (hiszen nem csak járvány, más vész is jöhet). Az az egészség, az ahhoz szükséges környezet, a biztonság, nem lesz szabadon megvásárolható, ezen alapvető tényezők biztosítása új ethoszt, új együttműködési formákat kényszerít ki.*
- *Nagy kérdés milyen tudományos, szellemi, politikai újításokat szül a járvány. Az új helyzet új megoldásait a kísérletező és kockáztató vállalkozók, társadalmi kezdeményezések, motivált tudósok és szakemberek teremthetik meg.*
- *Amikor vége lesz a járványnak, lesz egy nagy kiszabadulás, újra találkozási vágy.*

Nézzünk az üveggömbbe!

A korábban említett, a legtöbbször által említett változási irányok részleteit egy nagy táblázatba foglaljuk össze. Töménynek tömény, vázlatosnak vázlatos - de így látható át legjobban az összkép. A részletek, magyarázatok, finom nüanszok a válaszadók írásaiban.

Egészség felértékelődése	Többet költünk rá – szakmai presztízse nő – politika és szakpolitika-szervező ereje nő (proaktív védekezés) – egészségipar, egészségügyi innováció felértékelődik – fontosabb az egészséges életmód – járványálló életszervezés – megtanulunk helyesen kezelt mosni – egészségügy digitalizálódása
Digitalizáció	Ledőlő gátak: még több területen átveszi az irányítást (pld vásárlás, munkaszervezés, szórakozás) – emberek gépekkel helyettesítése (AI, robotok) gyorsul - egészségügyben, öreggondozásban, oktatásban is áttörnek a digitális megoldások – megfigyelés kiteljesedése – vállalkozások kapcsolatainak online térbe helyeződése – vállalatok helyett is online platformok jöhetnek – rengeteg innováció várható
Gazdasági átrendeződés	Jövedelem, tőke az együttlétet igénylő tevékenységektől a digitalizált, robotizált tevékenységek felé – magatartásváltozás miatti keresletváltozás (kevesebb érintkezés, mozgás, luxus) - sikeres vállalkozások: tartalékok, képesség a gyors piacváltásra, hibernálódásra, képesség a jó munkaerő megtartására, az aggodalmakat eloszlató innovációra, stratégiai gondolkodásra – az erősek megveszik, kiszorítják a gyengéket – szűkülő piac, növekvő eladósodás mellett kényszer a fejlesztésre, megújulásra
Gazdasági válság	Munkanélküliség – sok csőd (gyenge cégek, államok) – privát és állami eladósodás – adósságválságok, adósoknak új függőség – infláció – recesszió – devizakorlátozások – növekvő bizonytalanság és piaci volatilitás – hitelgarancia ketyegő bombája - óvatosabb hitelezés – gazdaságpolitika jelentősége nő – sok gazdaságpolitikai kísérlet (pld. ágazatpolitika, monetáris politika) – munkahelyteremtés felértékelődik – zöld gazdaság hátrébb sorolódik – termelékenységjavító reformokhoz nem lesz pénz és politikai tőke
Társadalmi különbségek növekedése	Növekvő árak és alacsonyabb bérek miatt életszínvonal-esés – megugró munkanélküliség – a szürke gazdaságban nincs tartalék – tartalékok, öngondoskodás jelentősége nő – elszegényedők értékeinek felvásárlása – erősödő konfliktusok, szociális mozgalmak – a feltörekvő (pld. digitális, egészségügyi területeken) jövedelemnövekedés – vagyon és hatalomkoncentráció

A vállalati termelési láncok átalakulása	Szállítói, vevői kapcsolatok közelebb hozása – költség mellett kockázati szempontok, sérülékenységgállóság felértékelődése – lineáris értékláncok helyett több csatornás komplex ökoszisztémák – patriótább gazdaságpolitikák miatt több tartalék, kisebb piacok, drágább termelés – erősebb vállalati tartalékolás – csökkenő profitabilitás – mások szerint a piaci kényszerek megtartják a hosszú láncokat és a költségfókusz, a kockázat az államra terhelődik át – országcsoportonként, ágazatonként különböző válaszok
Nagyhatalmi átrendeződés	Országok közötti különbségek nőnek – Kína erősödés; USA leértékelődés és befeszülés; Európa esetleg a kultúrájára építve feltámadhat - 45, 89 óta lezárt kérdések válhatnak újra nyitottá – Olajállamok bajban – EU vagy meggyengül vagy alaposan átalakul – nem fegyveres konfliktusok, hanem bezárkózás – multilaterális szervezetek ereje gyengül – lesz-e a nemzetközi járványügyet kezelni tudó nemzetközi összefogás, e mögé álló nagyhatalom – szabad nyugat és rendezett kelet küzdelme – a globális nagyvállalat helyét az ugyancsak transznacionális platform gazdaság veheti át – Magyarországnak ebben az átalakulásban kell tudnia pozícionálnia magát
Munka és munkahely átalakulása	Többen, többet dolgoznak otthonról – átalakulóban ki mennyit jár be dolgozni, hol él – átalakuló irodák, munkaszervezés – munka digitalizálása, emberek gépekkel pótlása – munkaerő helyettesíthetősége felértékelődik – szigorúbb munkaegészségügy – munkaviszony helyett projektre szerződés – csapatban dolgozó közösségek felértékelődése – munka és magánélet összemosódása
Kevesebb utazás	Kevesebb repülés, több vasút – több bicikli, roller – belföldi turizmus – bezárkózás – turizmus és kapcsolódó iparágak hosszú válsága – saját lakóhely: kert, vidék felértékelődése, belvárosi terek leértékelődése
Személyes viszonyaink, személyiségünk	Intim, családi kapcsolatok felértékelődése – erősödő szolidaritás – kiderül, kire lehet számítani, kire nem – sikerül-e súlyos magatartási zavarok nélkül újra működni – párkapcsolatok kipróbálódnak – felértékelődik a belső lelki dolgokra figyelés - közelebb kerülés Istenhez – több félelem – több önmegvalósítási vágy – új ismeretek tapasztalatok magunkról, életünkről, értékeinkről
Erősebb, aktívabb állam	Állam és politika jelentősége, tekintélye felértékelődik – különböző államszervezési, járvány- és gazdaságpolitikai kísérletek versenye – leszakadók kezelésében több különféle út – erősebb populizmus és erősebb szakmaiság egyszerre – megfigyelő állam erősödése – piac és állam dichotómiájának oldódása – államműködés átalakulása: önkormányzati autonómia, közvetlen részvételi technikák, jegybanki függetlenség oldódása

Cikázva lobban sok-sok ferde kép

Mi rajzolódik ki a válaszokból, milyen tükröt tart elénk a félszáz szöveg?

Mindenképpen sokszínűt. Egy természetszerűen bizonytalan, dilemmákkal, lehetőségekkel és veszélyekkel teli, feladatokat adó jövő képét vázolják fel az írások. A szerkesztés során meghatározó élmény volt az írások szellemi és érzelmi intenzitása.

Nem arról van csak szó, hogy okos emberek okosakat írtak. Nem is csak arról, hogy a helyzet mozgósítja a szellemi energiákat. Valami más erő is érződik a válaszok gyűjteményéből. Ennek egyik eleme egy személyenként eltérő jellegű, de kézzel tapintható elégedetlenség a járvány előtti világgal – az értékek, a fogódzók a rendezőelvek hiánya. Mintha ott motoszkálna a remény, hogy a járvány új rendezőelveket, eszméket hozhat. Magyarország nem mint átkok sújtotta különös sziget, hanem egy kemény szabályok szerinti világ része jelenik meg. Nincs 90-es évek szag, a szövegekben nyomokban találni csak a tranzitológiai sémákat.

Egy új tematika, egy új közgondolkodás vonalai derengenek fel a szövegekben. Nem hiszem, hogy a járvány tette volna ezt velünk, ha csak annyiban, hogy a bezárkózás és az összetartozás érzésének intenzív élményének együttállása új megvilágításba helyezte a mi lesz velünk kérdést.

10 év múlva majd megírjuk, mi is jött ki mindebből.